

Od munje i munjka do muštuluka

(Артур Рафаэлович Багдасаров: *Новый хорватско-русский словарь*, Воентехиниздат, Москва, 2007.)

Kako se uobičajeno smatra da je jezik dobro i sustavno popisano, opisan i propisan ako ima gramatiku i rječnik (tomu se dvojstvu ponekad dodaje i treći član – pravopis – pa ono postaje trojstvom), valja pravilno zaključiti da je hrvatski jezik normativno dokraja određen. Doista, svi nužni priručnici postoje i, unatoč različitim koncepcijama koje zagovaraju, većina se dvojbi može uz pomoć njih donekle razmrsiti. Stvari, međutim, postaju nešto kompliciranijima kada se u obzir uzme pisanje o hrvatskome jeziku na drugim svjetskim jezicima, na primjer, engleskome, njemačkome, francuskome ili ruskome. Tada je zamjetno da je produkcija kroatističkih naslova veoma malena i da pretežno ovisi o entuzijastima, zaljubljenicima u hrvatski jezik koje domicilna sredina najčešće ne može razumjeti niti logično objasniti njihovo zanimanje za hrvaštinu.

Artur Rafaelovič Bagdasarov u Rusiji već godinama sustavno stvara pretpostavke da se hrvatski jezik može proučavati, poučavati i razumijevati u svoj svojoj lingvističkoj ukupnosti, pišući o njemu na rusko-

me jeziku. O tome svjedoče samo neka njegova dosad objavljena djela: *Хорватско-русский словарь* (Hrvatsko-ruski rječnik, 1999., 5500 riječi), *Хорватско-русский словарь* (Hrvatsko-ruski rječnik, 2003., 20.000 riječi), *Хорватский литературный язык второй половины XX века* (Hrvatski standardni jezik druge polovine XX. stoljeća, 2004.¹ – povijesno-jezična studija suvremenoga razvitka hrvatskoga standardnoga jezika), *Хорватский язык* (Hrvatski jezik, 2006. – priručna gramatika hrvatskoga jezika s hrvatsko-ruskim rječnikom lingvističkih termina) te *Хорватский разговорник* (Hrvatski razgovornik, 2006. – konverzacijski priručnik). U hrvatskoj je leksikografiji, govorimo li o novim hrvatsko-ruskim rječnicima, golem posao učinio Matija Dautović, objavivši 2002. godine, nakon 25 godina pisanja, kapitalni dvo-sveščani *Хрватско-руски рјечник* s oko 100.000 natuknica.²

Kako je, dakle, Bagdasarov 1999. godine objavio prvi mali dvojezičnik, rad je nastavio pregledom razvitka hrvatskoga standardnoga jezika u 20. stoljeću, a zatim je napisao hrvatsku gramatiku i konverzacijski priručnik. Stoga je jasno kako je najnovijim dje-

¹ Studiju je u *Filologiji* br. 44 (2005.) prikazala Branka Tafra, a u *Raspravama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* br. 31 (2005.) prikazao sam je ja.

² Bagdasarovljev prikaz Dautovićeve Rječnika dostupan je u *Raspravama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* br. 32 (2006.).

lom, koje se ovdje prikazuje, na neki način uokvirio kroatističke temeljce pisane na ruskom jeziku.

Novi hrvatsko-ruski rječnik izišao je 2007. godine, a obaseže 30.000 riječi, što je 10.000 više od prethodnika iz 2003. godine. U Proslavu autor inicijalno obrazlaže motivaciju i potrebu pisanja rječnika jer se “prijašnji srpsko-hrvatsko-ruski rječopis (leksikografija) odlikuje nenazočnošću registracije ili nedosljednom porabom kroatizama i posuđenica (germanizama, srbizama, osmanizama i sl.)” (str. 5). Stoga su “nagle izvanjezične i unutarjezične promjene izazvale neodgodivu potrebu za sastavljanjem prvoga hrvatsko-ruskoga rječnika, koji bi djelomice popunio rječopisnu prazninu i nepouzdanost prethodnih rječnika” (*ibid.*).

U pristupu izradi Rječnika vidljiva su dva autorova nastojanja. Prvo je nastojanje afirmirati hrvatske riječi pod svaku cijenu, čak do te mjere da se ponekad doima izrazitim puristom i pobornikom posvemašnjeg pohrvaćivanja.³ No, drugo ga nastojanje odmah u tome opovrgava jer, vidljivo je, u tijelo Rječnika nastoji integritati i one leksičke razrede koji, strogo

³ U Proslavu (a ne, na primjer, uvodu ili predgovoru) autor rabi i ove lekseme ili sintagme: plaz (umjesto lavina), rječopis (leksikografija), suznačni red, leksička osebnost, rječopisna praznina, slovnični opis, slovnične odrednice, objasnidbe, istopisnice, uporabljivati...

uzevši, ne pripadaju u standardnojezični dvojezičnik. Pritom u obzir uzima autorske i općejezične novotvorenice, internacionalizme, razgovorni leksik, narječni leksik, žargonizme, vulgarizme, strukovno nazivlje, zastarjelice, oživljenice... Stoga nakon natuknice **munja** u natukničkoj nizu ravnopravno stoje **munjara**, **munjina**, **munjko**, **munjosprem**..., a nekoliko riječi ispod toga nalazi se **murjak**, zatim **muštarda**, **mušterija** pa **muštuluk**. Ponekad se, međutim, dogodi da i izvorni govornik hrvatskoga, ako poznaje ruski jezik, pokušava razumjeti hrvatsku natuknicu s pomoću ruskoga prijevodnog ekvivalenta.⁴

Rječnički je članak kod imenica strukturiran ovako: **grah** м фасоль ili **rukavic**||а ж перчатка. Dakle, uz imenicu stoji gramatička kategorija roda, a osnova kanonskoga oblika odvojena je dvjema okomitim crtama od nastavka. Rabi li se natuknica u kakvu drugom padežu, piše se tilda (~) i dodaje padežni nastavak (kod leksema **rukavic**||а riječ je, na primjer, o frazeološkoj upotrebi: baciti ~u *фраз.* бросить перчатку). Kod glagola, međutim, nema gramatičke odrednice, premda je kategorija vida, koja se uobičajeno piše uz gla-

⁴ Osim prethodno navedenih, napominjem da se, recimo, donose natuknice **gliboder** i **jaružalo** u ruskome značenju землечерпалка, barep, dok neutralne hrvatske riječi **bager** u Rječniku nema.

gole, svojstvena i hrvatskome i ruskome jeziku. Evo primjera: **kratiti** укорачивать; сокращать; ~ hlače укорачивать брюки; ~ vrijeme сокращать время. Osim toga, vidski parnjaci nisu međusobno povezani, što bi korisniku olakšalo snalaženje u Rječniku. Tako u rječničkom nizu stoji: **potvrditi** подтвердить; удостоверить; a zatim, nakon leksema **potvrđno**, vidski parnjak **potvrđivati** подтверждать, удостоверить. Uzmu li se u obzir “teži” parovi poput **istaknuti** ~ **isticati**, **leći** ~ **lijegati**, **probosti** ~ **probadati** ili **zasuti** ~ **zasipati**, njihovo povezivanje čini se gotovo nužnim. Kada se već govori o povezivanju natuknica, ili barem upućivanju jedne na drugu, možda bi trebalo razmotriti i status natuknica poput **listonoša** i **poštar** te **kompjutor** i **računalo** koje se s jednakim značenjima nalaze u Rječniku.⁵

U vezi s povratnim glagolima zamjetan je dvostruk pristup: naime, neki su navedeni kao zasebne natuknice prema nepovratnom glagolu, a neki su integrirani u istu natuknicu uporabom zagrada. Nakon glagola **taliti** плавить nalazi se glagol **taliti se** плавиться, dok je glagol **raseliti (se)** objašnjen s расселить(ся). Kod natuknice **rasrditi (se)** ponuđene su samo istovrije-

dnice **рассердиться**, **разгневаться**, **premda** u ruskome postoji i **неповратни** adekvat (**рассердить**).⁶

Dvovidni se glagoli uglavnom valjano definiraju dvama glagolima na ruskoj strani (npr. **telefonirati** позвонить/звонить по телефону ili **parkirati** поставить/ставить на автостоянку), no gdjekad to i nije slučaj (npr. **ručati** обедать ili **užinati** полдничать).

Obrada homografa također se razlikuje od slučaja do slučaja. Tako nalazimo: **pas I**м пояс te **pas II**м собака ili **dug I**м долг te **dug II** 1. длинный 2. долгий, длительный. No, kod leksema **luk** značenje je samo лук (поврће), dok značenja лук (oružje; svod) nema. Slično je i s v. **putar** – definira se kao дорожник; дорожный мастер (dakle, cestar), a nema značenja сливочное масло (tj. maslac).

Kontekstualiziranje leksema, navođenje ustaljenih sveza i izraza te frazema u ovome je Rječniku izdašno. Recimo, kod natuknice **glav||a** nalaze se četiri kolokacije (~ државе глава государства; ~ obitelji глава семьи; izgubiti ~u потерять голову; mudra ~ светлая голова) te šest frazema obilježenih kraticom *фраз.* (izbiti iz ~e выбить из головы; ne ide u ~u не идёт в голову; ne izlazi iz ~e не выходит из головы; od ~e do pete с головы до

⁵ Jedan sam primjer upućivanja pronašao s. v. **Advent** м *црк. см.* Дошаšće; tj. Advent se upućuje na Дошаšće, kod kojega onda stoji: **Дошаšće** с Адвент (uz detaljnije objašnjenje). Inače, kratice *см.* (*смотру* tj. *види*) nema u popisu kratica koje se rabe u Rječniku.

⁶ **Ponašati (se)** pogrešno je označen kao povratni i nepovratni glagol, to je vidljivo i na ruskoj strani gdje je jedino (i pravilno) objašnjenje вести себя.

ног; oprati ~и намылить голову; по-
peti se на ~и сесть на голову). U kon-
kretnom je primjeru iznimno važno to
što za jedan leksem u hrvatskome jezi-
ku postoje dva u ruskome. Kako bi se,
dakle, razlikovalo kada rabiti leksem
глава, a kada leksem *голова* – dostat-
но je pogledati kontekst. K tomu, da
u tehničkomе значењу глава nije ni
глава niti голова, vidljivo je na počet-
ku semantičke obrade natuknice, što je
za korisnika osobito vrijedna informa-
cija (**glav**||a ж 1. голова 2. глава 3.
тех. головка).

Slično se postupilo i kod pridje-
va, npr. **glavn**||i, gdje su dana slje-
deća značenja: главный, основной;
центральный; генеральный; верхов-
ный. Zatim se nižu primjeri upotrebe:
~abitкагенеральноесражение; ~град
столица; ~ колдовог центральный
вокзал; ~ одбор центральный
комитет; ~ ulaz главный вход; ~о
питанье основной вопрос. Ovakо ro-
dorna obrada ne ostavlja mjesta za-
buni, a pokriva – koliko to veličina
rječnika dopušta – gotovo sve mogu-
će kontekstualizacije.

Nakon Rječnika naveden je po-
pis čestih kratica u hrvatskome te zem-
ljopisna imena, što je prilično važ-
но uzme li se u obzir da se ruska ime-
na djelomice pišu fonetski, tj. prema
izgovoru, a djelomice prema izvornoj
grafiji – npr. hrv. Los Angeles ~ rus.
Лос-Анджелес, Rio de Janeiro ~ Рио-
де-Жанейро; zatim razlike kod per-
cepcije glasa *h* – npr. Haag ~ Гаага,

Haiti ~ Гаити; druge glasovne i slov-
ne razlike – Kuvajt ~ Кувейт, Leip-
zig ~ Лейпциг, Libija ~ Ливия, Lisa-
bon ~ Лиссабон, Napulj ~ Неаполь;
ili sasvim različiti nazivi poput Ma-
đarska ~ Венгрия, Nizozemska ~
Нидерланды, Njemačka ~ Германия.
Zatim slijedi kratka gramatika hrvat-
skoga jezika s poglavljima o fonetici
(zvukoslovlje), pravopisu, morfologiji
(oblikoslovlje) s imeničkim, pridjev-
skim i zamjениčkim sklonidbenim ti-
povima, stupnjevanjem pridjeva, pro-
mjenama brojeva, glagolskim konju-
gacijama, vremenima i načinima. Od
nepromjenjivih vrsta riječi dan je pre-
gled priloga, prijedloga i veznika. Za-
ključно se daje i kratak prikaz načela
hrvatske sintakse (skladnje).

U sintezi se može ustvrditi da
Новый хорватско-русский словарь
svakako ima veliku važnost u dvoje-
zičnoj hrvatsko-ruskoj leksikografi-
ji, kao i to da predstavlja kvalitativni
novum.⁷ Naime, u njemu su ujedinje-
na dva principa: princip popisivanja i
princip propisivanja. Може се кому
učiniti da to u relativno malom rječ-
niku stvara nered, no jedno je sigurno

⁷ Dakako, time se ne niječe da mjesta za
usavršavanje Rječnika ipak ima. Uza spomen-
ute prednosti treba uzeti u obzir i potencijal-
na sporna mjesta u leksikografskome pristupu
te upozoriti na tehničke nedostatke i pogreške
(na primjer, s. v. **elektronski** ж электронный
treba obrisati gramatičku odrednicu za ženski
rod jer je riječ o pridjevu; s. v. **rošćić** treba pisati
rošćić; u popisu zemljopisnih imena stoji
Medvedica Медведица (гора под Загребом),
a trebalo bi **Medvednica** itd.).

– onaj tko se njime zna pravilno koristiti, pronaći će mnogo mjesta na kojima će zastati i naučiti nešto novo. To se odnosi i na hrvatske i na ruske korisnike. Valja se, na kraju, nadati da će Artur Rafaélovič Bagdasarov nastaviti svoj predani kroatistički rad u svim područjima, pa tako i u leksikografiji, kako bi sljedeće izdanje njegova dvojezičnika bilo na još veću korist prevoditeljima, znanstvenim radnicima, studentima slavistike, turistima, poslovnim ljudima – riječju: svima kojima je autor Rječnik namijenio. Hrvatska jezikoslovna zajednica u tim bi mu nastojanjima morala, pak, dati snažniju potporu.

Kristian Lewis

Boryś na hrvatskom

(Wiesław Boryś: *Čakavske leksičke studije*, Praslavensko naslijeđe u čakavskome leksičkom fondu, Matice hrvatska, Zagreb, 2007.)

U Biblioteci Inozemni kroatisti, u izdanju Matice hrvatske, objavljen je hrvatski prijevod knjige poljskog slavista i kroatista Wiesława Boryśa *Čakavske leksičke studije*, Praslavensko naslijeđe u čakavskome leksičkom fondu. Sam je izvornik, pod naslovom

Czakawskie studia leksykalne dziedzictwo prasłowiańskie w słownictwie czakawskim, izašao u Varšavi 1999. godine, a na hrvatski ga je preveo Nino Žodan.

Knjiga sadržava sljedeća poglavlja: Uvod (9–13); 1. Leksemi praslavenskoga podrijetla ograničeni na čakavsko narječje (15–118); 2. Leksemi praslavenskoga podrijetla u čakavskome i u drugim dvama hrvatskim narječjima (119–211); 3. Arhaični morfološki oblici sačuvani u čakavskome narječju (212–243); 4. Čakavski derivati od praslavenskih leksema nesačuvanih u čakavskome narječju (244–250); 5. Starohrvatski leksemi sačuvani u čakavskim govorima (251–257); 6. Zaključak (258–268); Kazalo kratica, Kazalo slavenskih izraza, Kazalo imena, Kazalo mjesta (269–338).

Čakavština ima osobitu važnost u slavistici. Naime, nju obilježava njezin specifičan položaj na rubu slavenskoga prostora, tj. na granici slavenskog i romanskog svijeta, zbog čega, s jedne strane, čuva prastare slavenske jezične crte, a s druge je strane prožeta romanskim jezičnim elementima. Upravo zbog arhaičnoga karaktera čakavskog leksika njegovo je proučavanje bitno i za rekonstrukciju praslavenskoga leksičkog sloja te, kako sam autor kaže, „za utvrđivanje prvotne geografije izraza mnogih praslavenskih leksema“ (str. 6). Stoga je knjiga posvećena proučavanju sla-

venske sastavnice čakavskog leksika, leksiku naslijeđenom iz praslavenske epohe slavenske jezične zajednice koji se sačuvao do danas.

U *Čakavskim leksičkim studijama* donose se rezultati pojedinačnih etimoloških radova objavljivanih u slavističkim znanstvenim časopisima, a među njima su i čakavski izrazi koji nisu ušli u *Etimologijski rječnik* Petra Skoka ili, prema Borysovu mišljenju, nisu adekvatno protumačeni. U njima su prevedene studije iz poljskog izvornika *Czakawskie studia leksykalne*, koje su dopunjene leksičkom građom iz hrvatskih dijalektnih rječnika objavljenih između 1999. i 2003. godine.

Boryš je, s jedne strane, analizirao isključivo čakavske izraze, koji u drugim narječjima dolaze samo u izvedenim likovima, te, s druge strane, čakavizme koji se pojavljuju na ograničenome prostoru i imaju svoje istovrijednice u drugim narječjima. Glavni mu je izvor informacija bio Akademijin rječnik, a podatke o povijesti izraza dopunjavao je podacima iz različitih rječnika. Služio se golemim brojem priručnika i izvora. Konzultirao je 79 rječnika, među njima mnogobrojne slavenske etimološke rječnike, čakavske, kajkavske i štokavske dijalektne rječnike, rječnike književnoga hrvatskog jezika te literaturu koja obuhvaća gotovo 200 knjiga i znanstvenih članaka.

Autor je na temelju istraživanja podrijetla čakavskih leksema utvrdio

da su se arhaizmi praslavenskoga podrijetla najbolje sačuvali na dva terena: u sjeverozapadnim govorima (na Kvarneru, osobito na otocima Krku i Cresu, u Hrvatskome primorju te u Istri) i u srednjodalmatinskim govorima (osobito na otocima Hvaru i Braču). Na oba terena zatječu se posebni, drugdje nepotvrđeni arhaizmi. No Boryš napominje kako su ti zaključci donekle relativni jer treba imati na umu da su „govori s tih prostora relativno najbolje izvornom građom potkrijepljeni i obrađeni u leksikografskim i dijalektološkim radovima.“ (str. 263)

U knjizi su obrađene kontinuanate gotovo stotinu praslavenskih leksema u suvremenim čakavskim dijalektima i u drevnoj čakavštini, uz njihove istovrijednice (ako su poznate) u kajkavskom i štokavskom narječju. Među njima su **bma* ‘usna’, **čmen* ‘crven’ (u raznim nijansama crvene boje), **luna* ‘svjetlo, sjaj, odbljesak; mjesec’, **lbb* ‘lubanja’, **popelb* ‘pepeo’, **tyti* ‘postajati debeo, gojiti se’ i druge.

Zbog ograničena opsega knjige u nju nije uvršten dio leksičkih čakavizama naslijeđenih iz praslavenske epohe ili deriviranih, a s vremenom izgubljenih kontinuanata praslavenskih leksema kao što su *hlapac* ‘sluga; naprava za skidanje čizama’, *mel(j)* ‘sitan pijesak’, *mito* ‘plaća’, *osal* ‘magarac’, *otrok* ‘dijete’ itd.

Kako bismo opisali Borysovu znanstvenu metodologiju, uzimamo

kao primjer njegovu analizu imenice **sléz**. U značenju ‘dio ovčjeg želuca, sirište’ potvrđena je u Orlecu na Cresu. Riječ je o sirištu kao četvrtoj komori ovčjeg želuca. No odmah navodi i kako je poznato da se taj dio želuca nekih životinja upotrebljava za sirenje mlijeka (sirište). Čakavskom obliku *slěz* nalazi istovrijednice u svim zapadnoslavenskim (npr. u polj. dijalektu *ślaz*, češ. *sléz*, lit. dij. *ślazek* itd.) i istočnoslavenskim jezicima te u starobugarskom jeziku u dokumentu iz 10. stoljeća (*slězъ*). Na temelju podudaranja podataka iz nekoliko slavenskih jezika te pojavljivanja formalno i značenjski jednakih oblika u zapadnim, istočnim i južnoslavenskim jezicima Boryś zaključuje da je riječ o kontinuantu praslavenske imenice *slězъ* ‘sirište (pravi želudac preživača); sirište (pripravak za sirenje mlijeka)’. Pritom smatra da je prvotno značenje imenice *slězъ* bilo ‘sirište (pripravak za sirenje mlijeka)’. Navodi primjere iz više slavenskih jezika u kojima se vidi da su u njima povezani leksemi sa značenjem ‘pripravak za sirenje mlijeka’ i ‘želudac preživača’ te zaključuje da je došlo do semantičkog razvoja ‘pripravak za sirenje mlijeka’ → ‘pravi želudac preživača’. Isti semantički razvoj nalazi i u mađarskom, njemačkom te rumunjskom jeziku. Smatra da je do takva razvoja došlo zbog primjene sirišta (osobito telećeg ili janječeg) kao pripravka koji pospješuje kiseljenje mlijeka. Kao potvrda ta-

kva razvojnog smjera navodi se poljski oblik *ślaz* koji ima samo značenje ‘pripravak (od telećeg želuca) za kiseljenje mlijeka’ te etimologija praoblika *slězъ*. Zatim Boryś utvrđuje kako je rekonstruirana imenica **slězъ* ‘pripravak za kiseljenje mlijeka’ > ‘sirište’ etimološki istovjetna s nazivom biljke **slězъ*. Naziv te biljke izvodi se iz glagola **sliziti* ‘izlučivati iz sebe, izlučivati vlagu, vlažnu ljepljivu supstanciju’ (str. 87). Zaključuje da se može pretpostaviti kako je „praslavenski oblik **slězъ* najprije označivao ‘izlučivanje vlage, vlažne, ljepljive, sluzave, želatinaste supstancije’ i sekundarno ‘ono što izlučuje takvu supstanciju, iz čega ili s pomoću čega se dobiva takva supstancija’“ (str. 88). Daljnjim semantičkim razvojem ta je imenica dobila dva značenja: 1. **slězъ* ‘sljez, biljka iz koje se dobiva sluzava supstancija, sluz’ te 2. **slězъ* ‘ono što prouzrokuje stvrdnjavanje, kiseljenje mlijeka, pripravak za sirenje’.

Kao što je razvidno iz tumačenja imenice **sléz**, u traženju podrijetla određenog leksema i njegovih veza s drugim leksemima, s velikim znanstvenim erosom i golemom erudicijom, autor nas vodi svom širinom današnjega slavenskog svijeta, preko dijalekata poljskog, ukrajinskog, ruskog i drugih jezika, do prošlosti i pretpostavljenih praslavenskih oblika te za neke semantičke razvojne procese nalazi potvrde i u neslavenskim je-

zicima, pa čak i u mađarskom. Takvi znanstveni postupci i složenost argumentacije nadahnuće su mnogim etimolozima.

Nakon iscrpne analize stotinjak izabranih leksema autor o važnosti proučavanja čakavskog narječja kaže: „Valja istaknuti da je hrvatsko čakavsko narječje i pored višestoljetnoga stranog, posebno romanskog utjecaja te znatnih kulturnih preobrazbi, samostalno ili zajedno sa susjednim kajkavskim i štokavskim narječjem sačuvalo znatan broj starih slavenskih leksema. Pritom je posebno važno čuvanje brojnih arhaičnih slavenskih termina u čakavskome leksičkom fondu, koji su baštinjeni na polju duhovne i materijalne kulture jezičnih predaka današnjih Hrvata i preneseni u novi zavičaj, što o slavenskoj kulturi u kontinuitetu svjedoče do današnjih dana.“ (str. 267)

Knjiga *Čakavske leksičke studije* zbog svoje metodologije te podataka i rješenja koja donosi golem je prinos hrvatskoj dijalektologiji, osobito čakavologiji, poredbenoj slavistici, povijesti jezika i etimološkim istraživanjima. Stoga je odluka da se poljski izvornik prevede na hrvatski jezik i time postane dostupan većem broju čitatelja, mudar i hvalevrijedan čin.

Ankica Čilaš Šimpraga

Još jedan temeljac hrvatskomu jezikoslovlju

(Ardelio Della Bella: *Gramatičke pouke o ilirskome jeziku*, Prijevod s izvornika Nives Sironić-Bonefačić, Pogovor Darija Gabrić-Bagarić,

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2006.)

Rastuća afirmacija jezikoslovlja pobuđuje i sve veće zanimanje za višerazinsko proučavanje starijih jezikoslovnih tekstova. Istodobno, iznalaženje i primjena novih metoda obradbe tekstova iz starijih razdoblja u humanističkim znanostima omogućuje njihovu bolju dostupnost i veću iskoristivost za potrebe svakovrsnih istraživanja.

U biblioteci *Pretisci* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje izišla je kao šesta u nizu knjiga *Gramatičke pouke o ilirskome jeziku* Ardelija Della Belle. Sam pretisak izvornika *Istruzioni grammaticali della lingua illirica* popraćen je i vrlo kvalitetnim prijevodom iz pera Nives Sironić-Bonefačić, dugogodišnje proučavateljice života i djelovanja Ardelija Della Belle. Uz to, pretisak donosi i iscrpnu studiju autorice Darije Gabrić-Bagarić o Della Belli kao gramatikografu te o njegovoj gramatici kao djelu od izvanredne važnosti za hrvatsko jezikoslovlje.

Talijanski misionar, leksikograf, gramatikograf i propovjednik, isusovac Ardelio Della Bella (1655. – 1737.) svojim je djelovanjem u Dalmaciji i Dubrovniku ostavio neizbrisiv trag u hrvatskome kulturnom nasljeđu. Njegov je trojezični *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728.) obilježio hrvatsku leksikografiju 18. st. te je time utro putove suvremenoj hrvatskoj leksikografiji.

Nakon stupanja u isusovački red (1677.), novicijata i studija, prva postaja Della Bellina vjersko-prosvjetnoga rada u našim krajevima bio je Dubrovnik, gdje je boravio od 1681. do 1684. g. sa zadaćom da na dubrovačkome kolegiju predaje latinski jezik i književnost te govorništvo. Već tada je učio hrvatski jezik i za njega pokazivao silno zanimanje. Potom odlazi na četverogodišnji studij teologije na rimskoj Gregorijani, vraća se u Dubrovnik 1688. g., i to na vlastiti zahtjev, kao i zbog želje da se usavrši u znanju ilirskoga jezika i misionarskome radu. Ovaj put u Dubrovniku boravi tek godinu dana jer dobiva novu zadaću u Firenzi. Treći put vraća se u Dubrovnik 1690. i boravi godinu i pol dana. U tome će razdoblju položiti i svoje svečane zavjete (1691.), te steći atribut vrsna propovjednika svojim korizmenim „predikama”. Potom će ga misionarska zadaća odvesti u Perugiu, gdje ostaje nešto manje od četiri godine. Čim uzmogne, godine 1694., vratit će se u Dubrovnik te će biti izabran za rektora Kole-

gija 1696., i na toj dužnosti ostati idućih šest godina. Za svih svojih boravaka u Italiji njeguje znanje hrvatskoga govoreći ga s tamošnjim našijencima. S druge strane, za svojih boravaka u Dubrovniku nastojao je upoznati dubrovačku književnost te čitati književna djela u izvorniku. Dolazak u Dalmaciju (1703.) i suradnja sa splitskim nadbiskupom Cosmijem bili su presudni za Della Bellin daljnji leksikografski rad. Naime, Cosmi je u tome razdoblju nastojao stvoriti materijalne preduvjete i dovesti sposobne ljude koji bi djelovali na novoootvorenome splitskom sjemeništu. Poznavajući Della Bellu kao vrsna poznavatelja jezika i erudita, uz to i glasovita propovjednika, od njega je zatražio da sastavi rječnik i gramatiku. Pretpostavlja se da je Della Bella već krajem 17. st. u svome glosariju imao i nešto citata iz književnih djela, međutim, sigurno je da je već 1714. rad na rukopisu bio već toliko uznapredovao da su suvremenici vjerovali da će uskoro biti tiskan. Godine 1718. autor šalje djelo u Dubrovnik, gdje je obavljena i cenzura u ime isusovačkoga reda. Tekst rječnika završen je 1727. godine, a tiskanje je dovršeno u Veneciji 1728. g. Iz tiska rječnik izlazi pod naslovom *Dizionario italiano, latino, illirico cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, Ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lin-*

gua Illirica. Con in fine l'Indice Latino-Italicus. Opera del P. Ardelio Della Bella, della Compagnia di Giesù, dedicata all'Eccel. Del Sig. K. Carlo Pisani, In Venezia, MDCCXXVIII, presso Cristoforo Zanne. Con licenza de' Superiori e Privilegio. Drugo izdanje rječnika izišlo je u Dubrovniku 1785. g. u redakciji Petra Bašića.

Uz sam tekst rječnika, unutar korica *Dizionario* nalazi se još nekoliko jezičnih „priručnika” i rasprava neophodnih ondašnjim korisnicima: pregled latiničkoga grafijskoga sustava (*Avvertimenti per poter leggere, e scrivere con facilità le parole Illiriche scritte con caratteri Italiani*), ilirska gramatika (*Istruzioni grammaticali della lingua Illirica*) te *Index latino, italicus*.

Premda su mnogi autori već pisali o Della Bellinoj gramatici, vrednovali njezina rješenja i stavljali je u kontekst vremena u kojem je nastala, iscrpna studija *Ardelio Della Bella – gramatičar* Darije Gabrić-Bagarić donosi i mnoge nove spoznaje o samome autoru te podrobno opisuje strukturu same gramatike. Osim studije, autorica pogovora sastavila je i *Rječnik Della Belline gramatike*, priredila *Ljetopis Ardelija Della Belle* te popis izdanja djela Ardelija Della Belle. Na kraju se daje i iscrpan kronološkim redom sastavljen popis literature o Ardeliju Della Belli.

Della Bellina gramatika *Istruzioni grammaticali della lingua illirica*

na prvi se pogled čini kao nešto dodano ili usputno, što nimalo ne čudi, jer se o Della Belli pisalo uglavnom kao o leksikografu. Tek devedesetih godina 20. stoljeća porast će zanimanje i za gramatikografski razdjel Della Bellina djelovanja. I dok se niz jezikoslovaca bavio vanjskim opisom Della Belline gramatike, Darija Gabrić-Bagarić naglašava da je »moguće gramatiku shvatiti kao sliku jezika koji je, time što je označen gramatičnim, dobio status prestižnoga, uvjetno rečeno standardiziranoga koda« (str. 130). Upravo će takav, drugačiji pogled na jednu stariju hrvatsku gramatiku, autorica ponuditi u svojoj studiji.

U poglavlju *Vanjski opis gramatike* autorica polazi od često citirana teksta Stjepana Bosanca *Ocjena Dellabelline gramatike* (Nastavni vjesnik, 1901.). Utvrđuje da Bosanac daje vanjski opis gramatike temeljen na usporedbi s Kašićevom gramatikom *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (1604.), da primjenjuje pogrješnu metodologiju kada odmjerava naglasni sustav izložen u gramatici prema štokavskom standardu te ističe da Bosanac gotovo negativno ocjenjuje Della Bellinu gramatiku. Darija Gabrić-Bagarić, naprotiv, Della Bellin gramatički opis hrvatskoga jezika gleda drukčije. Prije svega, ona naglašava da je Della Bella koncipirao svoju gramatiku kao praktičan priručnik uz rječnik kao središnji dio cijeloga pothvata. Metajezik je talijanski, pa je sasvim očekivan kontrastivni pristup

u objašnjenjima gramatičkih pojava. Autorica ističe da su se *Istruzioni*, upravo zahvaljujući Bosančevoj studiji, jedno vrijeme promatrali isključivo kao preradba Kašićevih *Institucija*. Autorica ne odbacuje takvo stajalište, ali dodaje jednu bitnu razliku – »Kašić hrvatski opisuje s pozicije autoriteta, a Della Bella s pozicije korisnika čiju kompetenciju podržavaju primjeri iz govora i književni izvori« (str. 132). O praktičnoj naravi Della Belline gramatike svjedoči i odsuće svih općejezikoslovnih aspekata i teoretskih razmatranja kakve nalazimo u Kašićevim *Institucijama*. Autorica s još nekoliko aspekata ocjenjuje Della Bellinu ovisnost o Kašiću: ona je najočitija, između ostaloga, u morfologiji glagola, dok se neovisnost očituje u sklonidbi vlastitih imena, kongruencije predikata i imenice, pridjevskome vidu te u klasifikaciji pridjeva kao vrste riječi.

U razdjelu *Unutrašnji opis gramatike* Darija Gabrić-Bagarić u nekoliko poglavlja razmatra Della Bellina slovoepisna i pravopisna rješenja, tumači glasovne promjene i fonološke osobitosti u gramatici (*Zamjena jata, Završno -l, Refleks vb-, Jotacije, Redukcije, Naglasak*). Osobito valja istaknuti Della Bellin opis naglasnoga sustava. Za razliku od Kašića, on detaljno razrađuje naglasne specifičnosti pri čemu, kako tvrdi autorica pogovora, »pokazuje znatno veću sposobnost sistematizacije i uopćavanja nego u ostalim dijelovima grama-

tike«, te dodaje »budući da je taj dio samostalni Della Bellin tekst, neovisan o Kašiću, sam bi bio dovoljan da Della Bellu proglasimo vrsnim gramatičarem« (str. 144).

Razdjel *Morfologija* u poglavljima *Imenice, Zamjenice, Pridjevi, Brojevi, Glagoli, Prilozi i Prijedlozi* daje nam sliku morfoloških značajka hrvatskoga jezika koje bilježi Della Bella. Unatoč utjecaju književnoga izraza pisaca u književnim izvorima, u nekim odlikama prevladava govorna novoštokavska slika (završetak *-a* u Gmn). Uz to, Darija Gabrić-Bagarić izdvaja niz zanimljivih pojedinosti s obzirom na rod imenica (*glad* je muškoga roda, *dan* dolazi s dvostrukom deklinacijom, starom i novom, *pleće* u Ijd glasi *plećom*) i na njihov broj (poznate su mu duga i kratka množina: *puci – pukovi, bozi – bogovi, vitezi – vitezovi, gradi – gradovi*). U poglavlju o zamjenicama istaknut ćemo da Della Bella preuzima oblike pokaznih zamjenica s mekom promjenom i naveskom *-zi-*: *onezimi, ovezjeh* iz dubrovačkoga govora, te da popisu posvojnih zamjenica dodaje oblike iz dubrovačke književnosti *ma, me, tva, tve* određujući ih kao skraćene likove. U razmatranju o brojevima autorica ističe da Della Bella preferira dubrovačke likove *dvadesti, tridesti, četrest* u odnosu na oblike *dvadeset, trideset*. U poglavlju *Glagoli* autorica navodi najvažnije značajke glagolskoga sustava koji opisuje Della Bella: specifičnosti u tvorbi imperfekta, im-

perfektu svršenih glagola, glagolskome vidu, futuru I. i II. (uz normativne napomene) te specifičnosti nepravilnih glagola *hoću, možem*. Dodaje još ponešto o glagolskim pridjevima i kategoriji participa i gerundija. Od priloga u Della Bellinoj gramatici autorica ističe arhaični prilog *brže* sa značenjem ‘možda’, a upozorava i na razlikovanje mjesnih priloga *gdje, kamo* i *kuda*. Razmatranja o prijedlozima odnose se ponajviše na uporabu prijedloga uz pojedine padeže. Autorica izdvaja jedan broj primjera koji i danas predstavljaju normativni problem, npr. *u + G: stoji u mene, u nas, u Marije*.

U razdjelu *Sintaksa* autorica napominje da Della Bella nije nigdje eksplicitno naznačio da se bavi sintaktičkim pitanjima, ali u poglavlju *Nekoliko pravila o konstrukcijama govora* o sintaktičkoj problematici. Daria Gabrić-Bagarić izdvaja razlikovanje živo/neživo, po kojoj se i uspostavlja razlika *koji/kojega* u Ajd. Ističe da se Della Bella posebno bavio rekcijom nekih glagola. »Della Bella je katkad osjetio da se književni izraz razlikuje od govornoga jezika, pa tada dodaje i mogućnost koju je u govoru upoznao« (str. 150). Autorica ističe i neke egzotične primjere koji znatno odstupaju od današnje norme: *biti* s predikatnim imenom u dativu *Bolje je biti progonjenu nego pomilovanu*, glagol *zahvaliti* ima dopunu u dativu, ali bez povratnoga lika *Zahvalite Bogu; zahvaljujem ti, zahvaljivam*

ti, glagol *brinuti se* ima dopunu u instrumentalu *brinem se tobom, tvoji-jem zdravjem*.

Objavljivanje pretiska Della Belline gramatike nesumnjivo je jedan od važnijih datuma u hrvatskome jezikoslovlju. Sam pretisak, vrstan prijevod i opsežna studija o gramatici bit će zanimljivi i korisni svakome tko se bavi poviješću hrvatskoga jezika i poviješću razvoja hrvatske jezikoslovne misli. Djelo će biti vrijedno i za hrvatsku dijalektologiju, jer bi moglo poslužiti kao valjan oslonac za izradbu sustavnoga i sintetskoga dijakronijskoga opisa dubrovačkoga organskoga govora

Prevoditeljica, autorica pogovora i urednica izdanja uložile su mnogo truda kako bi ovaj vrijedni pretisak došao pred čitatelje. Međutim, objavom pretiska Della Belline gramatike otkrili smo mnoga još neistražena područja njegovih nastojanja oko hrvatskoga jezika. U tom smislu smatramo da tek predstoji sljedeća etapa u revitalizaciji djela talijanskoga misionara koji je obogatio hrvatsko jezikoslovlje: rad na voluminoznome *Dizionarioju*. Na današnjem stupnju razvoja jezikoslovnih istraživanja metodologija korpusne leksikografije daje nam nebrojene mogućnosti obradbe samoga rječničkoga teksta: njegovo priređivanje u izvornome (papirnatome) obliku (i s izvornim redoslijedom polaznoga i ciljnih jezika), izradbu obrata, a dostupnost leksičkoga korpusa u digitalnome zapisu omogućila bi lakši i pot-

puniji uvid u Della Bellin leksikografski opus i tako ga približila korisnicima i budućim istraživačima.

Ivana Franić

Gotovo nepoznato londonsko izdanje Fučićeve studije o hrvatskoj glagoljskoj epigrafici iz 1999. godine

(Branko Fučić: *Croatian glagolitic epigraphy*, Stephen Osborne, London, 1999.)

Habent sua fata libelli! – možda je već i previše puta u različitim kontekstima korištena latinska izreka Terencijana Maura, rimskoga gramatičara iz 2./3. stoljeća, koja se često pokazala točnom. Doduše, u izvornome tumačenju ta se izreka u prvome redu odnosi na to da kako se knjige čitaju i razumijevaju takva će im biti i sudbina, a tek onda na njihovu pokretnost i selidbu. No, kako god bilo – i u užem i širem, općenitijem tumačenju – ta se izreka može primijeniti na knjigu kojoj ovdje želimo posvetiti nekoliko redaka. Recimo odmah da sadržaj te knjige nije nepoznat hrvatskim i inozemnim slavistima, niti je u njoj izneseno nešto nepoznato u znanstvenome smislu.

Naime, u Londonu je 1999. godine tiskana knjiga Branka Fučića (1920.–1999.), hrvatskoga povjesničara umjetnosti i kulture, stručnjaka za srednjovjekovno zidno slikarstvo i hrvatski glagoljizam. Ne bi tu ništa bilo čudno da o toj knjizi u Hrvatskoj gotovo nitko ništa nije čuo, niti se za njezino tiskanje uopće znalo. Naime, ta je knjiga objavljena poslije smrti Branka Fučića i ne raspoložemo podatcima o njezinu tisku. Iz jednoga razgovora s Dragom (Draganom) Fučićem, bratom Branka Fučića, zaključio sam da ni on nije bio upoznat s navedenim izdanjem. Bibliografski podatak nije bio naveden ni u jednom dostupnom katalogu, bibliografiji ili biografiji koje se odnose na život i djelo Branka Fučića. Knjiga nosi naslov *Croatian glagolitic epigraphy*. Objavio ju je engleski izdavač Stephen Osborne u Londonu 1999. godine na 47 stranica. U tekstu ima ukupno 35 slikovnih priloga, crteža i karata. Na naslovnici se nalazi fotografija *Plominskog re-ljefa i natpisa*. Sam tekst u knjizi nosi naslov *Croatian glagolitic epigraphy – historical and cultural aspects*. U uvodu se definira glagoljica i glavni povijesni trenutci vezani uz njezin život kao pisma, od njezinih početaka u 9. stoljeću pa sve do konačnoga zamiranja u 19. stoljeću. Taj razvoj popraćen je kartografskim i topografskim priložima i crtežima. Potom se na kronološkoj bazi obrađuju hrvatski glagoljski natpisi od *Plominskog natpisa* (The Plomin Inscription, str. 12.–

15.), *Valunske ploče* (The Valun Slab, str. 15.) i *Krčkog natpisa* (The Krk Inscription, str. 16.) svi iz 11. stoljeća, *Bašćanske ploče* (The Baška Tablet, str. 16.–21.), *Jurandvorskih ulomaka* (The Jurandvor Fragments, str. 21.–22.) i *Senjske ploče* (The Tablet of Senj, str. 22.–23.) svi iz 11./12. stoljeća. Zaustavimo se nakratko kod *Jurandvorskih ulomaka* jer je u ovoj studiji ponovno istaknuta moguća povezanost tih ulomaka s *Bašćanskom pločom*: *What happened to the right pluteus ('the second Baška Tablet') on which it is thought the text from the left pluteus continued? – There is every indication that its remains could be Jurandvorski ulomci – The Jurandvor Fragments* (str. 21.).

Zatim se pregled nastavlja preko *Grdoselskog ulomka* (The Fragment of Grdoselo, str. 23.–24.), *Humskog grafita* (The Graffito from Hum, str. 24.–25.), *Ročkog abecedarija* (The Glagolitic Roč Abecedarium, str. 25.–26.) i *Supetarskog ulomka* (The Fragment from Sv. Petar u Šumi, str. 26.–27.) svi otprilike iz 12. stoljeća, do *Dragučkih grafita* (The Graffiti of Draguč, str. 27.–28.) iz 13. stoljeća. Slijedi izbor glagoljskih natpisa iz sljedećih mjesta: Omišlja (iz 1477.), Nevidana (15. st.), Bačvi kod Poreča (1581.), Grobnika (1594.), Čepića (1492.), Kršikle (1572.), Vrha (1463.), Predloke (1466.) i Golubića (1442.). Posebno su izabrani i obrađeni pojedini grafiti kao oni iz Berma, Kontovela, Barbana, Pazina, Draguč

ća i drugih mjesta. Rad je zaključen prikazom (i simbolikom) glagoljskoga natpisa (SVETI MAR'TIN') i lika sv. Martina na kamenom spomeniku iz Senja datiranom oko 1330. godine, odnosno Fučićevim riječima: *Glagolism is, in the European context, an authentic expression of Croatian culture. It is, for the Croats and for the interested outsider, an exceptional cultural period in the area where East meets West, which had a heritage of antique classical culture preceded by thousands of years of Mediterranean civilization* (str. 42.).

Spomenimo da je studiji pridodano pet bilježaka *sub calce* kojima se engleskomu čitatelju pojašnjavaju određeni podatci koji se u tekstu navode.

Na prvi pogled može se pomisliti da je riječ o engleskome izdanju (separatu), također iz 1999. godine, engleske inačice hrvatskoga izdanja knjige *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Svezak I. Srednji vijek (VII – XII. stoljeće) – rano doba hrvatske kulture kao Croatia and Europe. Croatia in the early middle ages: a cultural survey. Volume I.* gdje je Branko Fučić pisao o “Hrvatskim glagoljskim i ćirilskim natpisima”, tj. “Croatian glagolitic and cyrillic epigraphs”.

Tko bolje poznaje Fučićev rad, uvidom u sam tekst odmah će uočiti da je tu riječ o engleskome prijevodu njegove studije “Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike – Aspetti

storico-culturali delle iscrizioni glagolitiche” koja je prvo objavljena u časopisu Instituta za crkvenu povijest Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu *Croatica Christiana periodica* (br. 8., god. V., Zagreb 1981., str. 135.–189.), odnosno iduće 1982. godine kao zasebno izdanje, knjiga *Glagoljska epigrafika: kulturno-historijski vidovi* u izdanju Kršćanske sadašnjosti u Zagrebu (Zagreb 1982., 60 str.). No, to nije samo prijevod ove studije, jer je ona u ovome engleskome izdanju u nekim poglavljima skraćena, te dopunjena *Supetarskim ulomkom*, tj. natpisom koji je pronađen poslije objavljivanja navedenih studija iz 1981./1982. godine.⁸

No, u impresumu londonskoga izdanja nemamo nikakvih podataka, npr. tko je prevoditelj, koji je tekst poslužio kao predložak, tko je urednik, pitanje autorskih prava, kolika je naklada itd. Knjiga jedino posjeduje, na predzadnjoj stranici (dakle nema ni impresum, niti pravi kolofon – što je poprilično čudno za /engleska/ izdanja), podatke o izdavaču i tiskari: *Published by Stephen Osborne, 144 Southampton Row, London, WC1A 5AJ i Printed by Blackmatch Limited, 24E Little Street, London WC1A 2HN.*

Na kraju, možemo biti sretni što imamo još jednu važnu studiju jednoga hrvatskoga istraživača dostupnu širim znanstvenim krugovima no, ne

možemo biti zadovoljni s njezinom prezentacijom, jer se za tu knjigu u Hrvatskoj gotovo ne zna, nema ju u svojem fondu ni naša Nacionalna i sveučilišna knjižnici u Zagrebu, niti druge sveučilišne knjižnice po Hrvatskoj, te ona kao takva nažalost i ne egzistira u hrvatskoj slavistici, niti je kao takva može predstavljati u svijetu.

Tomislav Galović

Dalmatinska zagora *rediviva* – jezični prinos u sve većoj promidžbi Dalmatinske zagore

(Ivica Gusić i Filip Gusić: *Rječnik govora Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*, vlastita naklada, Zagreb, 2004.)

U vremenu sve većega interesa za Dalmatinsku zagoru i njezina približavanja svijetu (autocesta, velika izložba o Dalmatinskoj zagori, sve više kulturnih festivala, događaja na tome području) kao jezični kulturni prinos toj pojavi javlja se *Rječnik govora Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine* Ivice i Filipa Gusića. Kako mu i naslov kaže, rječnik obuhvaća područjâ zapadne Hercegovine i Dalmatinske zagore, ali ne u užemu geografskom smislu nego u šire-

⁸ Usp. Branko Fučić, *Supetarski ulomak, Slovo*, sv. 38., Zagreb 1988., str. 55.–62.

mu, odnoseći se na cijelo dalmatinsko zaleđe.

Prošlo je doba kada su se seljani ustručavali govoriti svojim dijalektom jer su smatrali da je manje vrijedan, grub ili prost prema visokorangiranome standardnom jeziku. Naprotiv, danas se, nakon što se relativno dobro svladao standardni jezik, vrlo emotivno vraća odnosno odnosi prema idiomu zavičaja kao prema nečemu svojem, domaćemu, toplome, materinskome. Izgleda da je bila potrebna distanca za takvo što. Rekli bismo, prvo se išlo k unifikaciji jezika, da bi se nakon spoznaje o tome, i vladanja njime, osvještavali i drugi idiomi, naravno, prvo oni svoji, čiju je slobodnu svjesnu upotrebu potpomognuo i stav politike, pa onda i jezične politike, prema različitome unutar jednoga. Treba reći da se pri takvoj upotrebi dijalekta zapravo više ne radi o spontanome djelovanju nego o svjesnoj organizaciji jezičnoga ponašanja, pa zapravo i nije više riječ o organskome govoru. Iz takve perspektive nastao je i *Rječnik govora Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*.

U prosvjetiteljskome duhu, odražavajući mu time i namjenu, autori se u uvodnome dijelu obraćaju čitatelju. Oni čvrsto određuju granice područja obuhvaćena rječnikom: Dalmatinske zagore (južno Biokovo, Mosor i Kozjak, zapadno rijeka Krka, sjeverno Dinara, Kamešnica i Zavelim a istočno Bekijsko polje) i dijela zapadne Hercegovine (rubovi Rastoke, Bekije,

Posušškoga, Duvanjskoga i Livanjskoga kraja), iako se «vrlo sličan govor proteže u svim smjerovima izvan tih granica». Govori Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine inače pripadaju novoštokavskomu ikavskom dijalektu, tzv. zapadnomu dijalektu, koji se prostire od zapadne Hercegovine neprekinuto skroz do Gorskoga kotara, obuhvaćajući i nemalen dio Bosne, manje oaze na otocima, u Istri i Slavoniji te u Italiji (moliški Hrvati), kao i veća područja u Bačkoj (Srbija) i Madžarskoj.

O govorima Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine pisali su Dalibor Brozović, Iva Lukežić, Mira Menac-Mihalić, Asim Peco, Mate Šimundić, Ivan Zoričić i dr. Rječnika s toga područja nema mnogo, svega dva: *Rječnik imotskoga govora* (2001) I. B. Šamije i P. Ujevića i *Rječnik imotskobekijskoga govora* (2004) I. B. Šamije, djelomično dopunjeno izdanje prvoga rječnika. Ovo je prvi rječnik iz toga kraja koji zahvaća veliko područje, pa je zbog toga i važan.

U rječniku je oko 10000 riječi. Autori misle kako bi neke riječi možda trebalo izbaciti, neke bi trebalo dodati, a ima i onih koje su pogrešno zapisane ili pogrešno i nepotpuno objašnjene. Uvrštene su i riječi stranoga podrijetla zbog jakoga utjecaja tih jezika, što je, naravno, uobičajen postupak, jer su te riječi vremenom postale dio toga dijalekta. Mnogo zanimljivije bile su autorima riječi domaćega podrijetla «nepoznate ili slabo pozna-

te» standardnomu jeziku. Iz toga je, jednako kao iz obznane da u rječniku ima općepoznatih riječi, vidljiva motivacija autorâ, ne iz stručnih, i eventualno znanstvenih, pobuda nego iz vlastite posebnosti, autohtonosti. Autori ne kriju da je namijenjen širemu čitateljstvu, pa je izdan u pojednostavljenoj obliku bez akcentuacije, pa i etimologije, no u pripremi je proširena verzija u kojoj će biti označeni naglasci i podrijetlo riječi. U težnji da se sastavi «čitljiva knjiga» (ona je zapravo tako i pisana, više kao knjiga, leksikon), za širu čitateljsku publiku, kako navode autori, pisana je jednostavnim jezikom, bez stručnih termina.

Rječnik obuhvaća samo riječi koje su bile u upotrebi do Drugoga svjetskog rata, valjda s namjerom da se ogradi od novijih utjecaja, da se zadrži veća autohtonost.

Često je više naziva za isti sadržaj, pa se oni u definiciji upućuju na prototipnu, središnju riječ (iako se svi ne navode kao natuknice), a pod kojom se onda u obradi navode svi mogući nazivi. Središnja, prototipna riječ birana je ili zato što je najčešća u upotrebi ili, katkad, zato što je autorima najuobičajenija. No katkad se tako nije postupilo zbog nepotpuna poznavanja građe, npr. navedeno je mnogo naziva trava, a autori nisu bili sigurni je li katkad riječ o različitim nazivima za isti sadržaj; često se istim imenima nazivaju trave slična izgleda, a katkad istoj biljci daju različita ime-

na. Pomoć autorima u takvim i sličnim slučajevima dobro je došla.

U koncepciji rječnika riječi koje su i dio standardnoga jezika u usporedbi s ostalima manji je broj. No kada se navode, to je zato jer su važne za stanovnike Zagore (npr. nazivi domaćih životinja), nekada jer se naglašuju drugačije (iako se to ne može iščitati), katkad da bi se uz tu riječ navelo još mnogo drugih manje poznatih riječi povezanih s njom. Često se nekoj riječi daje samo značenje koje nije u standardnome jeziku. Nije uvijek razdvojeno osnovno od prenesenoga značenja riječi niti je uvijek navođeno je li riječ o osnovnome ili prenesenome značenju, no iz konteksta bi trebalo biti jasno o kojemu je značenju riječ. U značenje nekih riječi autori nisu bili sigurni, pa su ih pokušali objasniti drugim, istoga korijena, riječima. Uz neke izraze navode se i bliže riječi, varijante i izvedenice.

Premda je veći dio leksika iz rječnika poznat u cijeloj Zagori, neke se riječi, što je i logično, upotrebljavaju samo u nekim dijelovima ili samo u pojedinim selima, no to u rječniku nije naznačeno, hotimice – ‘taj posao ostavljaju budućim stručnim istraživačima’. Sastavljajući rječnik, autori su se služili i pisanom građom, ali sve su provjeravali na terenu.

Riječi su uglavnom i kontekstualno oprimjerene ili je navedena rečenica povezana s određenom riječju, dok se uz neke izraze navode prigodne izreke, ganga, poslovice, zago-

netke i dr., pa je time rječnik i kulturni, etnografski prinos. On je time, između ostaloga, srodan s *Rječnikom imotsko-bekijskoga govora*. Običaji su samo djelomice navedeni, a u načelu su se izbjegavali jer se razlikuju od mjesta do mjesta. Nakanili su autori navesti u Dalmatinskoj zagori sva glavna naselja, gdjegdje i dijelove naselja ili koje druge podatke, no ipak nisu u potpunosti to proveli jer se, primjerice, navode pojedina manja naselja a veća ne. Djelomice su navedena i imena rijeka, izvora i važnijih bunara, a postoji želja da se u budućnosti to napravi.

Rječnik se uglavnom odnosi na seoske govore a samo djelomice na gradske zbog ponešto jačega stranog jezičnog utjecaja i izraza svojstvenih samo gradskoj sredini.

Svjesni nepotpunosti i nesavršenosti rječnika i širine njegova područja, ipak prevladava govor njihova užega kraja, autori očekuju pomoć, savjet u tome i u bilo kojemu drugom pogledu.

Na kraju uvodnoga dijela autori obznanjuju što su pokušali postići sastavljenim rječnikom: «Htjeli smo da čitatelj osjeti duh i čudoređe hrvatskog naroda koji živi na ovim prostorima, težak život i vedru narav ...»

Kako je riječ o većemu području, može se očekivati, uz već navedenu leksičku različitost, da nisu na cijelome području iste, primjerice, fonološke osobine. Neke od takvih fonoloških osobina koje se razlikuju na području

obuhvaćenu rječnikom jesu: negdje se čuva razlika između afrikata *č* i *ć*, *ž* i *žj*, a negdje su se one izjednačile u srednjoj vrijednosti, *č* odnosno *žj*; neki su govori šćakavski a neki štakavski; negdje je *lj* prešlo u *j*. Takve različitosti u rječniku uglavnom nisu provedene, osim šćakavizma odnosno štakavizma. Autori su se vjerojatno odlučili na inačice koje su u njihovu govoru – riječi s *lj*, ili su se eventualno zbog jednostavnijega bilježenja opredijelili za čuvanje afrikata. Suglasnik *x* se izgubio, a *f* se uglavnom ne pojavljuje u tim govorima, pa se pod tim grafemima i ne pojavljuju natuknice, odnosno nisu dio rječničke abecede.

Osim natuknice, definicije i primjera rječnički članak nema drugih leksikografskih obilježja. Gramatički oblici u načelu nisu dani, a kada se pojavljuju, to je pod zasebnom natuknicom, kao zasebna riječ, npr. *jon* ‘joj’, *tizin* ‘tim’ itd.

Sve u svemu, rječnik je ponajprije kulturni prinos (i to nemalen, 10000 riječi, 577 stranica) iz Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine, kako to često zna biti s razlikovnim rječnicima s obzirom na standardni jezik, odnosno etnološki i antropološki prinos jer je neka vrsta čitanke iz koje se može iščitati način života na tim područjima, i usmenoknjiževni, naravno, zbog velika broja takvih oblika. U antropološkome smislu zanimljiv je s obzirom na kognitivnu lingvistiku, pa, na primjer, kao posebnost toga po-

dručja treba navesti pedesetak naziva za vrste kamenja. U drugome pak proširenu izdanju, koje je u pripremi i u čemu sudjeluju jezikoslovci, očekuje se i prinos na lingvističkoj razini, što će biti ponajprije vrijedno za dijalektologe, jer će, između ostaloga, riječi biti akcentuirane. No bilo bi dobro obratiti pozornost i na druge pojedivosti, stoga evo nekoliko sugestija.

Kod varijanata pojedinih riječi, kao i kod sinonima, može se naznačiti gdje se koja upotrebljava. Možda ne bi bilo loše za svaku riječ, ako se ne izgovara na cijelome području, navesti gdje se upotrebljava. Bilo bi svakako dobro da se obuhvate sve riječi, pa i one kojima oblik ne odudara od standardnoga jezika, to bi koristilo ponajprije dijalektolozima, kao i riječi poslije Drugoga svjetskog rata, osim možda najnovijih posuđenica. U drugome izdanju u definiciji bi trebalo uglavnom ostaviti prostor jezičnim podacima, pa bi usmenoknjiževno gradivo, kao i drugo, trebalo upotrebljavati samo onoliko koliko je potrebno da se objasni natuknica. Trebalo bi zatim navesti gramatičke odrednice, kao i posebne oblike pojedine riječi. U definiciji isključivo bi se trebalo služiti standardnim jezikom. Bilo bi dobro kada bi se u rječniku našla sva prezimena akcentuirana, kako ih izgovaraju njihovi nositelji, i s mjestima odakle je koje, kao i sva imena naselja, etnici, zabilježeni onako kako ih izgovaraju njihovi stanovnici. Možda ne bi bilo loše kada bi se u uvodno-

me dijelu dao i opis jezičnih značajaka toga areala. Budući da su se autori koristili i pisanim izvorima, trebalo bi navesti literaturu. Također bilo bi dobro kada bi se priložila i kakva karta s označenim svim naseljenim mjestima na tome području. Isto tako bilo bi dobro kada bi se preciziralo koje je područje obuhvaćeno rječnikom, npr. je li Bekija cijelo područje zapadne Hercegovine obuhvaćeno rječnikom ili samo njegov dio. Dakako, rječnik se može i likovno opremiti.

Stipe Kekez

‘Nepristran’ pogled u povijest(i) lingvistike

(E. F. K. Koerner: *Jezikoslovna historiografija*, Tusculanae editiones, Zagreb, 2007.)

Znanstveni rad E. F. Konrada Koernerera poznat je u hrvatskim jezikoslovnim krugovima, unatoč tomu što nijedno njegovo djelo nije dosad prevedeno na hrvatski jezik. No razina afirmiranosti njegove jezikoslovne misli kod nas ipak nije u skladu s njegovim svjetski priznatim jezikoslovnim zaslugama. U knjizi *Jezikoslovna historiografija* Zvonko Pandžić (pri-

ređivač) i Sanja Vulić (urednica) donose odabrane radove iz kvantitativno i kvalitativno neizmjerljivo bogate bibliografije toga, s pravom možemo reći, «slavnog» autora – negdašnjeg profesora na Sveučilištu u Ottawi, danas vodećeg imena u *Zentrum für allgemeine Sprachwissenschaft, Typologie und Universalienforschung* u Berlinu, osnivača i urednika (već 34 godine) časopisa *Historiographia linguistica*, biblioteke *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Sciences* s oko 400 objavljenih svezaka itd.

Odabrani radovi E. F. K. Koerneru u toj knjizi logična su i reprezentativna cjelina: prvi dio obuhvaća prikaz razvoja europskoga jezikoslovlja 19. i početka 20. stoljeća u kojem se najutjecajnije jezikoslovne misli otkrivaju često iz novoga kuta (Schlegel, Grimm, Paul, mladogramatičari i, dakako, Saussure). Drugi dio prikazuje razvoj američke lingvistike u 20. stoljeću, osobito s obzirom na pitanje njezine recepcije i interpretacije Saussurea.

Nikako slučajno, knjigu otvara uvodna rasprava (gotovo programatskoga karaktera), koja zaslužuje da je detaljnije predstavimo. U njoj se, kao metodološki iznimno važna, izdvaja distinkcija *povijest jezikoslovlja – jezikoslovna historiografija. Jezikoslovna historiografija* “sastoji se od metodološki osviještenoga istraživanja i prikazivanja ranijih događaja u evoluciji discipline koju nazivamo ‘jezikoslovljem’ ili ‘znanošću o jezi-

ku””, a rezultat takva proučavanja jezika je “povijest jezikoslovlja”. Druškim riječima, “povijest jezikoslovlja je produkt, a ne sam rad koji do nje ga dovodi”. Ističe se da je historiografija jezikoslovlja metodološki i epistemološki osviješten rad na pisanju povijesti, kao i historiografija svake druge znanosti. Zacrtae su četiri razine na kojima valja zasnovati historiografska istraživanja: primarna razina istraživanja (priređivanje i objavljivanje tekstova – korpusa); općeteorijska i metodološka razina istraživanja; istraživanje pojedinih jezikoslovnih smjerova, pokreta, razvoja lingvističkih ideja; istraživanje rada pojedinih jezikoslovaca (osobito, dakako, onih koji su utjecali na oblikovanje nekoga razdoblja u povijesti jezikoslovlja).

Iznimno je zanimljiva i poticajna autorova tipologizacija jezikoslovnih povijesti.

Prvi je tip *kompilatorska* historiografija, čiji su produkt “povijesti koje evoluciju znanstvenoga područja doživljavaju kao pravocrtan proces, gdje dostignuća novijega datuma predstavljaju nadogradnju na temeljima dotadašnjih radova”, a kao primjer za takvu vrstu jezikoslovne povijesti navodi Benfeyevu opširnu *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie* (1869), Raumerovu *Geschichte der germanischen Philologie* (1870), Pedersenovu *Linguistic Science in the Nineteenth Century* iz 1924. godine. Za opsežan i ne-

dovršen pothvat Wilhelma Streitberga iz 1916.–1936. (*Geschichte der indogermanischen Sprachwissenschaft seit ihrer Begründung durch Franz Bopp*) autor kaže da je to “više zbirka sabranih dostignuća raznih grana indoeuropske filologije do toga vremena, nego prava povijest jezikoslovlja”. U skupinu upravo takvih povijesti jezikoslovlja koje (samo) sabiru i popisuju dotadašnja postignuća u jezikoslovlju ubraja i radove Malmberga (1964.), Milke Ivić (1965.), Leroya (1963.) itd., s time da je u tim povijestima u žarištu zanimanja razdoblje povijesti jezikoslovlja nakon 1916. godine, koje je uslijedilo nakon uspjeha Saussureova *Coursa*. Povijesti koje su potpisali Malmberg, Ivić, Leroy i drugi karakterizira kao studije “suženih pogleda iz šezdesetih godina prošloga stoljeća”, koje “ističu pojedine postsaussureovske trendove kao najznačajnija postignuća te znanstvene discipline do tada, neovisno o tom jesu li kopenhaskoga, praškoga ili blumfildovskoga tipa. Kao i Benfey, Raumer, Pedersen, Streitberg i drugi iz ranijega razdoblja razvoja lingvistike, njihova nastojanja usmjerena su na opširno prikazivanje istraživačkoga okvira u kojem su sami odgojeni i, u skladu s tim, na pokušaj očuvanja snage i utjecaja strukturalističkoga načina razmišljanja”.

Drugi tip povijesti jezikoslovlja autor naziva *slavljeničkim* ili *propagandističkim jezikoslovnim povijestima*. Takva je povijest Delbrück-

ov *Einleitung in das Sprachstudium: Ein Beitrag zur Methodik der vergleichenden Sprachforschung* iz 1880. i Paulov *Prinzipien der Sprachgeschichte* iz iste godine, a Koerner ih naziva glasnogovornicima “novoga naraštaja znanstvenika, koji nestrpljivo žele pokazati da su njihova dostignuća značajno nadišla dotadašnje spoznaje u tom znanstvenom području i da su njihove teorije s pravom zamijenile one koje je zastupao prethodni naraštaj jezikoslovaca”. Poglavlja posvećena povijesti jezikoslovlja u Bloomfieldovu *Languageu* iz 1933. ili u *Foundations of Language* Louisa Herberta Graya iz 1939. Koerner optužuje da su “pokušaj prekranja razvoja te znanosti i dokumentiranja superiornosti strukturalističkoga pristupa u odnosu na sve druge do tada ponuđene teorije ili metode”. Kao “najbolji suvremeni primjer toga *pro domo*, stranačkoga tipa historiografije” ističe knjigu Fredericka Newmeyera iz 1980. (*Linguistic Theory in America*) koja “bira i reinterpreтира ranija lingvistička istraživanja u nastojanju dokazivanja svoga stava prema kojemu je lingvistika postala znanost tek 1955. ili 1957. godine, te da je do Chomskog sav dotadašnji rad bio potpuno neadekvatan, s iznimkom nekoliko manje važnih zaključaka koji nagovještavaju ‘revoluciju’ u tom području.” Takav tip povijesti jezikoslovlja vrlo brzo zastarijeva i gubi na aktualnosti.

Treći je tip *nepriprana jezikoslovna povijest*, koja je uvijek holistička, i

koja je jasno prožeta idejom da “smo svi mi, znajući to ili ne, izgrađeni na otkrićima prošlih naraštaja jezikoslovaca i da tim znanstvenicima dugujemo puno više nego što smo svjesni.” Najbolji je primjer takve povijesti, prema autorovu mišljenju, Arensova *Sprachwissenschaft* iz 1955., u kojoj se ocrtava razvoj zapadnoeuropske jezikoslovne misli od antike do suvremenih jezikoslovnih radova.

Koernerovi jezikoslovnohistoriografski radovi, prezentirani ovom knjigom konačno i na hrvatskome jeziku, doista mogu biti od velike koristi i jezikoslovcima i studentima, jer osim što su izvor dragocjenih podataka, oni otkrivaju metode za nepristranu (koliko je to moguće) (pr)ocjenu dosadašnjih jezikoslovnih dostignuća.

Kristina Štrkalj Despot

Filološki i kulturološki događaj

(Šimun Kožičić Benja: *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov*, Rijeka, 1531. – Knjiga 1: Pretisak; Knjiga 2: Latinička transkripcija glagoljskoga teksta, Priredila Anica Nazor, Sveučilišna knjižnica Rijeke, Rijeka, 2007.)

U okviru riječkih Dana sv. Vida 14. lipnja 2007. godine predstavljen je

pred riječkom kulturnom javnošću za grad Rijeku, za našu kulturnu povijest i posebno za filologiju izuzetno važan i vrijedan izdavački pothvat. Radi se o objavljivanju značajnoga djela iz hrvatske glagoljaške baštine: *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* Šimuna Kožičića Benje u izdanju riječke Sveučilišne knjižnice. Djelo je – pretiskom i u transkripciji – objavljeno u gradu u kojem je, u glagoljaškoj tiskari samoga autora, prvi put objelodanjeno 1531. godine, dakle prije gotovo pet stoljeća.

Objavljivanje *Knjižica od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* Šimuna Kožičića Benje opsežan je i zahtjevan izdavački projekt, koji je zamišljen u tri knjige. U prvoj od njih donosi se preslik originalnoga izdanja iz 1531. godine, u drugoj je – uz *Predgovor* i opširan prilog o Šimunu Kožičiću i njegovu djelu – transkripcija teksta vrsne stručnjakinje za hrvatsku redakciju crkvenoslavenskoga jezika akademikinje i znanstvene savjetnice Anice Nazor, a treća (koja će izići s određenim zakašnjenjem nakon prvih dviju) sadrži za razumijevanje Kožičićeva djela nezaobilazne tekstološke i povijesne komentare o Kožičićevim izvorima i njegovu odnosu prema njima iz pera dr. sc. Tomislava Mrkonjića, vrsnoga stručnjaka za crkvenu povijest. Ovom su prigodom predstavljene prve dvije objavljene knjige, ali je i autor trećega dijela gospodin Mrkonjić iznio neke osnovne podatke o sadržaju toga trećega dijela i o svom radu na njemu.

Ovako zamišljeno ovo izdanje ima i znanstvenu i kulturološku vrijednost, jednako značajnu za hrvatsku kroatističku znanost u cjelini (filološku i historiografsku) i posebno za grad Rijeku kao kulturni centar u kojem je prije gotovo pola milenija, u godinama 1530. i 1531., djelovala glagoljaška tiskara Šimuna Kožičića Benje, u kojoj je on objavio (koliko je dosad poznato) najmanje šest vrijednih nabožnih, liturgijskih i povijesnih knjiga.

Autor djela *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* Šimun Kožičić Benja, rođen u Zadru oko 1460., a umro u rodnome gradu 1536. godine, jedna je od najznačajnijih osobnosti naše kulturne povijesti. Zadrani rodnom, iz jedne od najuglednijih, najdugovječnijih, najbogatijih, najobrazovanijih zadarskih plemićkih obitelji, u kojoj se podjednako njegovala humanistička kultura i glagoljaška tradicija, bio je aktivan vjerski, politički i kulturni poslenik svoga doba. U tijeku svog života obnašao je mnoge značajne crkvene i političke funkcije. Bio je zadarski kanonik, crkveni upravitelj, arhiprezbiter na Pagu, biskup modruški, upravitelj Senjske biskupije, papinski poslanik na dvoru ugarsko-hrvatskoga kralja Vladislava II. Jagelovića, aktivni sudionik Petoga lateranskoga koncila, na kojemu je u dva navrata (1513. i 1516.) na vrsnom latinskom jeziku održao vatrene protuturske govore, pozivajući na “sveti rat” i tražeći vojnu i novčanu pomoć za obranu hrvatskih zemalja i

otkup zarobljenika. Kad su Turci uništili njegov biskupski Modruš, sklonio se zakratko u Novi Vinodolski i ubrzo zatim u Rijeku. Tu je osnovao spomenutu tiskaru, koju je održavao svojim novcem i svojim radom, sam nabavljajući u Veneciji tiskarski materijal, te pišući i priređujući knjige za tisak. Potkraj života Kožičić se vratio u rodni Zadar, gdje je umro 1536. godine.

Među knjigama objelodanjenima u riječkoj tiskari *Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov* imaju posebno značenje jer je to u hrvatskoj historiografiji prva svjetska povijest s podacima o islamu i o Turskom Carstvu, tiskana na hrvatskim prostorima i, kao što se obično ističe, na hrvatskom jeziku. Zapravo se radi o onom tipu hrvatskoga jezika koji je Kožičić smatrao književnim jezikom, a koji se zasniva na višestoljetnoj hrvatskoj glagoljaškoj crkvenoslavenskoj tradiciji i koji je učena mješavina crkvenoslavenske gramatičke strukture i živoga narodnoga čakavskog leksika, obogaćena figurama iz pučke usmene književnosti. Stoga je ta knjiga – među ostalim – i važan hrvatski jezičnopovijesni izvor. Jer o njezinu povijesnom značenju nema sumnje: premda je njezin glavni sadržaj povijest rimskih papa i careva, ona izvršava onodobnim aktualnim svjetovnim i crkvenim vladarima i događajima, viđenima očima suvremenika i sudionika, koji se ne libi o njima izreći i svoje mišljenje. Tako primjerice

za papu Aleksandra VI. kaže: “Od je- gože mnoga bi se mogla reći, na zač živet ošće mnozi iže znajut dela jeho ... ničože nećemo reći.” I odmah da- lje: “Az bil jesam v Rimi tri leta pred jeho semrtiju i videh mnoga.” Izme- đu dvaju glavnih dijelova knjige – ži- votâ (zapravo kratkih životopisa) rim- skih papa, koji se završavaju Koži- čićevim suvremenikom papom Kle- mentom VII., i životâ careva, što za- vršavaju Karlom V. – nalazi se neko- liko zasebnih povijesnih poglavlja, uglavnom s istočnjačkom tematikom: o Partima i Perzijancima, o propasti Rima, o Mahometu (tj. Muhamedu) i o povijesti Turaka, sve to prema rela- tivno recentnim povijesnim izvorima onoga doba.

Posebno i kulturološko i domoljub- no značenje ima Kožičićeva posveta knjige njegovu uglednom suvreme- niku, trogirskom biskupu Tomi Ni- geru, diplomatu i humanističkom pis- cu, kojega nagovara da što prije napi- še knjižicu “od hrvatske zemlje i od hvali njeje”, koja nažalost – koliko je poznato – nije napisana. Za hrvatsku jezičnu povijest posebno je zanimljiv onaj detalj iz te posvete u kojem Ko- žičić ističe kako je jezik glagoljaških knjiga iskvaren, osobito zastarjelim oblicima i stranim riječima. Tim uka- zivanjem na tuđice Kožičić nas nemi- novno podsjeća na svoga mlađeg su- građanina Petra Zoranića, koji u pred- govoru svojim *Planinama* ističe kako “jazik kim općimo pošpuren jest la- tinskim”. Kožičić je u svojim izdanji-

ma taj naslijeđeni jezik dotjerivao po svome znanju i umijeću. Ali osim te brige o čistoći jezika, koju su Kožičić i Zoranić valjda prvi javno izrekli, a koja je utkana u čitavu hrvatsku knji- ževnojezičnu prošlost i sadašnjost, iz- među njih dvojice ima i niz drugih po- dudarnosti, od kojih su najznačajnije dvije: s jedne strane kulturološka, tj. naslanjanje na legendu o sv. Jeroni- mu kao tvorcu glagoljice, a time i hr- vatske pismenosti i hrvatskoga knji- ževnog jezika. S druge je strane do- moljubna zabrinutost izazvana nepo- srednom turskom opasnošću. Svojim pozivanjem na sveti rat protiv Tura- ka Kožičić nas podsjeća na poznato Zoranićevo tuženje nad “rasutom ba- ščinom”, ali traženjem konkretne po- moći od europskih moćnika Kožičić je itekako djelotvorniji. On ih otvore- no opominje da bi “na svoje oči Turke gledali u Italiji” da ih ne zaustavlja- ju “ratoborni Dalmatinci”. To je ono vjekovno ukazivanje na naš prostor i naše ljude kao “predziđe kršćanstva”. Zoranić je u svom književnom djelu intimno okrenut zavičaju i domovi- ni, Kožičić u svom aktivnom javnom djelovanju – svijetu.

Kao što je rečeno, prva knjiga ovo- ga značajnog izdavačkog pothvata sa- drži preslik originala. Radi se o najbo- lje sačuvanom (potpunom) primjerku (od sedam dosad poznatih), koji se nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u polj- skom gradu Wrocławu. Preslik je izra- đen u vrsnim poljskim grafičkim radi- onicama, a objelodanjen je, pod gra-

fičkim urednikovanjem velikog stručnjaka za to područje prof. Frane Para i uz njegovu izuzetno decentno-elegantnu opremu knjige, u tiskari Zrinski d. d. u Čakovcu. Kada tu knjigu uzmemo u ruke, ljepota i umješnost njezina grafičkog oblikovanja pokazuje da smo u vrijeme njezina nastanka u području tiskarstva bili ravni najboljima. Međutim, za našu je kulturu i znanstvenu javnost posebno važna druga knjiga. Ona sadrži transkripciju teksta, pa tako omogućuje suvremenom čitatelju koji ne poznaje glagoljicu ni pravila crkvenoslavenskoga izgovora da pročita tekst, te upozna i sadržaj i jezik Kožičičeve knjige iliti *Knjižica*. Prema općenito prihvaćenom stavu, što ga je svojevremeno pregnantno izrekao akademik Josip Vončina, transkripcija je “postupak pri kojem težimo odrediti pravi izgovor pojedinoga teksta prema fonološkome stanju što je vrijedilo za sredinu u kojoj je tekst nastao”. A taj je posao za ovu prigodu napravila najbolje što je mogla akademikinja Anica Nazor. Kažem: najbolje što je mogla, jer teško da ćemo se ikada moći potpuno probiti kroz zamke višeznačnih naših starih grafija (bilo glagoljičke, bilo latiničke, bilo ćiriličke) do svih, osobito do glasovnih (izgovornih) pojedinih tekstova njima pisanih. Stoga je gospođa Nazor u svom transkripcijskom postupku u potpunosti slijedila original: slovo po slovo, redak po redak, stranicu po stranicu. Radi lakšega snalaženja u originalu i mogućno-

sti provjeravanja radi. U pristupu tekstu autorica je objasnila transkripcijska načela kojima se služila. Kako je tekst nastao u jezičnim okvirima sjevernodalmatinske (tj. zadarske) ikavsko-ekavske čakavštine, u transkripciji glagoljičkoga teksta najveći je problem određivanje izgovorne vrijednosti fonema *jat* kada se piše glagoljičkim grafemom za taj fonem. Stoga je gospođa Nazor navela i popis riječi s nesumnjivo zasvjedočenim refleksima *jata*, to jest onih gdje je na mjestu nekadašnjega *jata* zabilježen refleks *i* ili *e*. Prema njima je onda razrješavala i primjere napisane grafemom za *jat*, što je inače jedan od najteže rješivih problema u transkripcijama tekstova pisanih glagoljicom (i ćirilicom).

Osim toga, knjiga koju je akademikinja Nazor priredila sadrži vrlo obavijestan *Predgovor*, u kojem govori o putu nastanka ovoga izdavačkoga projekta, od početne ideje što se – nakon znanstvenoga skupa o Šimunu Kožičiću Benji i njegovu dobu, održanoga 1988. godine – začela u riječkoj Sveučilišnoj knjižnici do njezina ostvarenja, koje upravo imamo pred sobom. Nakon *Predgovora* slijedi obavijestan prilog vrsnoga grafičkog stručnjaka prof. Frane Para pod naslovom *Tipografske karakteristike originalnoga izdanja*, u kojem on na sebi svojstven znalački i precizan raščlambeni način razmatra i prikazuje kako su pravila tiskarskoga umijeća, tj. pravila slovnoga i knjižnoga oblikovanja i harmonizacije veličinâ i proporcijâ

tiskovnih elemenata, primijenjena u realizaciji Kožičićeve knjige. I nakon toga opet autorski prilog gospođe Nazor: opsežan tekst o Šimunu Kožičiću Benji, u kojem autorica na temelju predmetne literature i arhivskih zapisa iznosi podatke o Kožičićevu životu i djelatnosti, te o njegovoj obitelji. Posebno govori o njegovim književnim priložima na latinskom, osobito o latinskim govorima izrečenima na Petom lateranskom koncilu, s njihove sadržajne – tj. domoljubne, kršćanske i političke strane, ali i s literarne strane, stavljajući ih u suodnos s renesansnim govorničkim literarnim žanrom, u kojem ne zaostaju za onodobnom europskom govorničkom umješnošću, odlikujući se biranim riječima, skladnim i efektnim izrazima i bogatstvom retoričkih postupaka. Autorica usput ističe kako su u tom žanru zapažene ostvaraje imali i neki drugi naši književnici i javni djelatnici (npr. Ivan Vitez od Sredne, Janus Panonius-Česmički, Nikola Modruški, Marko Marulić, neki od Frankopana i drugi). Gospođa Nazor dalje zasebno razmatra svaku pojedinu Kožičićevu knjigu, donoseći sve bibliografske podatke o sačuvanim primjercima: o bibliotekama u kojima se čuvaju i njihovim signaturama, a na kraju daje obilan popis relevantne predmetne literature. Svi su ti popratni tekstovi što vode do transkripcije Kožičićeva djela, do njegova boljeg razumijevanja i smještanja u okvire određenoga povijesnoga prostora i vremena i svaki za sebe vrije-

dan prinos hrvatskoj kulturnoj povijesti. Oni se donose i u engleskom prijevodu, te je tako omogućen pristup razmatranoj problematici zainteresiranim stručnjacima širom svijeta.

Kao što je na početku istaknuto, radi se o iznimno važnom i znanstvenom i kulturološkom projektu, pa ga se preporučuje pažnji kulturne javnosti i znanstvenicima raznih humanističkih struka, prvenstveno povjesničarima i filozofima kroatistima.

Dragica Malić

Vrijedno slovakističko djelo

(Maria Kursar – Dubravka Sesar: *Slovačko-hrvatski i hrvatsko-slovački praktični rječnik s gramatikom*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.)

U studenom 2005. godine na zagrebačkom je sajmu knjiga Interliber predstavljen *Slovačko-hrvatski i hrvatsko-slovački praktični rječnik s gramatikom* autorica Marije Kursar i Dubravke Sesar. Time je ispunjena velika praznina u izučavanju slovačkoga jezika u Hrvatskoj koje u okviru studija slovačkoga jezika i književnosti na zagrebačkom Filozofskom fakultetu upravo zaokružuje prvo desetljeće svoga postojanja.

Potreba za takvim rječnikom bila je više nego velika. Njegovu je funkciju neko vrijeme preuzimao *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník* Emila Horáka (Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1991.), koji je leksikografski vrlo solidan, ali danas u velikoj mjeri neprikladan i, na kraju krajeva, potpuno nedostupan. Nakon njega slijedio je *Hrvatsko-slovački rječnik* Ferdinanda Takáča (Školska knjiga, Zagreb, 1999.), koji zbog filološke nestručnosti autora i površnoga pristupa priređivača (primjerice, čak ni palatalizirani slovački suglasnici nisu ispravno označeni) nije u potpunosti ispunio očekivanja. Stoga je novi rječnik utoliko više dobrodošao jer izlazi iz pera prof. dr. sc. Dubravke Sesar, prekaljene stručnjakinje iz najrazličitijih područja slavenske filologije, te magistricice Marije Kursar, dugogodišnje lektorice slovačkoga jezika, izravno upoznate s problemima vezanim uz učenje slovačkoga jezika i trenutačno naše najveće stručnjakinje za slovačko-hrvatsko prevođenje.

Rječnik ispunjava najosjetljivije razdoblje učenja jezika između samih početaka i onoga stupnja poznavanja jezika na kojem je student sposoban koristiti se jednojezičnim rječnikom. Stoga će prije svega pomoći našim studentima slovakistike koji su nedostatak priručnika ovoga tipa najviše osjećali. Konačno, u predgovoru

se navodi da je rječnik namijenjen ponajprije njima.

Po veličini rječnik pripada srednjim rječnicima. Obujam i dvosmjernost daju mu karakter priručnoga rječnika, kako je navedeno i u naslovu. Slovačko-hrvatski dio obrađuje 14 000 natuknica, a hrvatsko-slovački dio 11 000 natuknica, što je i više nego dovoljno ne samo za početni nego i za srednji stupanj usvojenosti jezika. Autorice su se našle pred teškom zadaćom da na razmjerno malom prostoru pokriju suvremeni leksik iz svih područja ljudske djelatnosti, uzimajući u obzir učestalost i sinonimijsku potkrijepljenost. Već i površni pregled rječnika pokazuje da su u tome uspjele tako da rječnik daje vrlo vjernu sliku leksičkoga blaga suvremenoga slovačkoga književnog jezika, ne zanemarujući pragmatolingvistički i u govornoj komunikaciji toliko važan i nezaobilazan osnovni supstandardni leksički sloj. To se najbolje ogleda na primjeru bohemizma *krabica* ‘kutija’ koji je u slovačkim leksikografskim priručnicima redovito vrednovan kao supstandardna riječ, ali je u praksi gotovo potpuno istisnuo izvornu slovačku riječ *skatuľa*. Isto je tako u hrvatskoj natuknici *pomfrit* uz književni oblik *hranolčeky* naveden i u stvarnosti puno češći oblik *hranolky*, također preuzet iz češkoga. Izostavljanje takvih riječi, makar u najboljim namjerama, korisnicima bi nanijelo veliku komunikacijsku štetu, te je njihovo uvrštavanje u ovaj rječnik

odraz realne slike suvremenoga slovačkog jezika.

Kod rječnika ovakvoga tipa uvijek se mogu postaviti pitanja u vezi s izborom riječi – zašto je pojedina riječ izostavljena, a druga je u njemu našla mjesto i sl. Međutim, treba poći od naizgled proturječne, ali u praksi toliko puta potvrđene činjenice da je teže napisati rječnik srednjega opsega nego opširan eksplikativni rječnik, te time zasluga autorica još više dobiva na veličini. Činjenica da su neke riječi navedene u jednom dijelu rječnika, ali ne i u drugom, potpuno je razumljiva jer je namjena rječnika iziskivala oskudniji hrvatsko-slovački dio, usto je ograničen i unaprijed zadan opseg rječnika autoricama nalagao ekonomično korištenje prostora. Izostavljanje natuknica ponekad je motivirano tzv. civilizacijskim rječnikom, u čemu su autorice demonstrirale visok stupanj intuicije. Na primjer, u slovačko-hrvatskom dijelu ne objašnjava se riječ *kalmar* iako se u hrvatsko-slovačkom dijelu navodi natuknica *lignja*. Budući da je *lignja* sastavni dio hrvatske kuhinje te čest specijalitet na hrvatskim stolovima, puno je vjerojatnije da će se slovački korisnik pri čitanju hrvatskoga jelovnika zapitati što je to *lignja*, ali ne i Hrvat čitajući slovački jelovnik. On bi se pak mogao zapitati što je to *bryndza*, karakterističan slovački ovčji sir, koja je navedena u slovačko-hrvatskom dijelu i za koju zapravo ne postoji hrvatski ekvivalent.

Ipak ne bi bilo loše da su u rječniku našle mjesta i neke razmjerno nove, ali u svakodnevnom životu vrlo učestale riječi. Naime, prilično je začudno da se nigdje ne spominje općeprošireni govorni oblik *mobil* ‘mobilni telefon’ iako se pod slovačkom natuknicom *telefón* navodi višičlani leksem *mobilný telefón*. Budući da je riječ o nezaobilaznom rekvizitu pripadnikā mlade generacije (od kojega se ne odvajaju čak ni na sveučilišnim predavanjima), govornici hrvatskoga u slovačkom bi mogli upotrijebiti našu kovanicu *mobitel* za koju bi se mnogi od njih zakleli da se radi o internacionalizmu iako je zapravo riječ o poopćenu nazivu proizvoda (*Mobitel* je izvorno naziv prve mobilne telefonske mreže).

Budući da je slovački izrazito bogat frazemima koji nesumnjivo imaju veću učestalost nego u hrvatskom jeziku, nezaobilazan dio slovačkoga leksika čine i frazemi koji su uspjeli ući u ograničen korpus rječnika. Dovoljno je pogledati slovačku natuknicu *čert* ‘vrag’, koja je česta frazeološka sastavnica u slovačkom, uz koju su navedena tri učestala frazema. Korisniku će od velike pomoći biti i uputnice na natuknice u kojima je naveden frazem, na primjer u natuknicama *babí, čierny, dol, dostat', hluchý, chumeliť sa, liat', očitý, slych, strelit', triet'* i mnogim drugim.

Praktičnoj vrijednosti rječnika iznimno pridonose i uputnice na više-

člane lekseme, pogotovo u slučajevima kod kojih postoji realna opasnost od kalkiranja. Kao primjer možemo navesti slovačku natuknicu *psi* ‘pseći, pasji’ uz koju je navedena uputnica na natuknicu *búda* ‘niska drvena kućica’, ne bi li se korisnik uputio na ispravnu svezu *psia búda* ‘pseća kućica’ (prije nego ‘pasja kućica’, kako stoji u rječniku), umjesto potencijalnoga **psi domček*, kako bi glasio doslovni prijevod hrvatskoga leksema.

U prikazu ćemo se detaljnije pozabaviti gramatičkom stranom rječnika koja obično ne uživa veliku pozornost recenzenata leksikografskih djela. Gramatičke informacije o riječima, makar i minimalne, sastavni su i nezaobilazan dio svakoga leksikografskog priručnika. Pored standardnih gramatičkih informacija o pojedinoj riječi, sadržanima u natuknicama, ovaj rječnik donosi i “Kratki pregled gramatike slovačkoga jezika” na 40 stranica (271.–310.) između slovačko-hrvatskoga i hrvatsko-slovačkoga dijela.

U natuknicama se uz svaku riječ navodi vrsta riječi, kod imenica se navodi oblik genitiva jednine (ili genitiva množine kod *plurale tantum*) te gramatički rod, a kod glagola oblik trećega lica jednine prezenta te vid. Navođenje genitiva jednine kod imenica neizostavan je dio gramatičke informacije pomoću koje će korisnik imenicu pridružiti ispravnomu deklinacijskom obrascu. Ipak, ni poznavanje deklinacijskoga obrasca ponekad

nije dovoljno za razmjerno nepredvidljive gramatičke oblike poput genitiva množine jednoga dijela imenica ženskoga i srednjega roda, te nominativa množine imenica živoga muškog roda koje završavaju na suglasnik. Međutim, tih oblika nema tako da korisniku jedino preostaje pogledati u gramatički pregled gdje se na primjer za oblik genitiva množine između ostaloga kaže: “Ako osnova završava suglasničkom skupinom, među suglasnike se umeće samoglasnik ili dvoglas: *matka – matiek, sestra – sestier/ sestár, bájka – bájok*” (str. 280.), odnosno “Ako osnova završava suglasničkom skupinom, među suglasnike se umeće samoglasnik ili dvoglas: *mydlo – mydiel, jedlo – jedál*” (str. 282.). No, kako će korisnik znati kada se umeće koji samoglasnik? Može li na temelju tih pet šturih primjera konstruirati pravilni oblik genitiva množine riječi *túžba* ‘čežnja, težnja’ (*túžob*), *výhra* ‘pobjeda’ (*výher/ výhier*), *vojna* ‘rat’ (*vojen*), *plachta* ‘plahta; jedro’ (*plachiet/ plachát*), *hovädo* ‘govedo’ (*hoviad*) ili *schodisko* ‘stube’ (*schodísk*)? Slično je i kod deklinacijskoga obrasca *ulica* kod kojega ne postoje čvrsta pravila raspodjele konkurentskih nastavaka *-Ø / -i* u genitivu množine, na primjer *kolegyňa* ‘kolegica’ – *kolegyň*, ali *lyža* ‘skija’ – *lyži*. Potreba za posebnim navođenjem genitiva množine najočitija je kod jednosložnih riječi jer se postavlja pitanje hoće li neiskusni korisnik uspjeti povezati oblike *tiem, hier, skiel, dien*,

na koje može naići u tekstu, s ishodišnim oblicima *tma*, *hra*, *sklo*, *dno*.

Što se tiče gramatičkih informacija uz glagolske natuknice, odmah upada u oči da pri sastavljanju rječnika nije ispoštovana slovačka leksikografska i gramatička regula po kojoj se glagoli navode u infinitivu, trećem licu jednine i trećem licu množine. Jedino na temelju svih triju podataka korisnik može glagol svrstati u ispravan konjugacijski obrazac. Da se ne radi o pukom lingvističkom hiru, vidi se na primjeru glagolā 2. (*rozumiet' – rozumie – rozumejú – rozumel*) i 5. konjugacijskog obrasca (*triet' – trie – trú – trel*), koji se razlikuju jedino u 3. licu množine, ako ne računamo infinitne oblike. Samo na temelju navedenoga oblika 3. lica jednine prezenta *-ie* korisnik ne može glagole *červeniet'*, *ochoriet'*, *vyhoviet'*, *zniet'* s jedne, te *pozriet'*, *umriet'*, *vriet'*, *vystriet'* s druge strane pridružiti konjugacijskim obrascima kojima pripadaju (*rozumiet'* odnosno *triet'*). Zapravo se nameće općenito pitanje hoće li se korisnik snaći u šumi konjugacijskih obrazaca u gramatičkome pregledu te konkretan glagol uspjeti povezati s konjugacijskim obrascem kojemu pripada. To dolazi do izražaja ne samo kod kritičnog 2. i 5. konjugacijskog obrasca, nego i kod površinski sličnog 4. (*minút' – minie – minú*) i 9. (*padnúť – padne – padnú*) konjugacijskog obrazaca u koje se glagoli razvrstavaju prema tome imaju li ispred niza *-nú-* samoglasnik ili suglasnik, te

sukladno tomu različito tvore glagolski pridjev radni (*minul* prema *padol*). Nadalje, teško je vjerovati da će korisnik tvorbeno osamljen glagol *vziat' – vezme* uspjeti povezati s pripadajućim konjugacijskim obrascem (*žat' – žne*), te sukladno tomu stvoriti ispravan glagolski pridjev (*vzal*), a isti se problem pojavljuje kod razmjerno nepravilnoga glagola *mliet' – meliem* (*mlel*). Naravno da se za sve ove informacije u rječniku ovakvoga tipa, pa i u većem, ne bi našlo dovoljno mjesta, ali taj se problem mogao lako riješiti pridavanjem indeksa uz glagolske natuknice, koji bi upućivao na konjugacijski obrazac u gramatičkome pregledu, a u konačnici gotovo uopće ne bi povećao opseg rječnika. Konceptija primijenjena u rječniku previše se oslanja na jezičnu intuiciju korisnika koja je zbog loše izobrazbe materinskoga jezika često vrlo oskudna, ako ne i porazna, no taj je problem prisutan kod mnogih suvremenih priručnika.

Detaljnija analiza glagolskih oblika otkriva i to da oblici trećega lica jednine prezenta ponekad nisu navedeni dosljedno. Na primjer, uz *vriet'* je navedeno samo *-ie*, a uza *smiet'* pun oblik *smie*. Uza *zamknút'* je navedeno *-ne*, a uza *zrieknut'* *sa* prošireno *-kne sa*. Najveće nedosljednosti mogu se zamijetiti kod glagolā 10. konjugacijskog obrasca (*bit' – bije – bijú – bil*). Kod glagola s alternacijom korijena, koji pripadaju tomu obrascu, navode se puni oblici prezenta: *diat' sa – deje sa*, *hriat' (sa) – hreje (sa)*,

chviet' sa – chveje sa, kliat' – kl'aje, liat' – leje, priat' (si) – praje (si), siat' – seje, smiat' sa – smeje sa. Kod više-složnih i prefigiranih osnova navodi se skraćeni oblik (kod glagola *dospiet'* i *prispiet'* navodi se *-speje*, a kod *okriat'* se navodi *-reje*), uz pomoć kojeg će korisnik lako konstruirati pravilne oblike prezenta. To se pak ne može reći za glagol *zriet'* 'zreti' kod kojeg je navedeno samo *-eje*, na temelju čega korisnik možda neće moći konstruirati pravilan prezent *zreje*, tim više što postoji homonimni glagol inoga konjugacijskog obrasca (doduše poetizam) *zriet' – zrie* 'vidjeti, gledati' (u rječniku je naveden glagol *pozriet' – pozrie*). Kod glagola kojima korijen ne alternira oblici prezenta navode se nedosljedno. Dok se kod glagola *hnit', kryt', obut' (sa), ryt', vit', vyzut' (sa), žit'* navodi samo nastavak *-je*, kod glagola *bit', kut', pit', šit', vyť, žut'* navodi se pun oblik 3. lica jednine prezenta (*bije, kuje, pije, šije, vyje, žuje*), pri čemu nisu jasni kriteriji na temelju kojih je za jedne glagole dovoljno navesti nastavak, a za druge cijeli oblik prezenta. Štoviše, samo kod glagola *plut'* navedeno je *-uje*, što se ne može objasniti ni naročitim korijenjskim samoglasnikom (usp. *obut', -je*, ali *žut', žuje*) ni izbjegavanjem kalkiranja (hrvatski je isto *plujem* uz infinitiv *pljuvati*) koje više prijete kod glagola *žit'* (*žijem* za razliku od hrvatskog *živim* uz infinitiv *živjeti*).

Budući da je rječnik implicitno namijenjen i slovačkim studentima hr-

vatskoga jezika, ne bi bilo loše da su u hrvatsko-slovačkom dijelu akcentirane hrvatske natuknice. To bi doduše prilično povećalo hrvatsko-slovačku stranu jer kod riječi s pokretnim naglaskom nije dovoljno označiti naglasak natuknice nego navesti i oblike s pomaknutim naglaskom. S druge strane, nemamo se pravo čuditi kada slovački studenti pri izgovoru hrvatskoga dosljedno naglašavaju prvi slog, a sve samoglasnike izgovaraju kratko. Kompromisno se mogao označiti barem naglašeni slog u natuknicama (masnim tiskom ili podcrtavanjem), a potpun naglasak navesti kod homografa, na primjer kod homografnoga glagolskog para *slagati*.

Sažeti gramatički pregledi u pravilu su velik izazov svakomu autoru, jer inače složen gramatički sustav treba na malom prostoru prikazati sustavno, a da sažetost pritom ne bude na uštrb točnosti. "Kratki pregled gramatike slovačkoga jezika" (str. 271.–310.) iscrpan je, dobro strukturiran i vrlo ekonomičan opis slovačke gramatike. Nažalost, imperativ sažetosti na nekim je mjestima rezultirao nepreciznim formulacijama koje mogu zbuniti korisnike, a neke formulacije jednostavno ne odgovaraju suvremenoj slovačkoj normi. U prikazu ćemo se osvrnuti upravo na ta mjesta ne bismo li razriješili potencijalne nedoumice korisnikā, ne želeći pritom osporiti nedvojbeno visoku kvalitetu ovoga leksikografskog djela, a sve u nadi da će dobronamjerne primjedbe

iznjedriti još bolje drugo izdanje rječnika, na koje zasigurno nećemo dugo čekati.

Na početku opisa samoglasničkoga sustava tvrdi se: “Slovački jezik ima šest osnovnih samoglasnika koji se u govoru ostvaruju kao kratki i dugi te četiri dvoglasa (diftonga)” (str. 273.). Samoglasnički sustav od šest kratkih samoglasnika podrazumijeva izgovor fonema /ä/ kao otvorenog *e* [ɛ], međutim takav izgovor živi jedino u ortoepskim priručnicima i gramatikama, a njegovo ostvarivanje, koje je danas prava rijetkost, poprimilo je izrazito dijalektalnu i sociolingvistički negativnu konotaciju. No, čak kad bismo i prihvatili glas i fonem *ä*, on nema dugu inačicu poput ostalih kratkih samoglasnika, jer alternira s *ia* (usp. *pät’ – piaty*), tako da slovački u svakom slučaju ima samo pet dugih samoglasnika. Među samoglasnicima trebali su se naći i slogotvorno *r*, *l*, kao i njihove duge inačice *ř*, *ĺ*, koje su uvrštene u odjeljak o suglasnicima.

U odjeljku o suglasnicima (str. 274.) glas [dz] približen je hrvatskom korisniku pomoću položajne inačice u nizu *zec bi pobjegao*, dok je za [h] rečeno da u hrvatskom nema ekvivalenta. Međutim, i tu se mogla navesti položajna inačica u nizu *kruh bi pokušio*. Iako je izgovor slovačkoga *ch* dobro opisan, ne bi bilo loše da je u fonološkoj reprezentaciji prikazan jednim grafemom (u slovačkoj tradiciji uobičajeno je /x/), jer grafem *ch* ne upućuje na izgovor kao grafemi *dz* i

dž. To dolazi do izražaja u daljnjem tekstu, na primjer kod napomene o izgovoru skupine *sch* (str. 276.) koja može zbuniti korisnika. Napomena o suglasniku *g* (str. 274.) više odgovara češkomu jeziku jer je cijeli niz riječi koje sadržavaju *g* u slovačkom toliko udomačen da se ne osjećaju kao tuđice (*gaštan*, *gniaviť*, *švavor*, *groš*, *golier*, *gazdiná*, *miazga*, *gunár* i druge).

Autorice su odabrale stariju i danas regionalno, donekle i sociolingvistički uvjetovanu ortoepsku normu s dosljednim ostvarivanjem svakoga *l’*. To im se ne može zamjeriti jer očito nisu htjele preuraniti prije očekivane i sada već sasvim izvjesne standardizacije, ali bi zbog praktičnoga karaktera priručnika bila dobrodošla barem napomena o ovome gorućem pitanju slovačke ortoepije.

Među primjerima u kojima se *d*, *t*, *n*, *l* u položaju ispred *i*, *e* izgovaraju tvrdo i u slovačkim riječima (str. 274.), pomalo je nespretno izabran primjer *hodení*, jer bi korisnik, dosljedno slijedeći prethodnu napomenu, i [d’] mogao pročitati tvrdo. Nespretna je i formulacija na istoj stranici prema kojoj “(...) u tuđicama se svi suglasnici, pa i d, t, n, l [istaknuo S.H.] ispred prednjih samoglasnika, u pravilu izgovaraju tvrdo”, jer implicira da se i neki drugi suglasnici u slovačkom mogu umekšati.

Tvrđnja na 275. stranici da se *v* izgovara kao [ũ] isred svih suglasnika osim *r*, *l* nije u skladu s važećom normom. Naime, suglasnik *v* ne ostvaru-

je se kao [ũ] ispred svih sonanata, a ne samo likvida, ali se i u tim položajima može ostvariti kao poluvokal, iako je takav izgovor puno rjeđi. Na primjer *dávny* se može ostvariti kao [dávni] i [dáuni], ali je prvi izgovorni oblik češći i prirodniji. Nadalje, u prefigiranim izvedenicama u kojima korijen počinje kombinacijom *v + šumnik* također se ne ostvaruje poluvokalni izgovor, na primjer riječ *dóvtip* ‘domišljatost’, koja se navodi u rječniku, izgovara se kao [dũof’ip], a ne *[dũou’ip], kako bi se moglo zaključiti na temelju danih uputa.

Na istoj je stranici i tvrdnja da se parovi piskavih suglasnika (preciznije: kombinacije piskavih i šuštavih suglasnika i obratno) ne izgovaraju stopljeno, što je jedno od važnih fonoloških obilježja slovačkoga jezika i nezaobilazna ortoepska uputa hrvatskomu korisniku. Međutim, trebalo bi je precizirati napomenom da se usprkos nestapanju provodi jednačenje po zvučnosti, pa se navedena riječ *mužský* zapravo izgovara [mušský].

Nije pretjerano jasna intencija tvrdnje na str. 275.–276.: “Izvorno se izgovaraju i riječi sa sufiksom *-úra*, npr. *cenžúra*, *kultúra*, te drugi internacionalizmi tradicionalnoga izgovora, npr. *Ázia*, *citát*, *sezóna*, *univerzita*, *romantizmus*, *gymnázium*, *disident*”, a pogotovo nije jasno na koji se izvor i koju tradiciju odnosi. Citirani je naputak relevantan u konfrontaciji s češkim jezikom i po svojoj prilici aludira na dugogodišnje pravopisne raspra-

ve u češkoj filologiji potaknute nepodudarnošću pisanja i izgovaranja *s/z* i duljine u posuđenicama iz grčkog, latinskog i francuskog (usp. češki *cenžura*, *kultura*, *Asie*, *sezona*, *univerzita*, *romantismus*, *gymnázium* uz starije i danas obilježeno *sezóna*, *univerzita*, *gymnasium*), te je nepotreban u priručniku namijenjenome hrvatskomu korisniku.

Primjeri na 276. str. koji potkrepljuju morfonološki karakter slovačkoga pravopisa nisu jednako relevantni jer bi se na primjer riječ *vinna* [vín:a] ‘vinska’ jednako pisala i u fonološkom pravopisu kakav je naš, budući da tvori minimalni par s *vína* [vína] ‘vina (genitiv jednine)’, dok riječ *mužský* dobro odražava karakter morfonološkoga pravopisa, a to je da se ne bilježe fonološke promjene na granicama morfema (u navedenome primjeru *ž* → *š*).

U gramatičkome pregledu dobilo bi se više mjesta da je opis u većoj mjeri usustavljen, jer se mnoge stvari više puta ponavljaju. Tako se na primjer čak na tri mjesta (na 273., 274. i 275. stranici) spominje da se *d*, *t*, *n*, *l* ne izgovaraju meko ispred *e* i *i* u posuđenicama. Autorice se doduše koriste terminom *tuďice* prema slovačkom terminu *cudzíe slová*, ali smatramo da je primjereniji termin *posuđenice* (usp. i češki *přejatá slova*), no to načelno pitanje uvelike premašuje tematski okvir ovoga prikaza. Na 275. stranici naglašava se da se u posuđenicama (odn. tuđicama) *d*, *t*, *n*, *l*

izgovaraju tvrdo ispred dugog *é*, što je redundantno budući da ionako ne postoji primjer u kojemu bi se ta četiri suglasnika umekšavala ispred *é*.

U gramatičkome pregledu oblikā posebna su poglavlja posvećena imenicama, zamjenicama, pridjevima, brojevima i glagolima, a na 310. stranici ukratko su opisane nepromjenjive vrste riječi – prilozi, te prijedlozi, veznici, čestice i uzvici. Imenice su vrlo dobro opisane, ali možda bi više mjesta trebalo posvetiti distribuciji nastavaka u nominativu množine muškoga živog roda (*-i, -ia, -ovia*), za koje vrijede tek djelomično predvidljiva pravila.

Opis brojeva (str. 295.–297.) pravo je malo majstorstvo gramatičke ekonomičnosti, budući da su brojevi jedno od najtežih poglavlja slovačke gramatike uopće, kako svojim dosljednim, a opet ne uvijek pravilnim sklanjanjem, tako i za govornika hrvatskog ponekad neočekivanom rekcijom. Međutim, treba napomenuti da kongruentni oblik glavnih brojeva većih od 5 nije obavezan u muškom živom rodu, kako bi se moglo zaključiti po tvrdnji na 296. stranici: “Uz imenice koje označavaju osobe muškoga spola u nominativu množine stoje ‘osobni’ oblici tih brojeva: *piati chlapci*”, no ta bi se formulacija lako mogla precizirati zamjenom riječi “stoje” izrazom “mogu stajati”. Sklanjanje broja *sto*, koje se nudi kao mogućnost na istoj stranici, danas je

krajnje arhaično jer se više ne mogu susresti konstrukcije tipa *súčet sa blíži ku stu* ‘zbroy se približava stotici’. Budući da redni brojevi po učestalosti slijede tik iza glavnih, bilo bi dobro da se jednostavno popišu jer nije sigurno hoće li korisnik na temelju naputka “Ostali se redni brojevi tvore od glavnih pomoću nastavaka *-y, -ý (-a, -á, -e, -é)* uz produljenje kratkoga sloga osnove: *pät’ – piaty, sedem – siedmy, osem – ôsmý*” (str. 297.) uspjeli generirati ispravne redne brojeve *deviaty* i *desiaty* od glavnih *devät’* i *desať*, a pogotovo *jedenásty* od *jedenást’* koji završava dugim slogom.

U poglavlju o glagolima u prikazu konjugacijskih obrazaca (str. 299.) iz deskriptivne gramatike slovačkog jezika prenesen je kriterij tematskih sufikasa, koji hrvatskomu korisniku malo znači. Teško je očekivati da će korisnik shvatiti da se primjerice tematski sufiks prezentske osnove *i / Ø* [u tekstu je *i / 0*] uz glagol *robit’* odnosi na oblike (*on*) *rob-í-Ø* i (*oni*) *rob-Ø-ia*.

Kao koristan naputak za sljedeće izdanje neće biti zgorega upozoriti i na to da su u gramatičkoj definiciji tvorbe zapovjednoga načina na 305. stranici nastavci omaškom izostavljeni, pa bi umjesto imperativnoga nastavka za 2. lice jednine (*-Ø / -i*) korisnik mogao posegnuti za prezentskim nastavkom *-š*, navedenim na 298. stranici.

Možemo zaključiti da je *Slovačko-hrvatski i hrvatsko-slovački praktični rječnik s gramatikom* Marije Kursor i Dubravke Sesar pravi mali leksikografski biser koji je hrvatska slovakistika dugo čekala. Nedosljednosti u gramatičkim informacijama o natuknicama, kao i nepreciznosti u gramatičkom pregledu najvećim su dijelom rezultat ograničena prostora i ne umanjuju iznimnu vrijednost ovoga priručnika, štoviše otvaraju brojna načelna pitanja kojima autor prikaza očito nije odolio. Nadamo se da se iz iznesenoga nazire stav autora prikaza da su rječnik i gramatika dva različita jezična priručnika različite namjene i metodologije, koji bi trebali biti odvojeni (ali koncepcijski i strukturalno usko povezani!). S druge strane, nepostojanje iscrpnoga i sustavnoga opisa slovačkoga jezika na hrvatskom jeziku učinio bi rječnik bez ikakva gramatičkoga pregleda teško upotrebljivim te je barem za slovački jezik takav pregled neophodan. Nepostojanje iscrpnoga gramatičkog opisa slovačkoga jezika ide na dušu ponajprije autoru prikaza, tako da je ovaj rječnik ujedno i snažan impuls i poticaj da se takav priručnik napiše.

Siniša Habijanec

O postupcima prikupljanja, obrade i tumačenja dječjega jezika

(Jelena Kuvač i Marijan Palmović: *Metodologija istraživanja dječjega jezika*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2007.)

Knjiga *Metodologija istraživanja dječjega jezika*, kako sami autori kažu, ponajprije je metodološki, ali i teorijski vodič u području razvojne psiholingvistike. Autori Jelena Kuvač i Marijan Palmović jedni su od prvih suradnika *Laboratorija za psiholingvistička istraživanja POLIN*, kojemu je glavni cilj opisati usvajanje hrvatskoga jezika. Knjiga se bavi metoda prikupljanja, obrade i tumačenja podataka o dječjemu jeziku. Na njezinu početku donosi se povijesni pregled istraživanja dječjega jezika. Autori navode tri razdoblja istraživanja dječjega jezika. Prvo razdoblje traje od 1877. do 1926. godine, a obilježili su ga dnevnicima koje su najčešće vodili roditelji djece. Drugo razdoblje traje od 1926. do 1959. i naziva se razdoblje velikih uzoraka. U tome se razdoblju odustaje od dnevnika jer ta metoda nije metodološki precizno određena i pristupa se biheviorističkomu istraživanju. Podatci se prikupljaju testovima i ljestvicama. Treće razdoblje, koje još uvijek traje, započelo je 50-ih godina. Obilježeno je longitudinalnim studijama i stvaranjem velikih

korpusa. Autori napominju da se završetkom jednoga razdoblja nije prestala upotrebljavati metoda prethodnoga razdoblja. I u trećemu razdoblju psiholingvisti još rabe dnevničke studije za opisivanje dječjega jezika. U Hrvatskoj se začetci psiholingvistike mogu naći u radovima Ivana Furlana iz šezdesetih godina, Ante Fulgosića i Ive Škarića iz sedamdesetih, Vladimira Stančića i Dušanke Vuletić iz osamdesetih godina 20. st. U ovome poglavlju autori donose i hrvatske primjere svih triju spomenutih metoda.

Drugo se poglavlje zove *Značenje istraživanja dječjega jezika za lingvistiku*. U njemu se predstavljaju suvremene metode i načini ispitivanja jezika. U ispitivanju jezične proizvodnje prednjače longitudinalne studije. To su metode uglavnom za znanstveno-istraživačke potrebe, dok su testovi najzastupljeniji u kliničkome radu. Osim testova upotrebljavaju se i ljestvice. Jedna od najprimjenjenijih ljestvica zove se *MacArthur-Bates Communicative Development Inventories* (CDI), koja se u nas zove *Komunikacijska razvojna ljestvica* (KORALJE). Tehnološki razvoj omogućio je nov način proučavanja jezične obrade. Riječ je o metodama funkcionalnoga oslikavanja mozga, kojima se dobivaju višedimenzionalni podatci – podatci o različitosti trajanja obrade, o različitosti neuralne podloge kod određene vrste jezičnoga podražaja i dr. U sljedećim redcima predstavljaju se različite formalne i funkcionalne teori-

je te njihova tumačenja jezičnoga razvoja. Od formalnih teorija predstavljene su generativna teorija, konekcionizam, teorija prirodne morfologije i kognitivna lingvistika. Razvojem generativne gramatike pedesetih godina 20. st. zahtijevalo se „da lingvistička teorija ne bude samo opisno, tj. deskriptivno, nego i objasnidbeno, tj. eksplanatorno adekvatna (Chomsky, 1965.)” (str. 48.). Svojim istraživanjima generativisti žele pokazati podrijetlo pojave koja se istražuje. Konekcionisti predlažu model jezičnoga usvajanja za koji je važan tijek jezičnoga usvajanja, posebno s obzirom na pogreške koje dijete proizvodi. Taj se model sastoji od utjecaja učestalosti pojavljivanja oblika i općavanja. Teorija prirodne morfologije koristi se međujezičnim usporedbama da se odvoji sloj koji je specifičan za pojedini jezik i da se na kraju dođe do jezičnih univerzalija jezičnoga usvajanja. U kognitivnoj lingvistici polazi se od učestalosti oblika. Model jezičnoga usvajanja u kognitivnoj lingvistici naziva se i *model utemeljen na uporabi* (eng. *usage-based model*) jer se temelji na jezičnoj uporabi, a ne na jezičnome znanju. U teorijama dosad opisanima jezičnom se usvajanju pristupalo „kao problemu vezanom za učenje određene strukture”. (str. 59.) Za razliku od ovih formalnih teorija funkcionalne teorije bitnim čimbenikom smatraju društveni kontekst i funkciju jezika u tom kontekstu. U skladu s tom činjenicom teorija druš-

tvne interakcije naglašava komuni-
kacijsku funkciju jezika i važnost ko-
munikacije u jezičnome usvajanju.

U poglavlju *Jezični korpusi* prikazuju se jezični korpusi koji postoje u svijetu i u Hrvatskoj. Prvi korpusi nastali su nakon ručnoga zapisivanja potkraj 19. st. na temelju novina, knjiga, časopisa i drugih pisanih izvora. U nastavku se nabrajaju korpusi i potkorpusi triju velikih baza podataka: TalkBank Database, Linguistic Data Consortium i European Language Resources Associates. Prvi korpus u Hrvatskoj napravio je Furlan 1961. godine, a prvi hrvatski računalni korpus Željko Bujas 1967. godine. Nakon toga hrvatski su se korpusi razvijali u dva smjera. Jedan je kontrastivno-leksikografski, koji je razvijao Rudolf Filipović. Drugi je smjer činio korpus temeljen na hrvatskoj književnosti. Taj je korpus razvijao Milan Moguš, a nastavio Marko Tadić. Glavno je središte korpusne lingvistike u Hrvatskoj Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, ali je i Laboratorij za psiholingvistička istraživanja stvorio svoj prvi Hrvatski korpus dječjega jezika koji je dostupan na internet-skim stranicama svjetske banke podataka CHILDES.

Sljedeće je poglavlje naslovljeno *Metodologija istraživanja* i u njemu su prikazani svi koraci u postupku prikupljanja i obrade podataka i poteškoće na koje istraživač može naići prilikom toga. Osamdesetih godina pokrenuo se već spomenuti sustav

za razmjenu podataka dječjega jezika CHILDES (Child Language Data Exchange System). Sustav CHILDES čine dvije glavne cjeline: programi za prijepis i obradu (CHAT i CLAN) te baza podataka s jezičnim korpusima. Autori dalje navode koja sve tehnička, etička i pravna pitanja povlači sa sobom prikupljanje podataka. Sljedeće je potpoglavlje posvećeno kodiranju, koje je „postupak prepoznavanja, obilježavanja i analiziranja određenih obilježja i pojava transkribiranoga govora”. (str. 101.) Prikazana je primjena nekih kodova koji su bili rabljeni pri kodiranju Hrvatskoga korpusa dječjega jezika. U sljedećem se potpoglavlju navode ostali programi za analizu dječjega jezika. Uz već spomenute CHAT i CLAN, tu su CLEAR, PAL, SALT, HIAT, BTS.

U sljedećemu poglavlju pod naslovom *Mjere* autori upozoravaju na mjere morfološkoga i sintaktičkoga razvoja. Budući da djeca ne usvajaju jezik istom brzinom, nego se razlikuju po brzini kojom napreduju i po stilu usvajanja jezika, trebalo je naći mjeru kojom bi se djeca različite dobi mogla uspoređivati prema stupnju svoga jezičnog razvoja. Najpoznatija je takva mjera prosječna duljina iskaza PDI (MLU – *Mean Length of Utterance*). Danas je to najraširenija mjera sintaktičkoga razvoja. Ispituje se PDI u riječima i PDI u morfemima, tj. PDI_r i PDI_m. Osim te se mjere predstavljaju i sljedeće: odnos različenica i pojava, odnos obličnica i pojava,

IPSyn (Index of Productive Syntax), DSS (Developmental Sentences Score). Na kraju poglavlja raspravlja se o tome koje su od spomenutih mjera primjenjive na hrvatski jezik. Autori tvrde da su u načelu sve mjere primjenjive na bilo koji jezik. Međutim upozoravaju na to da se rezultati dvaju jezika ne mogu tumačiti na isti način. Većina je mjera konstruirana za engleski jezik te se one trebaju prilagoditi hrvatskomu jeziku.

Zadnje je poglavlje naslovljeno *Primjeri i interpretacija podataka* i autori u njemu na tri primjera pokazuju „kako treba tumačiti podatke u okviru teorije, kako uspoređivati jezične podatke među ispitanicima te kako stvarati međujezične analize”. (str. 149.) U okviru teorije prirodne morfologije prikazana je pojavnost umanjjenica u dječjemu govoru u hrvatskome jeziku. Dalje se analizira uporaba pridjeva u različitim oblicima jezičnoga izražavanja te se ispituje posvojnost u predškolskome razdoblju. Svi su podatci dobiveni iz Hrvatskoga korpusa dječjega jezika.

Činjenica da se u Hrvatskoj od 60-ih godina 20. st. provode psiholingvistička istraživanja (premda sustavna istraživanja tek od 90-ih) i da priručnika koji bi to opisao nije bilo, uvelike može pomoći razumijevanju važnosti ove knjige. Ona se bavi područjem u koje su „upleteni” lingvisti, psiholozi, logopedi, informatičari itd., odnosno svi oni koji se na neki način bave dječjim jezikom. Praćenje problema-

tike u ovoj je knjizi olakšano time što svako poglavlje završava jednostavnim shematskim sažetkom. Budući da je još dosta nerasvjetljenih pitanja koja se tiču jezičnoga razvoja, nadamo se da će se psiholingvistička istraživanja nastaviti i dalje donositi plodove svojega rada u obliku priručnika poput ovoga.

Ivana Oraić

Vrelo za pravnike i jezikoslovce

(Boris Kuzmić: *Veprinački zakon 1507–2007*, Popratni prilog: Miroslav Bertosa, Župa sv. Marka ev. Vepri-
nac – Mjesni odbor Veprinac – Mat-
ica hrvatska, Ogranak Opatija, Vepri-
nac, 2007.)

Boris Kuzmić autor je knjige o *Veprinačkom zakonu*, hrvatskom pravnom tekstu sačuvanom u glagoljičkom prijepisu iz 1507. godine. Riječ je o zakonu koji određuje odnose stanovnika prema domicilnoj, veprinačkoj općini, a najveću važnost pridaje, kao i drugi stariji pravni spomenici, normama kaznenoga prava (na kazneno pravo i sudski postupak odnose se gotovo tri četvrtine *Zakona*). O važnosti ovoga zakona za povijest hrvatskoga zakonodavstva, odnosno hr-

vatskoga običajna prava, te osobito za povijest hrvatskoga jezika i povijest glagoljičkoga pisma, uvjerit će se svatko tko posegne za ovom knjigom.

Kuzmićeva knjiga *Veprinački zakon 1507–2007* podijeljena je na tri opsegom podjednaka dijela, s tim da je treći dio, *Kulturno-antropološke i povijesne postavke jednoga pravnog vrela*, zapravo popratni prilog dr. sc. Miroslava Bertoše.

Nakon *Predgovora* akademika Stjepana Damjanovića slijedi prvi dio knjige: *Jezik Veprinačkoga zakona*. U njemu Kuzmić donosi fonološku, morfološku, sintaktičku i leksikološku analizu *Veprinačkoga zakona*. Jezičnu osnovicu *Zakona* čini veprinački govor XVI. stoljeća (veprinački govor pripada ekavskim istočnoistarskim sjeveročakavskim govornicima), ali on je, kako zaključuje Kuzmić, književno stiliziran, što pridonosi jednostavnosti i lapidarnosti izraza. Navedimo tek nekoliko jezičnih osobina *Veprinačkoga zakona*: zastupljen je ekavsko-ikavski refleks jata, s tim da ekavski znatno prevladava, što je obrnuto proporcionalno kasnijem jezičnom razvoju; refleks praslavenskoga *t` uvijek je ć, a praslavenskoga *d` redovito j; poluglas se nerijetko vokalizirao i u slabom položaju; prednji nazal iza palatala č/ž/j reflektirao se u vokal e; slogotvorno r i l ostaju neizmijenjeni; iznimno je snažna redukcija vokala na početku i na kraju riječi, a slabija u medi-

jalnim slogovima; specifični nastavci imeničke promjene za m./sr. rod jesu: L sg. -i, -e, -u, N pl. -i (samo kratka množina), G pl. -ø, -i, -a, D pl. -om, A pl. -i, -e, L pl. -eh, I pl. -i; od specifičnih nastavaka imeničke promjene za ž. rod u *Zakonu* nalazimo: GDL sg. -i, -e, I sg. -u, G pl. -ø, -i, A pl. -i, L pl. -ah, I pl. -ami; u tvorbi aorista služe i glagoli imperfektivnoga vida; na sintaktičkom je planu kadšto vidljiv utjecaj talijanskoga jezika (npr. konstrukcija *od* + imenica: *zakon od osudi*^{2-28'}, *zakon od udorca*^{3,11}) itd. Na kraju prvoga dijela Kuzmić donosi popis literature kojom se služio.

Središnji, drugi dio knjige, naslovljen *Veprinački zakon*, donosi fotografije *Zakona*, latiničnu transkripciju teksta *Zakona* i, sada prvi put, prijevod *Zakona* na suvremeni hrvatski standardni jezik! Postupke transkripcije koje je primijenio u ovom izdanju Kuzmić je detaljno opisao. Na lijevoj stranici donosi latiničnu transkripciju teksta, a na desnoj stranici prijevod na suvremeni hrvatski jezik, pa se vrlo lako možemo snalaziti u tekstu. Evo primjera:

Ki bi cesti razbijal, zapada 50 l(i)b(a)r. – Tko bi na javnom putu činio razbojstva, plaća pedeset libara.

Ki bi do krvi udaril, zapada 1 marku. – Ako bi tko koga ozlijedio do krvi, plaća jednu marku.

Ki bi dlanu udril, p(l)aća 5 mark. – Ako tko koga ošamari, plaća pet maraka.

Transkribirajući tekst *Veprinačkoga zakona*, Kuzmić je uzeo u obzir ne samo glavni izvor, glagoljički prijepis iz 1507. godine, nego i kasnije latinične prijepise Antona Core iz XVIII. stoljeća i Jakova Volčića iz 1851. godine. Konzultirao je i sva dosadašnja izdanja teksta *Veprinačkoga zakona*.

Posljednji, treći dio knjige, *Kulturno-antropološke i povijesne postavke jednoga pravnog vrela*, popratni je prilog, kako smo već naveli, povjesničara Miroslava Bertoše, profesora na Filozofskom fakultetu u Puli. Tekst je nastao kao rezultat rada na znanstveno-istraživačkom projektu *Elitne i marginalne skupine u Istri od XV. do XVIII. stoljeća*. U njemu se na jedan osobit način, u duhu francuske “škole analista”, pristupa *Veprinačkom zakonu*.

Na kraju knjige nalaze se sažetci na četirima jezicima: hrvatskom, njemačkom, engleskom i talijanskom jeziku.

Knjiga Borisa Kuzmića *Veprinački zakon 1507–2007* pruža nam na 60-ak stranica bogat sadržaj objavljen povodom 500 godina glagoljičkoga prijepisa. Budući da su pravni tekstovi odvajkada zrcalili izvorno stanje hrvatskih idioma (Damjanović), ova Kuzmićeva knjiga izniman je doprinos istraživanju hrvatske jezične povijesti, odnosno važan prinos nastajanju povijesne gramatike hrvatskoga jezika. Ona je također i vrelo za istraživanje povijesti hrvatskoga zakono-

davstva, posebice sada kada je tekst preveden na suvremeni hrvatski standardni jezik.

Ivana Vrtić

Austrijacizmi u govoru grada Sarajeva

(Nedad Memić: *Austrijacizmi u govoru grada Sarajeva*, Peter Lang, Frankfurt/M., 2006.)

Knjiga Nedada Memića *Austrijacizmi u govoru grada Sarajeva (Entlehnungen aus dem österreichischen Deutsch in der Stadtsprache von Sarajevo)* sastoji se od uvodnoga djela i sljedećih osam poglavlja: *Povijesni razlozi jezičnoga posuđivanja – Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom* (str. 19.–37.), *Osnovni postulati teorije jezičnih dodira* (str. 37.–55.), *Njemačko – bosansko / hrvatsko / srpski jezični dodiri* (str. 55.–69.), *Relevantna jezična obilježja njemačkoga i bosanskoga jezika* (str. 71.–111.), *Fonološka prilagodba posuđenica* (str. 108.–145.), *Morfološka prilagodba posuđenica* (str. 147.–162.), *Semantička prilagodba posuđenica* (str. 163.–201.) i *Statistička obrada jezičnoga materijala* (str. 203.–213.). U dodatku su rječnik njemačkih posuđe-

nica u govoru Sarajeva, podijeljen u osam područja (Dodatak 1, str. 233.–337.), i abecedni popis navedenih posuđenica (Dodatak 2, str. 341.–347.).

Ovaj rad predstavlja, kako se navodi i u uvodnome djelu, prvo opsežnije istraživanje njemačkih posuđenica u govoru Sarajeva donoseći prikaz njihove prilagodbe u bosansko-hercegovačkome jezičnome sustavu. I u povijesnome i u jezičnome pogledu neosporno je da većina njemačkih posuđenica na ovim prostorima potječe upravo iz austrijskog njemačkog što se do sada doduše navodilo, ali se nije posebno naglašavalo. Stoga je značajno što se u ovoj knjizi njemački jezik poima kao jezik s više regionalnih i nacionalnih varijanti, te se već u samome naslovu izričito navodi austrijski njemački kao jezik davatelj. Analizom 700 natuknica i oko 1000 izraza, koliko ih rječnik u dodatku sadržava, na trima jezičnim razinama – fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj, prikazano je u kojoj je mjeri i na kojim područjima svakodnevnoga života austrijski njemački ostavio traga u sarajevskome govoru.

Prvo poglavlje *Povijesni razlozi jezičnoga posuđivanja – Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom* sadrži kratak uvod i četiri kraća dijela. U uvodu su navedena tri razdoblja bosansko-hercegovačke povijesti do prvog svjetskog rata: prvo je razdoblje razdoblje srednjega vijeka koje traje do 1463. godine kada Bosna pada pod tursku vlast; drugo razdoblje obuhva-

ća više od četiri stoljeća turske vlasti, a posljednje je, i ujedno najkraće razdoblje, austro-ugarsko razdoblje od 1878. do 1918. godine. Prvi dio opisuje austrijsku politiku na Balkanu i okupaciju Bosne i Hercegovine. U drugome je dijelu prikazano uvođenje austro-ugarske uprave, pripajanje Bosne 1908. godine, te opisan politički položaj zemlje uoči prvog svjetskog rata. Treći dio govori o gospodarskome razvoju zemlje u sklopu Austro-ugarske Monarhije, postupnoj urbanizaciji, razvoju infrastrukture, kulture, znanosti i školstva, a dotaknuto je i jezično pitanje.

U drugome su poglavlju pod naslovom *Osnovni postulati teorije jezičnih dodira*, koje se sastoji od sedam dijelova, izloženi najvažniji pojmovi teorije jezičnih dodira (*Sprachmischung, dialektale und kulturelle Entlehnung, Zweisprachigkeit, Interferenz*). Navode se društveni čimbenici uslijed kojih dolazi do jezičnih dodira. Detaljno se razrađuje pojam jezične interferencije na trima jezičnim razinama, fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj, a obrazlažu se i dva važna mehanizma jezičnoga dodira *Ausländerregister* (Foreigner Talk) i *Codewechsel* (*codeswitching*). Uvode se i objašnjavaju termini poput leksičkog transferra, razrađuju se dihotomije kao *Lehnwörter / Lehnprägungen, Lehnbildung / Lehnbedeutung, Lehnformung / Lehnerschöpfung, Lehnübersetzung / Lehnübertragung, Fremdwort / Lehnwort*, a navedeni su i glavni motivi

leksičkoga posuđivanja. U posljednjem se dijelu raspravlja o jezičnome purizmu i (ne)prihvatanju posuđenica u standardnim jezicima.

Treće poglavlje *Njemačko – bosansko / hrvatsko / srpski jezični dodiri* obuhvaća tri dijela. Prvi dio daje povijesni pregled njemačko – bosansko / hrvatsko / srpskih jezičnih dodira koji su započeli već u 8., a svoj vrhunac dostigli u 18. i 19. stoljeću. U drugome se dijelu spominju dosadašnja lingvistička istraživanja o ovoj tematici, dok se u trećem dijelu uspoređuje autorov korpus njemačkih posuđenica na sarajevskome području s rječnicima u djelima *Deutsches Lehngut in der kajkawisch-kroatischen Mundart von Đurđevac in Kroatien* Velimira Piškorca, *Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb* Zrinjke Glovacki-Bernardi i *Germanizmi u govornom jeziku Vojvođana* Pavice Mrazović. Zanimljivo je da se u sva četiri rječnika mogu pronaći iste posuđenice, ali često u nešto izmijenjenom obliku. U đurđevčkome je primjerice posuđenica *aufenger* u Sarajevu poznata kao *ofinger*; zagrebački germanizam *krigl* u Sarajevu se izgovara *krigla*, dok se vojvođanska riječ *fajrunt* u sarajevskome govoru ostvaruje kao *fajront*.

Četvrto poglavlje *Relevantna jezična obilježja njemačkoga i bosanskoga jezika* podijeljeno je u osam dijelova. U prvome je dijelu ilustrirana pluricentričnost njemačkoga jezika. U nekim je zemljama njemačkoga go-

vornoga jezika njemački jedini službeni jezik, u drugima je pak jedan od službenih jezika (primjerice u Švicarskoj ili Luksemburgu), dok je u Italiji njemački službeni jezik samo na području Južnoga Tirola. Drugi dio određuje sociolingvistički okvir austrijskog njemačkog jezika te njegovu dijalektalnu rasprostranjenost. U trećemu su dijelu obrađena fonološka obilježja austrijskog njemačkog (vokalizam, konsonantizam, suprasegmentalna obilježja, struktura sloga i fonotaktika), dok četvrti i peti dio donose glasovna i morfološka obilježja bavarsko-austrijskog. U šestome se dijelu govori o sociološkim aspektima „bosansko – hrvatsko – srpskoga“ jezika, a prikazane su i opće karakteristike bosanskoga jezika. Sedmi i osmi dio donose pak glasovna i morfološka obilježja bosanskoga jezika na sličan način kako je to ranije prikazano za austrijski njemački (vokalizam, konsonantizam, fonemska distribucija i fonotaktika, prozodijska obilježja) uz nešto detaljniju morfološku analizu (pregled derivacijske i fleksijske morfologije).

U petome, šestome i sedmome poglavlju autor, služeći se Filipovićem kontaktnolingvističkim metodama i pojmovima, analizira posuđenice na trima razinama: fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj. Peto poglavlje *Fonološka prilagodba posuđenica* u pet dijelova detaljno obrađuje fonološku prilagodbu posuđenica, a predstavljena su tri procesa – potpuna, djelomič-

na i slobodna transfonemizacija. Drugi i treći dio iscrpno obrađuju već spomenuta područja – vokalizam, konsonantizam, distribuciju fonema i fonotaktiku. Četvrti dio govori o naglascima, a peti s različitih stajališta tumači pitanje pučke etimologije.

Šesto poglavlje *Morfološka prilagodba posuđenica* bavi se morfološkim aspektima prilagodbe posuđenica. Na ovoj je razini riječ o procesima transmorfemizacije – nultoj, kompromisnoj i slobodnoj transmorfemizaciji. Prvi dio pokriva područje adaptacija posuđenica na razini derivacijske morfologije, a drugi se odnosi na fleksijsku morfologiju.

Sedmo poglavlje *Semantička prilagodba posuđenica* ima četiri dijela. Prvi se dio bavi aspektima značenja riječi (spominju se de Saussureove dihotomije i semiotički trokut Ogdena i Richardsa); drugi dio definira pojam semantičke referencije; treći dio donosi prikaz mogućih semantičkih promjena, dok četvrti dio iznosi stupnjeve semantičke adaptacije: replike s nultom ekstenzijom, suženje značenja ili specijalizacija i proširenje značenja. Svi su procesi i pojave u petome, šestome i sedmome poglavlju potkrijepljeni primjerima iz rječnika što dodatno pridonosi razumijevanju i preglednosti analize.

Osmo poglavlje *Statistička obrada jezičnoga materijala* u pet dijelova donosi statističku obradu posuđenica iz korpusa. Prvi dio pobliže objašnjava

statističke postupke; drugi dio donosi sociolingvističko podrijetlo modela, dok treći, četvrti i peti dio iznose statističke podatke za fonološku, morfološku i semantičku adaptaciju. Tablični prikazi pružaju pregledan uvid u dobivene podatke. Zanimljivo je spomenuti da od 700 analiziranih riječi čak 75% riječi pripada nestandardnome leksiku, a najveći se broj posuđenica ustalio u području *Geschäftsleben*, *Handwerk*, *Technik* (224 riječi), zatim *Haushalt und Kleidung* (185 riječi), *Menschliches Verhalten*, *Soziales* (123 riječi), te *Speisen und Mahlzeiten* (104 riječi).

U dodatku se nalazi iscrpan rječnik njemačkih posuđenica u sarajevskome govoru koji je, kako je već spomenuto, podijeljen u osam područja: *Speisen*, *Mahlzeiten* (jela i obroci), *Haushalt*, *Kleidung* (kućanstvo i odjeća), *Geschäftsleben*, *Handwerk*, *Technik* (poslovanje, obrtništvo, tehnika), *Verwaltung*, *Justiz*, *Gesundheitswesen*, *Schule*, *Militär* (uprava, pravosuđe, zdravstvo, školstvo, vojska), *Menschliches Verhalten*, *Soziales* (ljudsko ponašanje, društvene pojave), *Sport*, *Spiele* (sport, igre), *Sonstiges* (ostalo) te *Indeklinabilia* (nesklonjive riječi). Riječi su popraćene fonetskom transkripcijom. Pored rječnika na samome kraju rada u dodatku je i abecedni popis replika.

Kao što je vidljivo iz prikaza, riječ je o vrlo opsežnome radu koji uz detaljan povijesni i teorijski okvir i prikaz

njemačkih posuđenica u govoru Sarajeva daje i iscrpan opis kako bosanskoga tako i austrijskoga jezičnoga sustava. Velika mu je vrijednost što se u istraživanju bosansko / hrvatsko / srpsko – njemačkih jezičnih dodira polazi od austrijskog njemačkog kao jezika davatelja, a bogat rječnik vjerno ilustrira u kojim je sferama svakodnevnoga života utjecaj njemačkoga jezika najočitiiji.

Aleksandra Šćukanec

Atlas kao arhiv vrijednih podataka

(Općeslavenski lingvistički atlas: Fonetsko-gramatička serija, Tom 4a, Refleksi *ъ i *ь, Zagreb, 2006.)

U Zagrebu je 2006. godine objavljen svezak *Općeslavenskoga lingvističkog atlasa, Fonetsko-gramatičke serije, Refleksi *ъ i *ь*. Rad na Općeslavenskome lingvističkome atlasu (OLA) počeo je još 1956. i jedan je od najvećih lingvističkih pothvata na svijetu. Od 1958. godine svake se godine sastaju uredništvo i radna skupina čiji su članovi stručnjaci iz svih slavenskih zemalja te predstavnici Lužičkih Srba iz Njemačke. U radu na Atlasu sudjeluju iz Češke Akademie věd České republiky, Ústav pro jazyk český,

iz Bjelorusije Nacyjanal'naja akademija navuk Belarusi, Intytut movaznaustva imja Jakuba Kolasa, iz Bosne i Hercegovine Akademija nauka Bosne i Hercegovine, iz Rusije Rossijskaja akademija nauk, Institut ruskoga jazyka im. V. V. Vinogradova, Institut slavjanovedenija, iz Hrvatske Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za lingvistička istraživanja, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, iz Makedonije Makedonska akademija za naukite i umjetnosti, Istraživački centar za arealna lingvistika, iz Poljske Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, iz Slovenije Slovenska akademija znanosti in umjetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, iz Srbije i Crne Gore Srpska akademija nauka i umjetnosti, Međuakademijski odbor za dijalektološke atlase, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, iz Slovačke Slovenská akadémia vied, Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra, iz Ukrajine Nacional'na akademija nauk Ukraini, Institut ukrajins'koji movi, Institut ukrajinoznanstva im. I. P. Krip'jakeviča te iz Njemačke predstavnici Lužičkih Srba Sorbisches Institut e. V., Serbski institut z.t. Na radu u ovome tomu nisu sudjelovali znanstvenici iz Bugarske.

U HAZU se na Atlasu radi u sklopu znanstvenoga projekta Općeslavenski lingvistički atlas (OLA) i Europski lingvistički atlas (ALE), kojega je voditelj akademik Dalibor Brozović.

Područje koje pokriva OLA veoma je veliko i bio je potreban velik broj stručnjaka i dobra koordinacija kako bi se ono obradilo na adekvatan način. Da bi se moglo istražiti tako veliko područje, a onda i usporediti rezultate svih istraživača, sastavljen je upitnik, odnosno popis jezikoslovno relevantnih pitanja (upitnik za OLA ima 3454 pitanja). Mnogi dobiveni rezultati prikazani su na kartama u atlasu. Osim upitnika sastavljen je i popis punktova naseljenih mjesta bitnih za obrađivanje koji su navedeni na početku atlasa i ima ih 853. Nakon što su sastavljeni i upitnik te popisi punktova i znakovlja, istraživači dijalektolozi odlazili su u pojedine punktove i ispunjavali upitnik. Taj je posao, zbog velike količine podataka i širokoga područja, trajao godinama. Kada su se prikupili svi podatci, počeli su se obrađivati i prikazivati na kartama koje se zatim tiskaju u atlasu.

Atlas daje odgovore na povijesno-poredbena i sinkrono-tipološka pitanja. Iz kartografskoga prikaza pojedinih problema na području koje pokrivaju slavenski jezici može se vidjeti suvremeno stanje u slavenskim jezicima, ali i kako je do njega došlo, tj. kako su se jezici raslojavali, širili i reagirali na dodire s neslavenskim jezicima. Takav prikaz podudarnosti i razlika među srodnim slavenskim jezicima istovremeno omogućuje i tipološku analizu.

Vrijednost i važnost takva projekta potvrđuje i odabrana komisija koju

čine vrhunski dijalektolozi i znanstvenici: H. Jenč, S. Wölke, K. Fic, J. Vojtová, G. U. Arašonkava, A. A. Kryvicki, A. I. Padlužny, D. Vujičić, T. F. Vendina (predsjednik), L. V. Vjalkina (znanstveni tajnik), V. V. Ivanov, L. E. Kalnyn', G. L. Klepikova, V. A. Pyhov, D. Brozović, M. Lončarić, M. Menac-Mihalić, M. Marković, K. Peev, J. Basara, I. M. Doliński, B. Falińska, J. Siatkowski, Z. Topolińska, J. Waniakowa, K. Kenda-Jež, V. Smole, D. Petrović, M. Pižurica, S. Remečić, A. Ferenčiková, P. Žigo, P. J. Gričenko i J. O. Dzendzelivs'kyj.

OLA se sastoji od leksičko-tvorbenoga i fonetsko-gramatičkoga niza. Od početka rada do danas u leksičko-tvorbenoj sekciji pojavili su se svesci *Životinjski svijet* (Moskva 1988), *Stočarstvo* (Varšava 2000), *Biljni svijet* (Minsk 2000), *Zanimanja i društveni život* (Varšava 2003). U fonetsko-gramatičkoj seriji obrađuju se u svescima suvremeni refleksi praslavenskih glasova, a pripremaju se i svesci s gramatičkom problematikom. Do sada su izišla izdanja *Refleksi jata* (Beograd 1988), *Refleksi nosnoga ɛ* (Moskva 1990), *Refleksi nosnoga ɔ* (Wrocław – Varšava – Krakov 1990), *Refleksi diftongâ poluglas + r, l* (Varšava 1994), *Refleksi *b, *b̥. Sekundarni samoglasnici* (Skopje 2003). U pripremi je još nekoliko svezaka.

Već objavljenim svescima sada se pridružio i svezak s poluglasovima za koji, s obzirom na međunarodnu važnost toga projekta, s ponosom može-

mo reći da je objavljen u Zagrebu. U svesku 4a obrađeni su specifični refleksi *ʋ* i *ʋ* u susjedstvu s *j*, prije svega u sekvencama *ʋj*, *bj*, *ʋjb*, *bjb* osobito na kraju riječi, kao i sekvenca *jb* na početku riječi. Rezultati su prikazani na 61 karti, a svaku od njih prati popis punktova s potvrdama, komentar i legenda u kojoj su specijalnim znakovima označeni refleksi istraživanoga glasa u punktu. Tako primjerice karta broj 19., koju je priredio B. Finka, pokazuje distribuciju glasa *ʋ* u riječi **pʋp/ʋ/kʋ*. Na lijevoj strani uz punkt koji je označen brojem (primjerice broj 24. označava Dobrinj na Krku, broj 33. Trnovac pokraj Gospića) nalazi se potvrda realizacije toga glasa (u Dobrinju je potvrđeno **pʋpʋok*, a u Trnovcu **pʋpʋak*). U komentarima je među ostalim izdvojeno da su u južnoslavenskim jezicima refleksi glasa **ʋ* gotovo u pravilu u nenaglašenoj položaju (uz nekoliko iznimaka), dok je u istočnoslavenskim jezicima refleks glasa **ʋ* u naglašenoj položaju. Iz legende je vidljivo da se **ʋ* pojavljuje kao *i*, *y*, *e*, *e*, *ɛ*, *ə*, *ɔ*, *a*, *a*ː, *a*, *g*ː, *o*, *o*, *u* te nulta redukcija. Na kraju se nalaze uopćavajuće karte koje sintetiziraju sve karte i materijale sveska. One obrađuju po jedan problem, a to su: *Fonološki opis refleksa *ʋ i *ʋ*, *Fonološki status *ʋ*, *Sudbina *ə*: # **ə*, *Fonološki status *ʋ*, *Fonetski refleksi *ʋ i *ʋ*, *Utjecaj okruženja na refleks poluglasova*. Autori čak dviju uopćavajućih karata hrvatski su dijalektolozi. Kartu *Fonetski refleksi*

**ʋ* i **ʋ* priredile su M. Menac-Mihalić i V. Zečević, a kartu *Utjecaj okruženja na refleks poluglasova* M. Lončarić, A. Šojat i A. Celinić.

Fonološki opisi južnoslavenskih prostora, koji su nastali kao rezultat prikupljanja tih podataka, objavljeni su kao posebno izdanje Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981. U OLA su hrvatski govori predstavljeni s 39 punktova. Dijalektima čakavskog narječja pripada 13 punktova: Žminj (Istra), Cres, Dobrinj (otok Krk), Rukavac (kod Rijeke), Brinje (Lika), Sali (Dugi otok), Komiža (Vis), Trogir, Vrbanj (Hvar), Lastovo, Stinjaki (Gradišće u Austriji), Čemba (Gradišće), Pajngrt (Gradišće). Dijalekti kajkavskog narječja predstavljeni su s 8 punktova: Močila (Gorski kotar), Domaslovec (sjeverno od Karlovca), Začretje (Zagorje), Cubinec (kod Križevaca), Prelog (Međimurje), Virje (kod Koprivnice), Trebarjevo Desno (kod Siska), Homok (sjeverozapadna Mađarska). Štokavski hrvatski govori predstavljeni su sa 17 punktova (od toga 8 u Republici Hrvatskoj, 6 u BiH, 1 u Italiji i 2 u Mađarskoj): Trnovac (Lika), Mala Pretatovica (sjeverno od Grubišnog Polja), Magića Mala (kod Nove Gradiške), Strizivojna (južno od Đakova), Valpovo, Gradište (sjeverno od Županje), Otok (kod Sinja), Cavtat, Guber

(kod Livna), Dobretići (kod Banjaluke), Vijaka (kod Vareša), Tramošnica (kod Gradačca), Grude (zapadno od Širokoga Brijega), Kreševo (zapadno od Sarajeva), Kruč (Italija, pokrajina Molise), Pogan (mađžarski dio Baranje) i Dušnok (jug Mađžarske, na Dunavu). Govori krašovanskih sela u rumunjskome Banatu pripadaju jednomu od dijalekata torlačkoga narječja i predstavljeni su jednim punktom (Klokotič).

U radu na Tomu 4a sudjelovali su hrvatski znanstvenici: glavni urednik ovoga sveska Dalibor Brozović, Dunja Brozović Rončević, Anita Celinić, Božidar Finka, Boris Kuzmić, Josip Lisac, Mijo Lončarić, Snježana Marčec, Jela Maresić, Mira Menac-Mihalić, Antun Šojat, Sanja Vulić, Vesna Zečević. Među njima karte su pripremili Dalibor Brozović, Anita Celinić, Božidar Finka, Boris Kuzmić, Mijo Lončarić, Mira Menac-Mihalić i Antun Šojat, a zahvaljujući Dunji Brozović Rončević cijeli se atlas nalazi i u digitalnome obliku na kompaktnome disku, što olakšava pregledavanje podataka (tiskani oblik atlasa zbog svoje je veličine pomalo nespretan) i pokazuje da se OLA uključio u suvremene tehnološke promjene i informatizaciju društva.

Obrađivani jezici genetski su srodni, ali je vremensko raslojavanje ostavilo svoje tragove i niz razlika među njima. Dobro je da te razlike budu prikazane kroz jedan unificirani presjek koji omogućuje metodologija primije-

njena u OLA (dobro odabrani punktovi i isti upitnik). Tako je nastao bogat arhiv jezikoslovnih podataka prikazanih na najjednostavniji i najpregledniji mogući način – u obliku karata ujedinenih u atlasu koji nam pokazuje da smo svi dio jedne jezične porodice, ali i da se unutar nje razlikujemo.

Ivana Matas Ivanković

Dijakronijski i sinkronijski o povijesti hrvatskoga jezikoslovlja

(Ivo Pranjković: *Filološki vjekopisi*, Disput, Zagreb, 2006.)

U knjizi slikovitoga naslova, ponajprije zbog inventivno orječenoga pojma *vjekopisi*, autor (pre)daje čitateljima zbir tekstova nastalih u zadnjih dvadeset godina. Iako su nastajali u različitim vremenskim odsječcima i u različitim tematskim okvirima, svi su tekstovi složeni i poredani u skladnu cjelinu u kojoj je glavni, ali ne i jedini cilj promišljanje hrvatske filologije, odnosno povijesti hrvatskoga jezikoslovlja. Otuda i *vjekopisi* kao svojevrsan dijakronijski pogled na hrvatske jezikoslovne teme, ali i hrvatske jezikoslovce. Tekstovi su u knjizi poredani u četiri temeljne skupine.

Skupina tekstova *Pretpreporodna Slavonija* sadržava četiri priloga u kojima se analiziraju gramatike istaknutih slavonskih gramatičara, u razdoblju od druge polovice 18. do prve polovice 19. stoljeća. Riječ je o gramatikama Matije Antuna Relkovića, Marijana Lanosovića i Ignjata Alojzija Brlića. Ponajprije se razlaže temeljna sadržajna struktura Relkovićeve *Nove slavonske i nimacske gramatike* (1767.), i to ortografska (slovopisna), morfološka i sintaktička koncepcija, a nabrojene su i cjeline koje služe kao dodatci gramatici. Bit je prikaza da se usmjeri na Relkovićeve opise, definicije i zaključke koji su specifični i svojstveni njegovu promišljanju (npr. određena grafijska rješenja, akcentuacija, opis pojedinih gramatičkih kategorija, terminološka rješenja). U drugom je prilogu analiza posvećena vrstama riječi ('dilovima govorenja') u Relkovićevoj gramatici. S prosudbenim komentarima usmjerenim na prednosti i nedostatke Relkovićeve opisa ističu se definicije svih vrsta riječi i definicije gramatičkih kategorija (od imenskih – broj, padež, rod, te kategorija stupnja u pridjeva; od glagolskih – načini, vremena, broj, lice). S obzirom na teorijsku složenost rasuđivanja vrsta riječi kao gramatičke kategorije u suvremenim jezikoslovnim opisima, ovaj se prilog nàdaje kao vrijedan doprinos proučavanju definiranja vrsta riječi s obzirom na suvremenu jezičnu teorijsku i metodološku problematiku, a u svjetlu povijesne hrvatske gramatičke tradicije. Po-

sebno se razmatraju fonološki i sintaktički opisi u Relkovićevoj gramatici, te u *Neue Einleitung zur slavonschen Sprache* (1778.) Marijana Lanosovića i u *Grammatik der Illyrischen Sprache* (1833.) Ignjata Alojzija Brlića. Te gramatike u fonološkome smislu obuhvaćaju zapravo elemente fonetike, ortografije (slovopisa i pravopisa), te morfo(fo)nologije, a sintaksa se razumijeva kao slaganje oblika i (vrsta) riječi. U tako koncipiranome kontrastivnom pristupu opisu razina u trima gramatikama autor uočava da je Brlićev fonološki, a potom i sintaktički opis dosljedniji i zanimljiviji, pogotovo kad je riječ o akcentima – opisu razlike između dugosilaznoga i dugouzlaznoga akcenta, te u poimanju sintakse, ponajprije Brlićeva najpreciznijeg određenja predmeta sintakse u trodiobi na sintaksu slaganja, sintaksu zavisnosti i sintaksu reda riječi. U posebnom prilogu autor analizira gramatiku hrvatskoga jezika I. A. Brlića, osvrtom na Brlićevo opisivanje nepromjenjivih vrsta riječi. To je svojevrsan nastavak autorova razmatranja o načelima definiranja vrsta riječi na temelju određenoga gramatičkoga opisa (sukladno prethodno spomenutoj analizi opisa vrsta riječi u Relkovićevoj gramatici), ali i prinos proučavanju jezikoslovnih promišljanja I. A. Brlića koji je, prema autorovim riječima, svome gramatičkome opisu mogao osigurati čvrsta teoretsko-metodološka uporišta, upravo metodom opširnih gramatičkih definicija.

U skupini naslovljenoj *Filološke škole 19. stoljeća* sadržano je pet tekstova, a u njima se raspravlja o jezikoslovnim radovima predstavnika zagrebačke i riječke filološke škole: Frana Kurelca, Adolfa Vebera Tkalčevića, te Vinka Pacela i Bogoslava Šuleka. U jednom se prilogu analiziraju temeljna načela kojima se F. Kurelac služio u prosudbama kako u neprihvatanju pojedinih riječi koje je smatrao barbarizmima tako i u preporučivanju zamjena za njih, a riječ je o Kurelčevu djelu *Mulj govora (...) ili o barbarizmih* (1873.), prve opširnije purističke rasprave. Na taj se tekst nadovezuje i onaj u kojem se paralelno navode životne i jezikoslovne činjenice o F. Kurelcu i A. V. Tkalčeviću, iz čijih “dubokih karakternih razlika dobrim dijelom proizlaze i razlike u gledanjima na književni jezik, proces njegove standardizacije i, posebno, na puristička nastojanja”, a te su razlike, zaključuje autor, najbolje došle do izražaja u njihovim međusobnim polemikama, o kojima je u prilogu pobliže i riječ. Posebno je vrijedna u toj cjelini autorova rasprava o A. V. Tkalčeviću i njegovoj *Skladnji*, tj. o jednom od “najboljih proučavatelja hrvatskoga standardnoga jezika” i jednom od “najznačajnijih jezikoslovaca u hrvatskoj povijesti”, odnosno o Veberovoj prvoj hrvatskoj sintaksi koja je “objavljena kao posebna knjiga, a i jedan od prvih sustavnijih sintaktičkih opisa hrvatskoga jezika uopće”. Nakon opisa Veberova života i djelo-

vanja, te prikaza najznačajnijih radova, autor analizira *Skladnju*, od njezine temeljne koncepcije do pojedinih izvrsnih Veberovih zaključaka. To se posebno odnosi na Veberovu usredotočenost na rečenicu i njezino ustrojstvo, na članove rečeničnoga ustrojstva, na razrađenu rečeničnu tipologiju, na opis tzv. stegnutih ili pokraćenih struktura (u kojima se, prema autorovu zaključku, naziru opisi strukturalističkoga i generativnoga pristupa), na preobliku “aktivizacije” (pretvaranja pasivnih rečenica u aktivne). Tomu valja dodati i opis drugih gramatičkih pojavnosti – kao npr. gramatičke kategorije lica, porabe partitivnoga genitiva i akuzativa, porabe određenih i neodređenih pridjeva, gramatičke definicije infinitiva. Pozornosti su vrijedna i autorova zapažanja o Veberovu opisu reda riječi, uporabi gramatičke terminologije i jednostavnih, logičnih i dorečenih definicija. Sve to upućuje na autorov zaključak o tome da se Vebera s pravom može smatrati jednim od utemeljitelja sustavnijega proučavanja sintakse hrvatskoga jezika. Tomu valja dodati da je autor knjige, na temelju rezultata dosadašnjih lingvističkih istraživanja, jedan od suvremenih Veberovih nastavljača sustavnoga proučavanja hrvatske sintakse, ali i jedan od izvrsnih poznavatelja i proučavatelja Veberovih radova. U tekstu o polemiziranjima V. Pacela u vezi s prikazima i kritikama Pacelovih jezikoslovnih radova, rasprave *Nješto o našem glago-*

lu (1862.) i slovnice *Oblici književne hrvastine* (1865.), autor navodi i komentira recenziju Vatroslava Jagića o raspravi, te kritički prikaz J. V. Kostića o slovnici ističući pritom odgovore V. Pacela na upućene primjedbe. Na kraju analize autor zaključuje da je V. Pacel bio jedan od prvih hrvatskih jezikoslovaca koji je u svoje vrijeme rezultate aktualnoga poredbenoga jezikoslovlja pokušavao primijeniti i na djela popularnijih obilježja, pa i na školske priručnike, što je Pacelu s uvažavanjem priznavao i sam Jagić. U toj cjelini knjige autor se osvrće i na leksikografski rad jednoga od glavnih predstavnika zagrebačke filološke škole, polihistora i virtuoznoga rječotvorca, Bogoslava Šuleka, upozoravajući pritom na Šulekovu navišlovnu djelatnost, posebno vezanu uz veliki Šulekov doprinos ustrojavanju hrvatskoga vojnoga nazivlja, čime je, prema autorovim riječima, Šulek postao i prvi stručnjak za hrvatsko vojno nazivlje.

Cjelina knjige *Hrvatski vukovci i protuvukovci* počinje tekstem u kojem autor iznosi skicu za portrete o životu i djelu vodećih hrvatskih vukovaca: Franje Ivekovića, Ivana Broza i Tome Maretića. To je svojevrsan uvod u cjelinu u kojoj se, između ostaloga, analiziraju jezikoslovni radovi nastali u razdoblju djelovanja hrvatskih vukovaca. Tako je u jednoj raspravi riječ o Iločaninu Nikoli Voršaku, i to u kontekstu polemika o jeziku hrvatskih lekcionara. Naime, 1875.

godine objavljen je prijevod lekcionara *Čitanja i Evangjelja za sve nedjelje i praznike Gospodnje i za neke dane svetačke* Franje Ivekovića. Nikola Voršak 1878. objavljuje *Čitanje i Evangjelja za sve nedjelje, blagdane i svetce po naših biskupijah*, također prijevod lekcionara. Autor, uz neke pojedinosti povijesnoga konteksta nastanka Voršakova prijevoda, analizira polemiku koja je, na temelju obaju objavljenih lekcionara, nastala između A. V. Tkalčevića, N. Voršaka i F. Ivekovića, i zaključuje da je polemika u jezičnom i jezikoslovnom pogledu zanimljiva zbog sukoba predstavnika triju filoloških škola (zagrebačke, riječke i daničićevske) ponajprije sa standardološkoga stajališta, ali i s obzirom na prevođenje biblijskih tekstova. Posebno je vrijedan i autorov prilog o odnosu Vatroslava Jagića prema hrvatskim vukovcima, s gledišta prikaza Jagićevih recenzija pojedinih djela koja se odnose na standardizaciju hrvatskoga jezika, npr. Jagićevi osvrti na *Gramatiku i stilistiku* te *Istoriju hrvatskoga pravopisanja latinskim slovima* T. Maretića, na *Hrvatski pravopis* I. Broza, na Iveković-Brozov *Rječnik hrvatskoga jezika* ili na *Nauku o pravopisu jezika hrvačkoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* M. Kušara. Relevantan je autorov zaključak da je Jagić pratio, poznavao i cijenio filološka nastojanja hrvatskih vukovaca, ponajprije njihova djela usmjerena na standardizaciju jezika, ali da je Jagić istodobno bio

svjestan njihove jednostranosti i tendencioznosti, na što je izravno i upozoravao, “kao da je bio svjestan svih njihovih negativnih posljedica kojih su neke aktualne sve do današnjih dana”. U domeni autorovih proučavanja povijesti hrvatskoga jezika na početku 20. stoljeća jest i opširan prilog o Iveković-Brozovu *Rječniku hrvatskoga jezika* – o njegovim autorima, vremenu u kojem je nastao, koncepciji, recepciji, i uopće o njegovu mjestu u povijesti hrvatske leksikografije i normativistike. Leksikografsku tematiku cjeline nastavlja autor analizom djela *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* (1908.–1922.) Vladimira Mažuranića, najboljega i najpotpunijeg rječnika pravnih, posebno starih pravnih hrvatskih naziva. Navode se osnovna sadržajna i koncepcijska struktura rječnika, ideja o njegovu nastanku, pojedina promišljanja o rječniku iz osvrta Stjepana Ivšića. Kao uvid u način na koji Mažuranić pristupa leksikografskome opisu pojedinih pravnih naziva, поближе se prikazuje obradba naziva koji se tiču krivično-kaznenoga prava, a ističu se i podatci o kuni kao sredstvu plaćanja. *Prinosi* su svojevrsna dopuna Akademijina *Rječnika*, posebno kada je riječ o starijem nazivlju iz pravnih spomenika. Rječnik međutim ne sadržava samo pravne nazive, već i riječi iz općega jezika. Tim prilogom autor je posebno naglasio vrijednost Mažuranićeva djela, što najbolje potvrđuje činjenica da svaki leksikografski

rad na hrvatskome povijesnom rječniku zahtijeva kontinuirano zagledanje u Mažuranićevo djelo i viševrсно sluzenje ovim rječnikom, posebice njegovim definicijama i objašnjenjima pojmova. Cjelina knjige završava autorovim prikazom *Gramatike bosanskoga jezika za srednje škole*, objavljene u Sarajevu 1890. godine. Analizira se sadržajna struktura gramatike, ocjenjuju se gramatički opisi jezikoslovnih činjenica, i to ponajprije oni uspjeti, ali i oni koji su sa stajališta suvremenih promišljanja opisani manje uspješno, navode se pojedini jezikoslovni nazivi koji se u toj gramatici upotrebljavaju (od kojih većina potječe iz starije hrvatske gramatičarske tradicije). Donose se i zapažanja o jeziku kojim je gramatika pisana, ponajprije o nekim leksičkim obilježjima. Tematika je priloga važna samim time što se osvjetljava jedna, širim čitateljskim krugovima, manje poznata gramatika za kojom će posegnuti svi oni “koji se bave bilo jezikoslovljem bilo kulturnom poviješću Bosne bilo poviješću knjige u Bosni i Hercegovini”, između ostaloga i zato što je to “jedan od najuspjelijih, najmodernijih i srednjoškolskoj nastavi najprimjerenijih priručnika materinskoga jezika s kraja prošloga stoljeća”.

U četvrtoj cjelini knjige *Učitelji i suvremenici* šest je priloga koji su posvećeni jezikoslovcima i njihovim djelima, a riječ je o razdoblju od početka do kraja 20. stoljeća. Tako se analiziraju članci Stjepana Ivšića u

kojima se Ivšić bavio hrvatskom pravopisnom problematikom te se pritom zalagao za fonološko pravopisno načelo, a svoje je stavove suvereno potkrjepljivao uvjerljivim jezikoslovnim argumentima. Pišući o koncepciji *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika* Julija Benešića, autor ističe prednosti leksikografske obradbe: uz svaku se natuknicu navode primjeri koji su poredani kronološki; rječnik nema normativnih pretenzija jer bi one bile posve neprimjerene djelu kojemu su građa isključivo književna djela, a rječnik je po svojoj koncepciji rječnik jezika hrvatske književnosti; rječnik omogućuje praćenje leksičkih promjena. Bitna je i autorova napomena kojom apelira da se “rad na Benešićevu *Rječniku*, vrlo važnom i korisnom djelu hrvatske jednojezične leksikografije, što prije nastavi i napokon (...) uspješno dokonča”. U prilogu o Ljudevitu Jonkeu navodi se jedan segment Jonkeova rada, i to onaj o jezičnosavjetničkom i uopće o jezikoslovnom djelovanju na temelju radova o standardološkoj problematici ostvarenih u rubrici *Jezik današnji* zagrebačkoga časopisa Telegram. Tekst posvećen Zlatku Vinceu, proučavatelju i analitičaru hrvatske jezične povijesti, ističe Vinceovo kapitalno djelo *Putovima hrvatskoga književnog jezika* te metodologiju znanstvenoga rada zasnovanu prije svega na podatku. U crtici o Vladimiru Aniću autor izdvaja važnost Anićevih djela, ponajprije *Rječnika hrvatskoga jezika*, prvoga

suvremenog jednosveščanog jednojezičnog rječnika hrvatskoga jezika, a ističe još i dva ostala djela, *Jezik i sloboda* te *Glosar za lijevu ruku*, od kojih je potonji usmjeren filozofijskomu aspektu jezične problematike. Cjelina knjige završena je autorovim iscrpnim osvrtom o jezikoslovnim promišljanjima jednoga od najznačajnijih hrvatskih jezikoslovaca našega doba, profesora Josipa Silića.

Uz četiri osnovne skupine teksto-va knjiga je popraćena i opsežnim popisom literature, koji se proteže na četrdesetak stranica. Dodano je i kazalo imena, te bibliografska bilješka i kratka bilješka o autoru.

Kako je razvidno na temelju sadržajnoga prikaza tema u knjizi, razdoblje koje obuhvaćaju autorove analize u rasponu je od druge polovice 18. do kraja 20. stoljeća. U tako razgrnatoj cjelini riječ je o povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, ali i povijesti hrvatskoga jezika, uključujući životni i radni vijek pojedinih autora povezanih s određenim jezikoslovnim djelima i problemskim pitanjima. U tom povijesnom razvojnom kontekstu ponajprije se istražuju gramatička poimanja opisa hrvatskoga jezika krajem 18. stoljeća, filološke škole i njihovi predstavnici u 19. stoljeću, različita jezikoslovna sporenja na prijelazu stoljeća i određeni problemi uvjetovani unutarjezičnim te posebno izvanjezičnim čimbenicima, koje je donio početak 20. stoljeća. Ti su povijesni konteksti povezani i s promišljatelj-

ma hrvatske jezikoslovne problematike te se autor neizostavno dotiče i njihovih osobnih životnih putova i djelovanja te njihova mjesta u cjelokupnom odsjeku hrvatske filološke misli. Autor se pomno osvrće i na suvremene hrvatske jezikoslovce, njegove (i naše) suvremenike.

U domeni istraživanja određenih tema posebno valja naglasiti da su analize usmjerene ne samo na povijesni kontekst hrvatskoga jezika i filologije nego ponajprije i na teorijski pristup, tj. razmatranje (promišljanja) fonološke, morfološke, sintaktičke i semantičke jezične razine, iz čega proizlazi da je u knjizi riječ o nekim određenim pitanjima gramatike (gramatikografije i gramatikologije), slovopisa, pravopisa, leksikologije, leksikografije, terminologije (jezikoslovne i opće), standardologije i normativistike. Pritom se uočavaju autorova razlaganja o pojedinim morfološkim i sintaktičkim kategorijama, npr. kategoriji vrsta riječi (vrste riječi), o naglasku, ali i o prednostima i nedostacima u pojedinim leksikografskim pristupima. Valja posebno istaknuti da autor ne samo da prati razvoj teorijske misli nego se i analitički i kritički osvrće na probleme suvremenih opisa i pristupa, pa npr. komentira manjkavosti gramatičkih definicija pojedinih jezičnih kategorija (glagolskoga vida, vrsta riječi), utvrđuje nazivoslovnu problematiku (posebice utemeljenost pojedinih jezikoslovnih naziva, te se umjesto naziva morfonološki pravo-

pis zalaže za naziv morfološko-tvorbeni ili (samo) morfološki pravopis), ističe pitanje (ne)određenosti u semantici pridjeva koji nemaju obličnu razliku (ne)određenosti (npr. pridjevi na *-ov*, *-ev*, *-in*).

Knjiga je svojevrsna enciklopedija jezikoslovnih analiza usmjerenih na dijakroniju, a pritom posebice i na sinkroniju, jer autor i kada propituje dijakronijske odnose ranije jezične sinkronije, propituje i komentira sinkronijsko stanje te složena pitanja koja proizlaze iz međusobne povezanosti, a često i neodvojivosti, tih dvaju pristupa istraživanju i razmatranju jezikoslovnih zadanosti i činjenica.

U dosada već vrijednu opusu objavljenih autorovih knjiga ovo će djelo zauzeti mjesto jednoga od dragocjenih priloga analitičkome proučavanju povijesnosti (dijakronije) i *teorijskosti* (sinkronije) hrvatskoga jezika, te hrvatske filologije i hrvatskoga jezikoslovlja.

Željka Brlobaš

Važan prinos o hrvatskome kao
članu zajednice povijesnih
jezika

(Marko Samardžija: *Hrvatski kao povijesni jezik*, vlastita naklada, Zatrešić, 2006.)

Ove je godine, točnije 2. rujna 2007. godine, prof. dr. Marko Samardžija, uvaženi hrvatski jezikoslovac, proslavio svoj 60. rođendan i 36. godinu svoga znanstvenoga i stručnoga djelovanja. Naime, svoj je prvi članak Samardžija objavio još kao student, 25. svibnja 1971. godine. Pogledamo li dakle unatrag, ostat ćemo zapanjeni ne samo brojnošću nego i raznovrsnošću njegovih objavljenih radova (knjiga, rasprava, članaka, prikaza, osvrti i intervjua) iz gotovo svih područja jezikoslovne kroatistike, od povijesti hrvatskoga standardnoga jezika, dijalektologije i njegove standardološke problematike do hrvatske sintakse, leksikologije i leksikografije. Zato njegova nova knjiga pod naslovom *Hrvatski kao povijesni jezik* nakon osam objavljenih knjiga i jednoga gimnazijskog udžbenika, uopće nije neočekivana.

Hrvatski kao povijesni jezik zbirka je raznovrsnih tekstova⁹ koji se bave hrvatskim jezikom kao djelom jezične povijesti, a podijeljena je na tri, samardžijevski originalno naslovljene, različite tematske cjeline: *Stalnice i promjenljivke hrvatskoga standardnog jezika*, *Hrvatski jezik i njegovi dijalekti*, *Ljudikanja, prigovaranja i spomnjanja o hrvatskome i u vezi s njim*. Prvi tematski blok čini osam

članaka (potpoglavlja), a drugi četiri članka (potpoglavlja) i nakon svakoga od njih autor navodi veoma iscrpnu literaturu kojom se služio. Treći je tematski blok drukčiji od prvih dvaju, jer ga ne čine autorovi članci već autor odgovara na aktualna pitanja o hrvatskome jeziku, putem triju s njim vođenih intervjua. Knjiga sadrži i za snalaženje veoma važan i vrijedan dio – *Kazalo imena* (str. 207.–213.).

Naziv *povijesni jezik* (*historische Sprache*), kaže Samardžija, u ovoj se knjizi rabi upravo u onome u značenju koje mu je odredio rumunjsko-njemački jezikoslovac Eugen Coseriu, tj. pod tim se nazivom razumijeva jezik koji „postoji kao povijesni kulturni proizvod, a kao jezik prepoznaju ga njegovi vlastiti govornici kao i govornici drugih jezika“. Povijesni je jezik ustroj koji se sastoji od triju, međusobno povijesno zavisnih, jezičnih sustava: prostornih, sociokulturnih i ekspresivnih. Upravo o tome, odnosno o hrvatskome kao čakavsko-kajkavsko-štokavskom povijesnom jeziku, Samardžija govori u prvome dijelu svoje knjige (prvoj tematskoj cjelini), tj. u njezinu prvome potpoglavlju: *Hrvatski kao povijesni jezik i klasifikacija njegovih nestandardnih i substandardnih idioma*. Dotiče se početka hrvatske pismenosti, tj. 10. stoljeća i čakavštine. Zatim govori o hrvatskoj pismenosti i književnosti na štokavskim i kajkavskim idiomima s početkom u 15. stoljeću. Govori o polemikama u vezi s pripadnošću kaj-

⁹ Nastajali su u različitim prigodama. Većina ih je dosad objavljena, dok je manji dio neobjavljen ili čeka objavljivanje. Više o tome v. *Bibliografske napomene*, str. 203.–205.

kavštine s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće. Gotovo istodobno s tim polemikama otpočele su i rasprave o pripadnosti štokavštine. Prethodnikom je bio Vuk S. Karadžić svojim spisom *Srbi svi i svuda*. Nakon toga u članku se govori o razlikovanju i kriterijima razlikovanja triju hrvatskih nestandardnih idioma koji obuhvaćaju sve jezične razine, tj. prozodijsku, fonološku, morfološku i sintaktičku. Spominju se i tridesete godine 20. stoljeća i početak razgraničavanja književnoga jezika spram štokavskog narječja, o shvaćanju potrebe njegova kultiviranja i određivanja razlika između govorenog i pisanog jezika. Na kraju se članka daje shematski prikaz osnovne klasifikacije nestandardnih i substandardnih idioma i zaključuje kako je svaki *povijesni jezik* veoma složen entitet.

U drugome članku Hrvatski jezik u Vrančićevu i Lodereckerovu rječniku autor nam daje iscrpan prikaz dva ju rječnika (Vrančićeva i Lodereckero-va) i govori o hrvatskoj leksikografiji općenito, a o njoj se, u današnjem značenju te riječi, može govoriti već od 15. stoljeća (Nicolò Rocabonella i Arnold von Harff) iako su pojedine riječi hrvatskoga jezika zabilježene i prije, ali uglavnom kao glose. Spominje se i prvi tiskani rječnik hrvatskoga jezika iz 1527. koji najvjerojatnije pripada talijanskomu trgovcu Petru Lupisu Valentijanu. Pravi početak hrvatske leksikografije, u čemu se slažu hrvatski jezikoslovci (Putanec, Vončina,

Bratulić), zapravo započinje peterojezičnim rječnikom Šibenčanina Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae & ungaricae* (Mleci, 1595.). To je rječnik u kojemu je polazni jezik latinski, pa su samo one poredane abecednim redom, dok riječi drugih četiriju jezika samo značenjski slijede krajnji lijevi, tj. latinski stupac. Da je taj rječnik bio poznat i priznat i u svome vremenu svjedoče izradbe drugih leksikografskih djela kojima je upravo on služio kao predložak. Jedan je od takvih rječnika i rječnik češkoga benediktinca Petra Lodereckera. On je priredio drugo, prošireno izdanje tog rječnika pod naslovom *Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet latine, italice, dalmatice, bohemicæ, polonice, germanice et ungarice* (Prag, 1605.). Spomenutim je jezicima daleko dodao još dva slavenska jezika – češki i poljski. Osim po broju jezika, napominje Samardžija, Lodereckero-vo se izdanje u mnogočemu razlikuje od Vrančićeva. Njegovo je izdanje dvodijelno. Prvi dio čini sedmojezični rječnik s abecedno poredanim latinskim natuknicama u krajnjem lijevom stupcu, tj. kao polaznim jezikom, a ostali su jezici poredani prema naslovu djela. Drugi dio tog rječnika čini šest obratnih dvojezičnih rječnika u kojima je polazni jezik jedan od onih koji su u prvome dijelu desno od latinskog, a latinski je drugi jezik. Iako nesamostalno djelo, dio se drugog di-

jela rječnika (hrvatsko-latinski rječnik), može smatrati, kaže Samardžija, prvim rječnikom s hrvatskim kao polaznim jezikom. Prvenstvo naravno pripada Mikaljinu Blagu jezika slovinskoga (Loreto-Ancona, 1649.–1651.). U Lodereckeovo izdanje nisu samo mehanički preuzimane Vrančićeve natuknice, što se vidi po popravcima pogrešaka koje su uočene u Vrančića, ali i po novim pogreškama, tj. onima kojih u Vrančića nije bilo. Razlikuju se, u nekoj mjeri, i u slovopisu i u pravopisu, ali i po broju hrvatskih riječi. Lodereckeovo djelo zapravo zaslužuje više pozornosti nego što mu je dosad pridavana, ako ni zbog čega drugog, onda zbog činjenice da hrvatski stoji uz bok sa šest drugih europskih jezika i da je hrvatsko-latinski rječnik zapravo prvo leksikografsko djelo s hrvatskim kao polaznim jezikom.

U trećemu članku, *Budimski franjevački kulturni krug i hrvatski jezik*, Samardžija govori o djelovanju franjevaca u Budimu u 18. stoljeću i 19. stoljeću. Taj je dio hrvatske pisane tradicije veoma važan jer su, kao što je poznato, franjevci (u okviru Bosne Srebrene) oduvijek njegovali hrvatski jezik (novo)štokavske osnovice ikavskog refleksa jata. Profesori budimskih visokih franjevačkih škola pisali su latinskim jezikom, ali su mnogi od njih paralelno pisali i djela na hrvatskome jeziku (uglavnom nabožna) i oblikovali treći hrvatski latinički slovopis (pravopis) koji se obično naziva „slavonskim“.

Doprinos hrvatskih leksikografa leksičkoj obnovi i oblikovanju hrvatskih nazivlja u drugoj polovici XIX. stoljeća četvrti je članak prvoga tematskoga bloka u kojemu se Samardžija osvrće na sedam leksikografskih djela spomenutog stoljeća u kojima se njeguje, stvara i upotpunjuje hrvatsko nazivlje: Mažuranić–Užarevićev *Deutsch-illirisches Wörterbuch – Njemačko-ilirski slovar* (Zagreb, 1842.), prvi terminološki rječnik hrvatskoga jezika koji je izrađen u Odboru za slavensko pravno-političko nazivlje¹⁰ (*Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*, Beč, 1853.), tri Šulekova rječnika – dvojezični, njemačko-hrvatski rječnik (*Deutsch-kroatisches Wörterbuch von Bogoslav Šulek – Njemačko-hrvatski rječnik* (Zagreb, 1860.), trojezični hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja (Zagreb, knj. I. 1874.; knj. II. 1875.) i imenik bilja (Jugoslaven-ski imenik bilja, Zagreb, 1879.) i dva dvojezična Parčićeva rječnika – talijansko-hrvatski i hrvatsko-talijanski.

Peti se i šesti članak (*Hrvatski jezik od početka XX. stoljeća do godine 1945.* i *Gorki plodovi novosadskoga dogovora*) tematski i godinama nastavljaju jedan na drugi. Samardžija na početku svojega članka opisuje događaje u posljednja dva deset-

¹⁰ U tom je odboru hrvatsko pravno nazivlje započeo obrađivati Ivan Mažuranić, a nakon njega posao je nastavio i zgotovio Dimitrija Demeter.

ljeća 19. stoljeća (pobjedu hrvatskih vukovaca, pojavu dijalektalne poezije, zadnje pokušaje germanizacije u Dalmaciji i mađarizacije u Slavoniji i banskoj Hrvatskoj) koji su bitni za shvaćanje i razumijevanje onoga što im slijedi. Upozorava na važnost *Braniča jezika hrvatskog* Nikole Andrića (1911.) kao prvoga nagovještaja otklona od koncepcije hrvatskih vukovaca. Prikazuje događaje uoči Prvoga svjetskog rata i upozorava na pojavu mladih hrvatskih književnika koji su žrtvovali hrvatski jezik i (i)jekavicu i prihvatili ekavicu te tako pisali do druge polovice dvadesetih godina 20. stoljeća (npr. A. Barac, A. Cesarec, D. Cesarić, U. Donadini, M. Krleža, G. Krklec, K. Krstić, V. Majer, Đ. Sudeća itd.). Govori o hrvatskom jeziku i njegovu nepovoljnu (unitaristička jezična politika) položaju u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (poslije Kraljevina Jugoslavija). Nakon atentata na kralja Aleksandra (Marseilles, 1934.) pitanje je hrvatskoga jezika ponovno isplivalo na površinu. Osniva se *Društvo Hrvatski jezik* (1936.) i pokreće časopis *Hrvatski jezik* (1938.). Nezavisna Država Hrvatska (10. travnja 1941.) u prvi plan postavlja, ističe Samardžija, direktivni model jezične politike koji podrazumijeva veliku prisutnost različitih ustanova koje su tu politiku provodile. Objavljen je niz zakonskih odredaba koje su uređivale uporabu hrvatskoga jezika, pravopisa i pisma u javnoj komunikaciji. Najbolji je i obuhvatan opis toga raz-

doblja Samardžija sveo u jednu rečenicu: „Za prva četiri i pol desetljeća XX. stoljeća može se s pravom reći da su u povijesti hrvatskoga jezika i njegova pravopisa osebujno razdoblje koje obiluje važnim događajima, zanimljivim djelima, politikom izravno poticajnih promjena i zaokreta, ali i postupnim, s protokom vremena sve očitijim traganjem za vlastitim jezičnim posebnostima koje će svoju snažnu tvornu afirmaciju doživjeti tek iza polovice tridesetih godina.“

Na poziv Matice srpske, od 6. do 8. prosinca 1954., u Novom se Sadu sastala skupina srpskih i hrvatskih jezikoslovaca, prevoditelja i književnika da pod političkom kapom raspravljaju o jeziku, o veličanju sličnosti i utiranju razlika između dvaju jezika. Osnovna je postavka bila ta da su hrvatski i srpski jedan jezik, pa prema tome mora imati jedan, zajednički naziv, pravopis, rječnik i nazivlje.

U članku *Hrvatski jezik i Hrvati izvan Hrvatske* Marko Samardžija govori nam o položaju hrvatske jezične zajednice izvan domovine i o tome što se čini (ili što se ne čini) u vezi s promicanjem poznavanja hrvatskoga jezika u inozemstvu. Najveće su se migracije zbile krajem 15. stoljeća, u doba osmanskih osvajanja, a stanovništvo je migriralo u južnu Italiju, današnju zapadnu Austriju, zapadnu Mađarsku, zapadnu Slovačku i u Moravsku (Republika Češka). Broj govornika hrvatskog u pokrajini Molise (Italija) jest 2 300. Go-

vor im je ikavsko-novoštokavski s dosta čakavskih elemenata. Kod gradišćanskih Hrvata razlikuje se pet jezičnih skupina: ikavsko-ekavski uglavnom čakavski govori, ikavski čakavski govori, štokavsko-čakavski govori, štokavski jekavski govori i kajkavski govori. Gradišćanski Hrvati u 20. stoljeću razvijaju vlastiti književni jezik, gramatikografsku, leksikografsku i pravopisnu tradiciju, a u Austriji im je priznat status nacionalne manjine. U Mađarskoj su Hrvati također manjina, a dijele se u tri jezične grupe: gradišćanski Hrvati (zapad i sjeverozapad), kajkavci i štokavci. U Republici Rumunjskoj žive tri skupine Hrvata: kajkavci u Keči, Hrvati u selu Rekaš i Karaševci. Samardžija se nadalje dotiče i hrvatske nacionalne manjine, nastale raspadom druge Jugoslavije, u Srbiji, Crnoj Gori, Sloveniji i Makedoniji, dok su Hrvati u Bosni i Hercegovini jedan od konstitutivnih naroda, čine oko 14% stanovništva, a hrvatski im je službeni jezik, tj. on je jedan od dvaju službenih jezika u „federalnome“ dijelu Bosne i Hercegovine. Spominju se i Hrvati u prekoceanskim (SAD, Kanada, Čile, Argentina...) zemljama te Hrvati koji trbuhom za kruhom šezdesetih godina 20. stoljeća odlaze u zapadnoeuropske zemlje, najčešće u Njemačku. Na kraju se govori o promicanju hrvatskoga jezika izvan domovine, tj. da se od osamostaljenja Republike Hrvatske u to ulaže puno truda. Za pohvalu je da danas postoji 31 lektorat hrvatskoga je-

zika na mnogim stranim sveučilištima, ali nema ih svugdje gdje je to potrebno, primjerice u Njemačkoj, nordijskim i prekoceanskim zemljama.

U posljednjemu članku prvoga tematskoga bloka *Sociolingvističke funkcije (standardnog) jezika i pravo na uporabu vlastitog jezika* Samardžija govori o tome što je jezična zajednica i jezično područje općenito te se dotiče najnovijih sociolingvističkih istraživanja kako bi lakše objasnio zašto je opravdano govoriti o hrvatskome jezičnom području i o hrvatskoj jezičnoj zajednici.

Drugi je tematski blok, *Hrvatski jezik i njegovi dijalekti*, nešto kraći od prvoga, koji se proteže od 11. do 122. stranice, a obuhvaća dio knjige od 123. do 172. stranice. Prvi članak drugoga tematskoga bloka nosi naziv *O hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti*. Govoriti o hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti nije naime moguće bez uvoda u hrvatsku dijalektalnu književnost općenito, a ona započinje Matoševom pjesmom *Hrastovački noćurno*, 1900. godine. Tu treba dodati i to da sva dijalektalna djela nisu i dijalektalna književnost, tj. prema Brozoviću je dijalektalna poezija samo nefolklorna, odnosno umjetnička poezija, pisana dijalektom, a nastala poslije oblikovanja standardnog jezika.¹¹ Njegovim se kriterijima, kaže

¹¹ O fenomenu dijalektalne književnosti vidi: D. Brozović, *Regionalno i dijalektalno u novijoj hrvatskoj lirici*, Hrvatsko kolo, god. V., 1952., 203.

Samardžija, ne može ništa dodati, ali napominje jedan važan propust, a to je da prema tadašnjem stanju u jeziku Brozović ne nalazi razloga za spominjanje štokavske dijalektalne književnosti. Ona je naime, prema njemu, samo stilska izražajna kategorija. Samardžija pak, na primjerima iz nekoliko djela, nastoji dokazati postojanje treće, tj. štokavske dijalektalne književnosti (ne ulazeći u književnoumjetničku kakvoću), a položaj je štokavskih organskih idioma, kaže Samardžija, ako ne isti kao i čakavskih i kajkavskih, a onda puno lošiji. Piscima se naime veoma teško osloboditi standarda.

U drugome članku, *Globalizacija, hrvatski standardni jezik i nestandardni idiomi*, Samardžija govori o jednome prvotno gospodarskom procesu – globalizaciji, koja danas ima veoma važnu ulogu u međujezičnim dodirima i snažno potiče jezični imperijalizam (engleski kao globalni jezik). To naravno, uz gotovo sve svjetske jezike, utječe i na hrvatski jezik. Ne treba ni spominjati koliko je to štetno, jer izravno narušava polifunkcionalnost standardnog jezika.

Dijalektalno u jeziku pripovijesti Ive Kozarca objašnjava nam Samardžija u trećemu članku drugoga tematskoga bloka. Ograničio se samo na Kozarčevu zbirku pripovijesti *Slavonska krv* (Vinkovci, 1906.), jer je jedino ona svjetlo dana ugledala za piščeva života pa je, pretpostavlja Samardžija, vjerojatno najmanje jezič-

no mijenjana, tj. ako i jest, onda s piščevim znanjem. Zanimljivo je da se štokavsko dijalektalno javlja u upravnome govoru (za karakterizaciju likova) i u piščevu tekstu, tj. u njegovu metajeziku. Zapravo je ova druga činjenica puno zanimljivija. Prvo moramo uzeti u obzir činjenicu da Kozarac, prema današnjim mjerilima, nije završio ni osnovnu školu, pa to može biti uzrokom mnogih pravopisnih pogrešaka i nekih dijalektizama, tj. provincijalizama (kako je nazivano ono što je „nestandardno“, dijalektalno iz štokavštine). Kozarca međutim, kaže Samardžija, ne možemo i ne smijemo gledati izvan svojega vremena i svojega naraštaja. On je sin moderne, a ona svoje sinove vraća u vlastiti jezični zavičaj. Prema tomu, ako na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće književnim jezikom nisu bili zadovoljni kajkavci i čakavci, može se pretpostaviti da nisu bili ni štokavci, pa nam prisutnost nestandardnih (dijalektalnih) elemenata u metajeziku Ive Kozarca ipak nešto govori, pretpostavlja Samardžija, tj. nije samo pogreška, kako se na to nedavno gledalo. A govori nam što? Da se početkom 20. stoljeća polako, skriveno i mukotrpno rađala i štokavska dijalektalna književnost, kolikogod to dosad bilo osporavano.

U četvrtome članku, *Vođinački govor ili jedna hrvatska priča o izumiranju idioma*, Samardžija govori o govoru svoga rodnog mjesta koji pripada slavonskomu dijalektu i u njemu posebnoj skupini staroštokavskih

govora zapadno i južno od Vinkovaca. Glavna mu je fonološka značajka ekavski refleks „jata“, a prozodijske su mu značajke čuvanje mlađeg ili novog akuta, silaznih naglasaka na nepočetnome slogu te djelomično čuvanje dugih nenaglašenih slogova u prednaglasnome položaju. Vođinački govor dakle ima petonaglasni sustav. Dalje se navode druge važnije fonološke značajke, a nakon toga i važnije morfološke i leksičke značajke. Taj se govor, sa žaljenjem konstatira Samardžija, može danas čuti samo još od rijetkih izvornih govornika starijeg naraštaja koji su, naravno, manjina.

U trećemu tematskome bloku (str. 172.–202.), *Ljudikanja, prigovaranja i spomunjavanja o hrvatskome i u vezi s njim*, autor odgovara na aktualna pitanja o hrvatskome jeziku u trima s njim vođenim intervjuima. Prvi je intervju s njim vodio Sead Begović – *Bez zakona o hrvatskom jeziku*, drugi Josip Brkić – *Hrvatski jezik – sluga i poluga politikanstva*, a treći Žarko Ivković – *Ne može predsjednik Sanader s nogu odlučivati o pravopisu*.

I u ovu je svoju knjigu prof. dr. Marko Samardžija unio svoje znanje, trud i naravno ljubav. Po svojoj tematskoj raznolikosti i raznovrsnosti, a opet stručnjaku vidljivoj povezanosti, ova je knjiga veoma vrijedan prinos hrvatskomu jezikoslovlju općenito, pa je stoga vrijedno zagledati u nju.

Ermina Ramadanović

Sarajevski žargon

(Narcis Saračević: *Rječnik sarajevskog žargona – prilog leksikografiji bosanskoga jezika*, 2. izd.; Vrijeme, Zenica, 2007.)

Kako su još u procesu standardizacije svojega mladog jezika, Bosanci kao da hoće u jezikoslovlju zahvatiti sve jezične razine, na što upućuje i podnaslov, pa se u tome smislu javlja još jedan rječnik u sklopu štokavskoga dijasistema rubne jezične pojave – žargona, *Rječnik sarajevskog žargona – prilog leksikografiji bosanskoga jezika* Narcisa Saračevića (drugo izdanje, 1. izd. 2003). U posljednje vrijeme povećan je interes za taj jezični segment na područjima gdje je štokavski osnova standardnomu jeziku. Vidljivo je to ponajviše iz rječničke produkcije – u posljednjih desetak godina u Srbiji su objavljena tri takva rječnika (*Rečnik savremenog beogradskog žargona* Borivoja i Nataše Gerzić, 2000, 2., dopunjeno, izdanje 2002; *Beogradski frajerski rečnik* Petrita Imamija, 2000, 2., dopunjeno, izdanje 2003, 3., dopunjeno, izdanje 2007; 2., dopunjeno, izdanje *Dvosmernoga rečnika srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza* Dragoslava Andrića, 2005) i jedan englesko-srpski (4., dopunjeno, izdanje *Rečnika anglo-američkog slenga* Borivoja Gerzića, 2000; 5, dopunjeno, izdanje, 2002), u Hrvatskoj jedan (*Rječnik hr-*

vatskoga žargona Tomislava Sabljaka, 2001) i u Bosni jedan.

Kao što autor u *Predgovoru* navodi, u jeziku postoji jedan leksički sloj, izrazi koji nisu zabilježeni ni u jednojme rječniku, jer, naravno, nemoguće je zabilježiti sav leksik u jeziku, koji nije monolitan niti poznaje izražajne granice, a, između ostaloga, u neprestanoj je mijeni. Uglavnom je teško točno utvrditi koje je jezično područje ‘najneuhvatljivije’ (narječje, dijalekt, žargon i sl.) i odrediti čvrstu granicu između onoga što je za lingvistiku vrijedno i onoga što je bez veće važnosti za proučavanje. Autor izdvaja razgovorni stil (jezik), koji, upravo zbog toga što se prvo ostvaruje u usmenome obliku, prevladava u jezičnoj upotrebi skoro svakoga od nas, a i izražajne su mu mogućnosti najveće. Baš u tome stilu česta su odstupanja od norme standardnoga jezika, na fonetsko-fonološkoj, morfološkoj, leksičkoj i semantičkoj razini. Ta su odstupanja dio «onoga neuhvatljivog u jeziku» koje ostaje nezabilježeno u rječnicima, što autor djelomično opravdava zbog poteškoća pri bilježenju takvih odstupanja. No u svakidašnjemu, kolokvijalnome idiomu koriste se i uvriježeni «supstandardni» leksički obrasci koji uglavnom ostaju na marginama interesa lingvista, iako im čestotnost i rasprostranjenost nije mala. To je žargon, koji nastaje radi oporiranja standardu. Autor upotrebljava termine *kolokvijalni govor*, što je pleonazam, ili *govorna varijanta* (za

žargon), što nije imalo precizno, jer bi značilo da je samo drugi oblik (varijante su dva ili više oblika istoga); nije jasno, varijanta od čega, od govora? Može se pretpostaviti da je autor mislio na idiom kojemu je ponajprije usmeni medij značajka, pa se u njemu najčešće i ostvaruje, ili je htio reći da je to podvrsta razgovornoga idioma, što bi bilo preciznije. Bilo bi bolje međutim da je autor za svaki jezični izričaj upotrijebio termin idiom ili, eventualno, jezik u značenju idioma, a ne u značenju jezične djelatnosti. U ovome kontekstu treba spomenuti i da je sintagma *govorni žargon* zalihosna, jer iako se može ostvariti i u pismu, tomu idiomu svojstvena je usmena realizacija.

Autoru je pri sastavljanju rječnika poticajna bila leksikografska indiferentnost prema žargonu. No on je odlučio «sačuvati bogatstvo jednog vremena i istaći stilske vrijednosti koje to bogatstvo sadrži jednim dijelom u jeziku».

Slično Andrićevu *Dvosmernomu rečniku srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza*, leksik u rječniku obuhvaća područje glavnoga grada, zahvaćajući u manjoj mjeri i ostale dijelove države. Slično Andrićevu rječniku i Sabljakovima rječnicima, *Rječnik sarajevskog žargona* rađen je dvosmjerno, žargon – standard, što znači da se žargonskim izrazima daje ekvivalent u standardnome jeziku, i standard – žargon, s riječima iz standardnoga jezika za čiji je sadržaj u žar-

gonu najviše izraza. Uz žargonizme, i to one najfrekventnije, rječnik sadrži i argotizme, ovdje riječi kriminalnoga podzemlja, i šatrovačke riječi, ovdje riječi posebne tvorbe (v. niže). Što se žargonizama tiče, riječ je ponajprije o onima u aktualnoj upotrebi, dok su tradicionalni zanemareni jer su prešli u neutralni leksik ili u standardni jezik ili nemaju više nikakve vrijednosti za određene žargonske skupine.

U rječniku je oko 6000 riječi, a «zamišljen je i izrađen tako da istakne ono što je u žargonu zaista vrijedno i prikaže najkarakterističnije momente djelovanja kreativnih faktora, istina najvećim dijelom subkulturalnih i marginalnih društvenih grupacija, odraženih u jeziku».

U dijelu *O žargonu* autor raspravlja o tome idiomu. U pravu je kad kaže da su promjene, razlike, u odnosu na standard, s kojima se u svakidašnjemu jeziku identificiraju žargonizmi, odraz čovjekove sklonosti prema igri. Jedino je pitanje koliko se to odražava i na fonetsko-fonološkoj, morfološkoj (izuzev tvorbe) i sintaktičkoj razini. Primjer jezične rasipnosti autor vidi u tome da se riječima iz standardnoga jezika dodjeljuju nova značenja ili se traže nove i maštovite riječi da ih zamijene.

Leksik u jeziku nije stabilan, katkad pripada jednomu sloju, katkad drugomu. Smjer žargon → svakidašnja jezična upotreba, pa eventualno → standardni jezik, nije nepoznat. No

istodobno, prema autoru, događa se i suprotan proces: riječi iz svakidašnje komunikacije (standarda, narječja, dijalekata, riječi stranoga podrijetla) postaju dio žargona, bilo u osnovnome bilo u promijenjenu značenju.

U određivanju što je žargonizam, a što nije, otežavajuće je to što katkad nije jednostavno reći je li koja riječ poprimila žargonska svojstva ili ih je izgubila. Pouzdana metoda ne postoji i to je najveći problem u istraživanju žargona i često otežava razgraničenje s drugim jezičnim slojevima. Najboljim pristupom u određivanju žargonizama autor smatra onaj iz perspektive govornika žargona, dakle iznutra. Tako, na primjer, autor navodi turcizme, koji su se udomaćili u jeziku, mnogi ih upotrebljavaju u svakidašnjemu jeziku i smatraju ih svojima, ali može ih se povezivati i s narječjima ili određenim pokrajinama, no mladi ih ljudi smatraju tipičnim žargonizmima. Takav pristup, iznutra, određuje i sastavljače drugih rječnika, npr. Tomislava Sabljaka i Dragoslava Andrića. Ali takav sociološki pristup ima i svojih nedostataka. Jedan od njih je da «svojima» govornici smatraju riječi koje su ili dijalektne ili standardne ili pripadaju općemu razgovornom sloju. Mnogo bolji pristup, ali i zahtjevniji, s obzirom da je gdje gdje teško povući crtu, bio bi lingvistički. Sociološki, naravno, može biti zanimljivo da se govornici žargona identificiraju s riječima koje su u upotrebi i izvan njihova kruga.

Autor žargon dijeli prema skupinama: žargon uličara, studentski, vojnički, narkomanski žargon, žargon kriminalaca. Tu također spadaju i žargoni pojedinih hobija, kao i žargoni pojedinih struka (profesionalni žargoni). Autor misli kako bi se mogla napraviti podjela i prema pojedinim granama i disciplinama unutar koje profesije, što bi upućivalo na tzv. podžargone. Zbog «internog i tehničkog karaktera» žargonizama strukâ oni nisu uvršteni u rječnik, osim kada je neka od takvih riječi prešla u žargon (vjerojatno opći, op. a.; slično je i, primjerice, kod D. Andrića). Jezik kojemu je cilj da bude nerazumljiv i tajan, prema autoru, predstavlja poseban oblik žargona – tzv. *argo*, zapravo jezik kriminalnoga podzemlja, što neki tako tumače, nasuprot onima kojima je taj termin sinoniman žargonu, slengu, šatrovačkomu.

Kao neke od načina tvorbe žargonizama autor ističe strane riječi, koje, uz osnovno, dobivaju i druga značenja, najčešće na osnovi asocijacija. No najproduktivnija je tvorba s pomoću prenesenoga značenja od domaćih riječi. To su ponajprije metafore, npr. *pèrje* ‘odjeća, garderoba’; *róda* ‘dugonoga osoba’; no mogu biti i drugi tropi i figure, npr. *ðko* ‘djevojka’ – sinegdoha; *òdrāslō pīvo* ‘boca piva od 0, 5 l’ – personifikacija (upitno je je li riječ o personifikaciji ako mu je sadržaj *pivo za odrasle* a ne *pivo koje je odraslo*); *čūti se* ‘imati neugodan miris, smrdjeti’ – sinestezi-

ja (to je zapravo izraz preuzet iz dijalekta) itd. Treći su način tvorbe neologizmi, npr. *cìpelatrans* ‘šetnja, pješčenje’; *ćòroskop* ‘naočale’; zatim skraćivanje riječi: afereza, npr. *péle*¹² ‘cipele’; apokopa, npr. *cípe* ‘cipele’; i, rjeđe, sinkopa, npr. *čvr̃ka* ‘čtvorka, četiri’, *mája* ‘majica’.

Posebnim oblikom žargona autor smatra šatrovački, obrazloživši kako mnogi lingvisti pod tim shvaćaju žargon mladih, a u užemu smislu govor uličara, lopova, kriminalaca i sl., poistovjećujući ga često s argoom. U Sarajevu, prema autoru, termin šatrovački označuje poseban oblik žargona koji nastaje premetanjem slogova da bi govor bio što nerazumljiviji i zagonetniji, npr. *đido* ‘doći’, *mòjne* ‘nemoj’. Treba reći da je taj termin donekadno isto označivao i u Zagrebu. Trebalo bi možda provesti istraživanje da se vidi kakvo je stanje sada, pa iako mu je u osnovi bila namjera da bude nerazumljiv i tajnovit, čestom upotrebom izgubio je dobrim dijelom tu značajku. Uz premetanje slogova takav idiom može se razvijati u smjeru dodavanja prefiksâ, sufiksâ i infiksâ, npr. *bùdala* → *dàlabu* + prefiks *dan* = *dàndalabu* + infiks *la* = *dàndalalabu* + sufiks *da* = *dàndalalabuda*. Tako tvoren «govor je najomiljeniji i najzastupljeniji u žargonskom sporazumijevanju sarajevske omladine», a autor je u pravu kada kaže da se o ša-

¹² Može biti da je riječ o apokopi, nakon premetanja slogova.

trovačkome može govoriti i kao inačici šifriranoga i tajnoga idioma – argoa, premda samo u nekim oblicima. No, kako navodi autor, stroga pravila u nastajanju žargonizama ne postoje, svaki je postupak opravdan u žargonskome izražavanju – «zbog toga je žargon u stalnoj ekspanziji». Nasuprot tomu žargon se, ograničen na prostorno-vremensku upotrebu, brzo mijenja, pa neke riječi prelaze u drugi sloj ili posve nestaju iz upotrebe.

Na kraju svoje rasprave o žargonu autor navodi neke značajke toga idioma: vulgarnost, opscenost, pejorativnost, grubost, surovost, ironičnost, cinizam; bunt, otpor, prema jeziku i prema svemu što nas okružuje.

Rječnik obuhvaća i fraze i frazeme sarajevskoga govora. Riječi su navedene u oblicima u kojima se pojavljuju ili koji su najzastupljeniji u govoru. Prednost je ovoga rječnika, kao i svih rječnika nestandardnih idioma, što su riječi akcentuirane (samo u prvome, većemu dijelu, žargon – standard), onako kako se naglašuju na terenu. Ako su u široj upotrebi dva akcenta, dane su dublete. Kod većine riječi i izraza stranoga podrijetla navodi se etimologija, metodom asocijacija (*asoc.*), osim turcizama, koji su se umnogome udomaćili, pa je autor smatrao suvišnim davati etimološku odrednicu, ili nekih autoru etimološki neprozirnih riječi. Od šatrovačkoga (*šatr.*) modela navedene su samo riječi u najčešćoj upotrebi. Argotizmi su posebno označeni (*argo*).

Autor se uz anketiranje služio i književnim, enciklopedijskim, leksikografskim i lingvističkim radovima.

Za razliku od nekih rječnika ove vrste (primjerice Sabljakova *Rječnika hrvatskoga žargona*) ovaj je rječnik leksikografski relevantniji (trebalo bi vidjeti kako su ocijenili prvo izdanje drugi lingvisti, što mi nije dostupno) jer zadovoljava kriterij prostornosti, dakle jedan grad, pa i vremena, uglavnom aktualni žargonizmi, te su akcentuirane natuknice. No izgled rječničkoga članka nije leksikografski relevantan jer nisu dane gramatičke odrednice, osim u primjerima gdje se uz imenicu muškoga roda pojavljuje i imenica ženskoga roda, tada se uz nju pojavljuje odrednica ž. r. Naravno, bilo bi dobro da su dane i druge odrednice, osim *argoa*, kojemu žargonskom leksiku pripada koja riječ. Ipak, ovaj rječnik danu koncepciju: aktualni sarajevski najčestotniji žargonski leksik, ali i oni izrazi koji se smatraju i doživljavaju žargonizima, čini se, sasvim ispunjava.

Stipe Kekez

Suprotnost u leksičkom sustavu

(Ljiljana Šarić: *Antonimija u hrvatskome jeziku : Semantički, tvorbeni i sintaktički opis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.)

U ovoj je godini izišla još jedna u nizu vrlo vrijednih jezikoslovnih knjiga koje izdaje Hrvatska sveučilišna naklada: *Antonimija u hrvatskome jeziku* Ljiljane Šarić, izvanredne profesorice u Oslu, koja je svoju znanstvenu karijeru započela u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje, a uspješno nastavila u Njemačkoj i Norveškoj. Tko je dosad pratio znanstveni rad ove vrlo plodne kroatistice, neće biti iznenađen njezinom novom knjigom. Dovoljno je ovdje podsjetiti na samo dvije njezine dosadašnje zapažene knjige: *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku* i *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika* (s Wiebke Wittschen), te među znanstvenim člancima na nekoliko upravo o antonimiji.

Ljiljana Šarić ima dara i znanja za sinteze. Njezina je monografija o kvantifikaciji velika sinteza o toj univerzaliji ne samo s jezikoslovnoga gledišta nego i s logičkoga. Rječnik sinonima popunio je golemu prazninu u hrvatskoj leksikografiji. Dok europski jezici imaju mnoštvo rječnika sinonima različita opsega i različite namjene, hrvatski je jezik tek nedavno dobio svoj prvi rječnik sinonima zahvaljujući dvjema mladim znanstvenicima. Da je potreba za njim velika, da ima dosta mogućih korisnika, dokazuje njegovo drugo prošireno i dočeka izdanje koje je upravo u tisku. Većina se rječnika izrađuje kompilacijom, ali se takav postupak ne može primijeniti na rječnik sinonima jer on tipološki pripada lingvističkim rječ-

nicima, što znači da autor mora biti znanstvenik, leksikolog, jer prije početka rada mora najprije definirati što je sinonimija i potom ju razgraničiti od drugih leksičkih odnosa. Stoga ovakav rječnik osim upotrebne vrijednosti za svoje korisnike, kao što ju inače ima svaki rječnik, ima i dodatnu vrijednost – znanstvenu. Leksikolozi su njime dobili jedan od mogućih teorijskih pristupa sinonimiji i odmah provjeru toga pristupa, s kojim se mogu ili ne moraju složiti, ali se svakako moraju složiti da je on ovdje znanstveno utemeljen i zaokružen.

Istraživanje međuleksemskih semantičkih odnosa nikako se ne može zaustaviti na jednoj vrsti, ono nužno otvara cijelu mrežu pa je logično da se Lj. Šarić našla između istosti i suprotnosti, između sinonimije i antonimije. Naoko različiti odnosi, a ipak imaju veliku sličnost: u sinonima su sva semantička obilježja zajednička, a u antonima također, osim najčešće jednoga semantičkoga obilježja koje dva značenja stavlja na suprotne strane, npr. *ulaziti* i *izlaziti*. Druga je sličnost što u oba slučaja višeznačnice mogu stupati u semantičke odnose samo s dijelom svoga značenja. I treća je sličnost što i sinonimi i antonimi mogu biti istokorijenske riječi. Upravo istokorijenski antonimi, ali i izvedenice od antonima koje ostaju u antonimijском odnosu¹³, nameću osim

¹³ Međuleksemski semantički odnosi ne moraju ostati isti i među izvedenicama, npr.

semantičkoga opisa i tvorbeni opis, a kako se leksičke jedinice ostvaruju u rečenici i tekstu, nezaobilazan je i sintaktički opis. Sva tri je opisa autorica dala u svojoj knjizi *Antonimija u hrvatskome jeziku*.

U svjetskom je jezikoslovlju mnogo literature i o sinonimiji i o antonimiji, s tim što se problematika sinonimije uvijek vraća na ključno pitanje: što je isto značenje, dok je problematika antonimije mnogo složenija, od samoga poimanja suprotnosti, preko razredbe antonima do stilskih figura koje počivaju na antonimiji (oksimoron, antiteza, kontrast). U nas se sve donedavno vrlo malo inače pisalo o leksikološkim temama, o antonimiji jedva (Antica Menac bila je dugo jedini autor s nekoliko članaka o antonimiji). Lj. Šarić najprije je svojim magisterijem *Antonimi u hrvatskom jeziku* zaorala prilično duboko i nastavila razrađivati antonime s različitih aspekata u više članaka te s ovom knjigom zaokružila dosadašnje spoznaje o toj temi. Treba odmah na početku reći da autorici nije bilo nimalo lako baviti se ni sinonimijskim ni antonimijskim odnosima zato što u znanosti nema suglasnosti što je u našem univerzumu isto, a što suprotno. Ako se antonimi shvate kao dvije krajnje točke na duljini, dakle A – B, onda *bijel – nebijel* nije isto što i *bijel – crn*

homonimijski se odnosi ne prenose na izvedenice, dok se antonimijski prenose stvarajući antonimna gnijezda, npr. *skup – jeftin, skupocica – jeftinoća, poskupiti – pojeftiniti* (str. 54).

premda se oba odnosa mogu prihvatiti kao suprotnost. Naime, *bijel* i *nebijel* označuju suprotne pojmove, ali zauzimaju sav sadržaj pojma *boja*, dakle iscrpljuju svojim sadržajem cijeli sadržaj rodnoga pojma, pa su suprotni po tome što $A \neq B$, dok se *bijel* i *crn* nalaze na krajnjim točkama pojma *boja*, a između njih postoje druge boje,¹⁴ s tim da kad se iz općega leksika pređe u terminološki, tada *bijel* i *crn* nisu antonimi, npr. u nazivima *bijelo* i *crno vino*, *bijeli* i *crni bor*. Suprotni pojmovi u logici mogu biti komplementarni: *živ – mrtav*, *muško – žensko*, kontrarni: *crn – bijel*, kontradiktorni: *bijel – nebijel*. U jezikoslovlju se poimanje suprotnosti temelji na logičkome, ali i odstupa od njega. Logika kontradiktorne pojmove ne smatra suprotnošću jer se samo odriče sadržaj jednoga pojma, ali jezikoslovlje i taj tip ubraja u antonimiju. Sve to pokazuje svu složenost već među samim pojmovima.

Uz *Uvod* knjiga sadrži ova poglavlja: *Suprotnost, Antonimija u leksičkoj semantici, Klasifikacija antonima, Antonimija u kontekstu, frazeologiji i leksikografiji, Otvorena sinteza: parametri leksikološkog i tvorbenog opisa antonimije*, a u *Dodacima* se nalazi mali *Leksikon pojmova, Popis antonima, Literatura*, sažetak na engleskom i kratka bilješka o autori-

¹⁴ Zanimljivo je da između drugih boja nema toga odnosa, npr. nitko neće smatrati da su *žuta* i *smeđa* suprotnice.

ci. Svako je poglavlje razrađeno u niz potpoglavlja pa makrostruktura knjige odaje autoričinu sposobnost za sistematičnost u razradi zadane teme.

Lj. Šarić svojim predmetima istraživanja pristupa prilično široko u želji da ih osvjetli sa svih strana. Dovoljno je pogledati sadržaj knjige *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku* i autoričin opis kvantifikacije s različitih pristupa od predikatne logike do generativne semantike. I ovdje je najprije krenula od problema suprotnosti u filozofiji, logici i semiotici da bi se bolje razumjela suprotnost u leksičkom sustavu. Nemoguće je raspravljati o leksičkim odnosima bez dubljega ulaznja u problem leksičkoga značenja općenito i doticanja drugih leksičko-semantičkih odnosa, ponajprije polisemije. U literaturi postoji i suglasnost i razilaženje u razredbi antonima, pa je i to morala biti jedna cjelina u ovoj monografiji. Ne istražiti antonime u tekstovima značilo bi ne vidjeti njihovu funkcionalnost, njihovu stilogenost. Autorica je pratila i istraživala njihov “život” u tekstovima, čiji se izbor vidi na kraju knjige u popisu izvora.

Antonimija je međuleksemski semantički odnos suprotnosti, ali se ona ne iscrpljuje samo na leksičkoj razini nego se proteže i na druge. Antonimi se obično shvaćaju kao suprotni pojmovi koji se međusobno isključuju, što je potpuno krivo shvaćanje jer oni označuju isto svojstvo, isti pro-

ces, istu kakvoću itd., samo se razlikuju ili u stupnju, ili u smjeru ... Još je Spinoza u svojoj *Etici* ustvrdio da se stvari koje nemaju ničega zajedničkoga među sobom ne mogu razumjeti jedna iz druge. Antonimi su istodobno “i bliski i udaljeni, imaju gotovo jednaku distribuciju, jednaku čestoću normalne uporabe i uporabe u prenesenom značenju (*lijeva i desna ruka; lijeva i desna stranka*)” (str. 35). Oni označuju pojmove koji pripadaju istoj vrsti, npr. *bijel* i *crn* označuju boju. Ne iznenađuje nas početak rasprave o filozofskom shvaćanju suprotnosti u kojem se otkriva da su sva bitna pitanja bila postavljena već u antici i da se prva i temeljna tumačenja nalaze među Aristotelovim kategorijama. Nužno je bilo preispitati pojam *suprotnost* kao glavno obilježje antonimnosti. Suprotnost se naravno javlja i izvan jezika, a u jeziku se očituje ponajčešće u leksičkom sustavu, osobito među pridjevima, premda nije rijetka i u sintaksi, među sintagmama: *proljetni dan – proljetna noć*, *Badnji dan – Badnja noć*, među rečenicama: “*Svi su prisutni sportaši – Ni jedan od prisutnih nije sportaš*. Sintaktička se antonimija tu oslanja na leksičku suprotnost komponenata konstrukcije *svi; biti – nitko; ne biti*” (str. 27).

Antonimi su u leksičkom sustavu najizrazitiji pokazatelj binarnih leksičko-semantičkih odnosa. Većina antonima označuje krajnje točke, ali dio antonima, osobito oni koji označuju kakvoću, količinu, intenzitet, nala-

ze se na gradacijskoj skali na kojoj je više antonimnih parova, koji mogu biti više ili manje udaljeni, ovisno o mjestu na kojem se na skali nalaze. Opisni pridjevi u hrvatskom jeziku imaju veliku mogućnost izricanja stupnja nekoga svojstva. Autorica je tu analizu radila na osnovi istraživanja leksičke suprotnosti koju je za engleski proveo D. Cruse. Premda primjeri poput *hladnoća – vrućina* dobro ilustriraju skalarne antonime, šteta što nisu razrađeni do kraja da pokažu sve bogatstvo i gradacije i antonimije, npr. *mlak, prohladan, hladan, leden ...*, ili *velik, veći, povelik, poveći, oveći, prevelik, golem, gigantski ...*, samo nekoliko primjera na jednoj strani skale. Odnos gradacije i antonimije zaslužuje jedno posebno poglavlje, kao i uloga srednjega člana u antonimiji. Ovakvo se, primjerice, na više mjesta govori o srednjem članu pa nije dobivena cjelovita slika o njem. A problem srednjega člana nije jednostavan. Nekad je srednji član zaista u sredini, a nekad je bliži jednoj od dviju strana suprotnosti. Česti su tročlani skupovi kao što je *jučer – danas – sutra*. U njem je *danas* srednji član, točno u sredini, i on s ostala dva člana čini tri antonimna para (*jučer – danas, jučer – sutra, danas – sutra*), dok je u iskazima *On je dobar – On nije dobar – On je loš* srednji iskaz više bliži desnomu nego lijevomu članu. Srednji se pojam u hrvatskom jeziku ne mora izreći leksički (*prošlost – sadašnjost – budućnost*), često za to služi sintak-

tička konstrukcija s *ni – ni: ni dobar ni loš, ni sretan ni nesretan*. Srednji član zapravo neutralizira antonimiju koja prelazi u gradaciju.

Višeznačnice kao i kod sinonimijskih veza tvore antonimijsku mrežu semantičkih odnosa. Svako se njihovo značenje antonimijskim odnosom može vezati uz nekoliko leksičkih jedinica jer višeznačnica svojim značenjima ulazi u više semantičkih polja u kojima nalazi svoj antonimni parnjak. Ako otvorimo bilo koji rječnik, vidjet ćemo svu složenost semantičke strukture pridjeva *pun*, koja je vidljiva samo uz imenice, npr. *puna čaša, puna brzina, pun ljubavi, puna pripravnost, pun sat, puna zrelost, puni krug, puna žena, puna kapa* itd. U knjizi je dosta primjera kojima se ilustrira višeznačnost riječi i antonimija, npr. pridjev *dalek* označuje vremensku (*daleka vremena*) i prostornu (*daleke zemlje*) udaljenost te emocionalni odnos (*dalek čovjek*). Sasvim je jasno da pridjev *dalek* sa svakim svojim značenjem stupa u antonimijske (naravno i u sinonimijske) odnose s drugim leksičkim jedinicama.

Autorica u knjizi nije zaobišla ne-tipične primjere koji antonimiju čine posebice zanimljivom za proučavanje. U hrvatskom jeziku ima dosta antonimnih parova s jednim negiranim članom (neki ih jezikoslovci ne smatraju antonimima), npr. *pravedan – nepravedan*. No, upravo se preko antonimije otkriva da prefiks *ne-* ne znači samo nijekanje. *Neukusan* nije ne-

gacija značenja pridjeva *ukusan*, za to služi pridjev *bezukusan* kao srednji član, a *nedužan* i *dužan* također nisu antonimi. Neke negirane riječi uopće nemaju svoj pozitivni parnjak, npr. *nećkati*, *nestati*, *nedostajati*.

Značenjska suprotnost postoji i u jednoj riječi. U knjizi se razmatra kao antonimija unutar same riječi, tzv. enantiosemija, što je autorica preuzela iz literature. Ona je vrlo rijetka i neplodna, a rezultat je razvoja semantičke strukture pojedine riječi. Tako se može dijakronijski objasniti zašto u nekim govorima *vonj* znači ugodan, a u nekim neugodan miris. Sinkronijski gledano u izrazu *Baš je pametan* pridjev *pametan* može značiti suprotnost ('razuman' i 'glup') zbog različite konotacije, a glagol *stati* u izrazu *Stao je govoriti* znači početak radnje, a u izrazu *Stala je kiša* završetak radnje zbog toga što su njegova značenja suprotna. Upitan je primjer *zadužiti se u koga* – *zadužiti koga* (str. 118) zbog toga što tu može biti riječ o dvama glagolima: *zadužiti* (koga)¹⁵ i *zadužiti se* (u koga). Naime, povratni glagoli s česticom *se* (*bojati se*, *igrati se*) mogu se smatrati samostalnim leksičkim jedinicama za razliku od povratnih glagola sa zamjenicom *sebe/se* (*prati se*). Budući da su imenice *muk* 'glasanje krave' i *muk* 'potpuna tišina' (str. 118) homonimi različita porijekla, ne može se govoriti o višeznačnosti, odnosno o njihovoj dehomoni-

mizaciji. Također se ne može govoriti ni o tome da su unutarriječna antonimijska (enantiosemijska) značenja homonimna, odnosno da je riječ o homonimima (str. 121). Homonimije nema tamo gdje je polisemija, one se isključuju, a kad je god u pitanju jedna riječ, uvijek je riječ o polisemiji. I antonimija i homonimija međuleksemski su semantički odnosi pa suprotna značenja jednoga leksema treba proučavati unutar polisemije.

Rubno se uz antonimiju može istražiti i suprotnost unutar višejezičnice, ali bi svakako također trebalo zasebno opisati i druge rubne pojave vezane uz semantičku suprotnost, primjerice odsutnost srednjega člana u gradacijskih antonima ili odsutnost pozitivnoga člana, npr. *nesanica*, *nevin*, *nesnosan* itd. Takvi se slučajevi mogu dvojako tumačiti, kao mogući antonimni parovi s nultim drugim članom: *nevin* – \emptyset , ili ih potpuno isključiti iz antonimije.

U knjizi je jedno cijelo poglavlje posvećeno razredbi antonima. Ona je vrlo složena jer ima dosta kriterija prema kojima se antonimi razvrstavaju, a ima i dosta nesuglasja među jezikoslovcima o tome. Autorica se s pravom oslonila na slavensku literaturu, osobito na rusku jer je u njoj mnogo leksikoloških radova, ali je uzela u obzir i podjele u francuskoj i engleskoj lingvistici. Nesporne su sve formalne podjele, npr. prema porijeklu antonimi se dijele na raznokorijenske i istokorijenske, a dalje podjela ide

¹⁵ Ispravnije je rekciju staviti u zagradu.

prema vrstama riječi, glagolski: *dove-sti – odvesti*, pridjevni: *pravni – protupravni*, imenični: *ulaz – izlaz*. Tu bi se još mogli uvrstiti i prijedložni: *ispod – iznad, od – do*, prefiksoidni i sufiksoidni: *mikro- – makro-, hiper- – hipo-, mono- – poli-, -fil – -fob*.¹⁶ Značenjsku razredu antonima autorica je temeljila na prisutnosti – odsutnosti (antonimi!) obilježja: ista / različita denotacija, usmjerenost / neusmjerenost, stupnjevitost / nestupnjevitost. Iz toga je jasno da je takva podjela uvjetovana različitim tipovima suprotnosti, o kojima je bilo riječi u prvom dijelu knjige. Na osnovi njih dobiveno je pet tipova antonima: kvalitativni (*mlad – star*), komplementarni (*oženjen – neoženjen*), koordinacijski (*prednji – stražnji*), vektorni (*revolucionaran – kontrarevolucionaran*) i konverzivni (*pobjeđivati – gubiti*). Budući da u literaturi postoji prilično šarenilo u tipologiji antonima, možemo tu podjelu smatrati jednom od mogućih.

Vrijedan je prinos ove knjige autoričino promišljanje leksikografskoga položaja antonimije i njezin uzorak sinonimijsko-antonimijskoga rječnika s natuknicama *lijep – ružan*. Uzorak pokazuje nesimetričnost antonimijskoga odnosa među višeznačnicama. Izrada takva rječnika pravi je leksikografski izazov, ali ga je danas lak-

še izraditi nego prije zahvaljujući velikim elektroničkim korpusima. Nažalost, hrvatska leksikografija, za razliku od drugih, još nema takvih rječnika ni u papirnom ni u elektroničkom obliku.

Ova knjiga o antonimiji ne bi bila potpuna bez rasprave o stilskim figurama koje se temelje na suprotnosti, od kojih je najčešća antiteza. Tako je put kroz antonimiju započeo s filozofskim poimanjem suprotnosti, a završio s njom kao stilskim sredstvom u pjesništvu. Zanimljivo je da se struktura knjige temelji na svojevrsnom antonimijskom pristupu. Izabran je multidisciplinarni pristup pa je s jedne strane logički pristup s logičkim operacijama, dakle formalan, a s druge stilistički s primjerima iz hrvatskih pisaca, koji se otima bilo kakvu formaliziranju.

Jezikoslovcu su skloniji određene jezične fenomene promatrati u širem smislu (npr. homonime, frazeme itd.) nego u užem jer tako imaju više prostora i ne moraju stalno propitivati granice, koje se vrlo često i ne daju jasno povući. Lj. Šarić i antonime, kao i prije sinonime u svom rječniku, promatra u širem smislu, što se odmah uočava iz njihova popisa na kraju knjige. Sva se raznolikost antonimijskih odnosa najbolje vidi upravo u tom u popisu. Popis nije rječnik i nije popis antonima u hrvatskom jeziku, nego antonima koji se nalaze u knjizi, a koje je autorica skupila iz rječnika i izvora kojima se služila. Sva-

¹⁶ Antonimne prefiksoide i sufiksoide autorica je spomenula u poglavlju o imeničnim antonimima, a više o tvorbenim sredstvima ima u zaključnom poglavlju.

ki je tip označen broječanim eksponentom, a slovnim (t) označene su terminološke opreke te zvjezdicom nepravne “antonimne veze, kvaziantonimi, suprotnosti koje se mogu osmisliti u kontekstu” (str. 198), npr. *smrt – spasenje*. Na jednom ćemo primjeru vidjeti u čem je riječ: ³*smrt – život*; ⁴*rođenje*; **spasenje*. *Smrt* i *život* su komplementarni antonimi, a *smrt* i *rođenje* vektorski, dok su *smrt* i *spasenje* prema autorici “nepravi” antonimi. Premda drugi par označuje u stvarnosti pravu suprotnost jer život počinje rađanjem, a završava smrću, dakle život je između tih dviju točaka, smrt se doživljava kao neimanje života, pa su život i smrt poput plusa i minusa. Dok će za neke, nažalost, obično jako bolesne ljude smrt izgledati kao spasenje, pa će im ta dva pojma biti zapravo sinonimi, nekome to može biti suprotnost jer svaki govornik ima sposobnost stvaranja vlastitih sinonima i antonima koji nikako to nisu u leksičkom sustavu. Posebno se to odnosi na pisce kojima su oni jako stilsko sredstvo.

Jezikoslovci, pa i naša autorica, znaju takve sinonime i antonime nazivati nepravima. Bilo bi bolje govoriti o okazionalnim ili možda autorским sinonimima i antonimima jer oni jesu to, ali samo kod pojedinoga pisca ili samo u jednoj određenoj situaciji. Što znači nepravi, nepotpuni ili kvazi, znači da nisu ono kako ih nazivamo, a u tom slučaju i nisu vrsta sinonima ili antonima. U literaturi se često sreće

podjela na “prave” i “neprave” antonime (sinonime također), čak i Апрешjan govori o kvaziantonimima, pa se i u ovoj knjizi prenose takve podjele. Ako nešto nije, a “nepravi” ili “kvaziantonimi” nisu antonimi, onda oni ne mogu biti ravnopravna sastavnica bilo koje podjele. Parnjaci *pošten – nepošten* jesu antonimi, a *dužan* i *nedužan* nisu i zato se ne mogu nazivati antonimima, čak ni nepravima. Takvi su slučajevi naravno zanimljivi jer su nepredvidivi s obzirom na to da je negacija uobičajeno tvorbeno sredstvo za antonimne parnjake. Stoga ih je potrebno spomenuti, ali ne kao vrstu antonima.

I još jedan terminološki problem. Nije jasno zašto se ne samo ovdje nego i u hrvatskim školskim leksičkim udžbenicima govori o kontekstualnim antonimima, pa i sinonimima, i jesu li i to “nepravi” sinonimi odnosno antonimi. Očito je da je riječ o sosirovskoj dihotomiji jezik : govor i da se međuleksemski semantički odnosi trebaju promatrati na dvjema razinama, paradigmatškoj i sintagmatškoj. Na sintagmatškoj će naravno biti više “iznenađenja” pa će se pojaviti i antonimi koji nisu općeusvojeni, koji su rezultat autorske kreacije, a tu se suprotnost može izricati različitim jezičnim sredstvima.¹⁷ Autorica je u pravu kad kaže da *plamen* i *led* nisu u

¹⁷ U leksičkom sustavu antonimi mogu biti leksemi samo iz istoga leksičko-gramatičkoga i leksičko-semantičkoga razreda.

leksičkom sustavu antonimi. U stihu *Ljudski je plamen sanduk pun leda* to su Ujevićevi antonimi. Nema razloga takve slučajeve izdvajati u neku posebnu vrstu kao kontekstualne antonime jer su kontekstualni svi čim uđu u upotrebu. Kad je riječ o upotrebi, antonimi su “jednaki” bilo da je Ujević pjevao *Ljudski je plamen sanduk pun leda* ili *Kako je teško biti sam / i biti star, a biti mlad*.

Očito je da je tipologija antonima složena jer se oni mogu razvrstavati prema različitim kriterijima. Tako bi s obzirom na jezičnu razinu jedna podjela obuhvaćala leksičke, sintaktičke, tekstne i frazeomske antonime (kad su po frazeološkom značenju antonimi: *živjeti kao bubreg u loju – krpati kraj s krajem*, ili kad su im sastavnice antonimi: *biti dušom i tijelom* /uz koga/). U popisu su se na kraju knjige našli i prefiksoidi (*mikro-* i *makro-*), sintagme (*jaki spol – slabi spol*), prijedložni izrazi (*u dugu – aktivan*), što sve pokazuje dokle se pružaju granice suprotnosti u jeziku.

Kad je god riječ o semantici, ne može se isključiti subjektivan osjećaj, pa ni u ovom slučaju. Mnogi će u popisu naći primjere koji ih u najmanju ruku zbunjuju. Primjerice *suze – smijeh* većina govornika neće doživjeti kao antonime jer ih *smijeh* asocira¹⁸ na *plač* kao suprotni pojam. Međutim, kad se pogleda u abecedi pod *smi-*

¹⁸ Antonimija se uvelike temelji upravo na asocijacijama.

jeh, tada se vidi da su njegovi antonimi *plač*, *ridanje*, *suze*, ovisno o kontekstu. I još jedan primjer da se bolje upozna struktura popisa. *Zločest i dobar* antonimi su samo uz neke imenice, npr. uz *dijete*, dok će uz *čovjek* biti antonimi *dobar* i *loš*. U knjizi ima dosta primjera iz kojih se vidi koliko sintagmatske veze uvjetuju značenje pojedine leksičke jedinice. Tako *dobar ručak* znači *obilan, ukusan, zasitan*, a *dobar nož* zapravo je *oštar nož*. Prvom je primjeru suprotnost *loš ručak*, a drugomu *tup nož*. Ti primjeri pokazuju da bi dobar rječnik antonima svakako morao sadržavati tekstne primjere upotrebe “u kojima su antonimne veze ilustrirane jasno i nedvojbeno” (str. 199).

U ovom prikazu nije se išlo slijedom sadržaja knjige, kao što je inače uobičajeno u prikazima, nego su problematizirane određene teme vezane uz antonimiju da se pokaže koliko je težak bio zadak kojega se Ljiljana Šarić prihvatila. Dovoljno je samo reći da antonimija kao leksikološko-semantički naziv pokriva raznorodne suprotnosti u jeziku koje je Lj. Šarić uspjela prepoznati i sustavno opisati. Naime, nema problema s primjerima kao što su *lijevo – desno*, *gore – dolje* jer ih svaki hrvatski govornik prepoznaje kao suprotne pojmove, dok je, primjerice, za par *sunce – kiša* “logička podloga njihove suprotnosti dvojbenija i nesigurnija nego ona prisutna u odnosu para *lijevo – desno*” (str. 167). Lakše je odrediti antonimijski

odnos ako leksemi označuju prostorne, vremenske i količinske odnose, a teže ako označuju apstraktne pojmove i ako je riječ o višeznačnicama i sekundarnim nominacijama.

Budući da je knjiga nastala na temelju magistarskoga rada Ljiljane Šarić, osjeća se utjecaj jezikoslovnih autoriteta, kao što su primjerice Апресян i Novikov, i nedostatan kritički odmak od literature. Unatoč tomu autorica je znalački prikazala razne pristupe i suprotnosti i antonimiji, te raspravila važnije probleme vezane uz tu temu, a u zadnjem poglavlju *Otvorena sinteza: parametri leksikološkog i tvorbenog opisa antonimije* sažela sve teorijske poglede na antonimiju otvarajući teme za daljnje sinteze, primjerice za opis tvorbenih sredstava u hrvatskom jeziku kojima se tvore antonimi. Autorica je uspješno ispunila cilj koji si je zadala: “semantički opis antonimije općenito, u prvom redu antonimije kao leksičkoga fenomena, identificiranje osnovnih njezinih tipova u hrvatskomu jeziku na temelju primjera pronađenih u izvorima i osvrt na specifične kontekste u kojima se antonimne veze ostvaruju” (str. 182).

Kroatisticki nedostaju temeljni opisi i sinteze mnogih jezičnih fenomena, od gramatičkih do semantičkih. Zato svaku knjigu kao što je ova treba pozdraviti, pogotovo što ova knjiga zatvara jedno dosad neobrađeno poglavlje u hrvatskoj leksikologiji, ali

ujedno i otvara nova. Od Ljiljane Šarić očekujemo s nestrpljenjem novu knjigu.

Branka Tafra

Nedovršivost pisanja

(Mateo Žagar: *Grafo lingvistika srednjovjekovnih tekstova*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.)

Autor djela *Grafo lingvistika srednjovjekovnih tekstova*, Mateo Žagar, pripadnik je mlađe generacije hrvatskih paleoslavista. Objavio je dvadesetak radova iz paleografske glagoljičke i staroslavističke problematike u domaćim i inozemnim časopisima. Njegova prva objavljena knjiga *Kako je tkan tekst Bašćanske ploče* (Matica hrvatska i Hrvatsko filološko društvo – Povijesno društvo otoka Krka, Zagreb – Krk, 1997.) bavi se pismom na specifičan način: problematizira odnose među slovima i pismom kao sustavom, ali i odnose u kojima se nalaze slova, materijal za pisanje i podloga na kojoj se čuva ono što je zapisano. Pritom je središte njegova interesa u prvom redu glagoljsko pismo.

Metodologija rada ovoga autora zamjetno je drukčija od one koja karakterizira klasičnu paleografiju. Žagarov pristup polazi od načela suvremene teorije pisanja, a jezikoslovna

utemeljenost omogućava mu cjelovito promatranje pisanja kao pismovne jezične djelatnosti. Takvo metodološki jedinstveno motrište postavlja si za cilj prevrednovanje koncepta tradicionalne paleografije i konstituiranje novih temelja paleografskog opisa.

Knjiga koja je pred nama svojevrsna je monografija u kojoj su autorova dosadašnja istraživanja obogaćena novim uvidima, produbljena i usustavljena.

Naslov knjige sugerira obuhvatnost namjere, o čemu se autor jasno određuje u „Proslovu“: ustvrđuje da je nemoguće u jednom svesku obuhvatiti svu raznolikost srednjovjekovnog pismovnog korpusa u Europi, kao i protumačiti cjelokupan jezikoslovni pristup pisanom tekstu, ali je uputno ovakvim naslovom upozoriti na metodološko načelo koje postavlja paleografiju na nove temelje. Važno je uočiti da rad pristupa tekstovima različitih pismovnih kultura, ali u jednom omeđenom razdoblju i s jedinstvenim grčkim ishodištem. U žarištu su njegova znanstvenog interesa hrvatskoglagoljski fragmenti iz 12. i 13. stoljeća, a naglasak je stavljen na pismovni kontekst u kojem nastaju. Naime, da bi se prepoznali glavni procesi na osnovi kojih se uspostavio hrvatski tip glagoljičkog pisma u 12. i 13. stoljeću, nužno je usporediti to pismo s kontaktnim pismima – grčkim, ćirilicom i srednjovjekovnim latiničkim inačicama. Metode tradicionalne pa-

leografije ograničene su u tom smislu i tek je oslonac u jezikoslovlju omogućio autoru proniknuće u sve funkcije pismovnih sredstava i nastanak njihovih promjena.

Opsežan rad (530 stranica) podijeljen je na šest poglavlja: *Grafolingvistika i stari tekstovi – osebnosti pisanog jezika*, *Jezikoslovni temelji paleografije: glagoljičko motrište*, *Izdvojenost pisanja*, *Pisanje i čitanje u srednjem vijeku*, *Stranični postav i Osnovne razine grafetičkog opisa u srednjovjekovnim tekstovima*.

U prvom dijelu rada Žagar prikazuje odnos pismovnoga i usmenoga izražavanja u kontekstu povijesti jezikoslovlja. Iako su zakonitosti vizualne i auditivne organizacije teksto-va suštinski različite, autor ne pristaje ni uz stav da je riječ o dva neovisna jezika. Ipak, naglašava da pisani tekstovi nisu samo vizualna prezentacija usmeno ostvarenih tekstova; ne može se govoriti o sekundarnom položaju pisanoga jezika. Unutar pisanoga teksta razlikuje jezična gramatička sredstva od onih kojima je svrha optimalan prijenos jezične poruke prema zakonima vizualne organizacije teksta. Temeljni grafolingvistički pojmovi kod Žagara dobivaju nešto drukčiji status od onoga koji donose predstavnici novijih njemačkih i ruskih grafolingvista, a metodologija takva terminološkog razgraničavanja proizlazi iz uspoređivanja pisanoga jezika s usmenim. U njegovu modelu

grafematika obuhvaća sva pismovna sredstva koja odražavaju jezičnu vrijednost, a grafetika grafičke segmente koji sudjeluju u vizualnoj organizaciji teksta. Važno je uočiti da grafetici pripadaju oni segmenti pisanja koji služe vizualnoj organizaciji jezičnog materijala i ne utječu na izgovornu jezičnu stranu, tj. nemaju razlikovnu ulogu. Žagarova shema prikazuje vezanost fonematike i grafematike uz jezik, a fonetike i grafetike uz govor. Grafematici je, dakle, dodijeljena lingvistička osnovica, a području grafetike pripadaju prave osebnosti pisanih tekstova.

Autorova pozornost je u drugom dijelu knjige usmjerena na analizu pet osnovnih grafetičkih razina (sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi, interpunkcija / puntuacija, ligature, uvrštavanje velikih slova, kraćenja riječi) u četiri europska pisma. Svojevrsan uvod ovoj iscrpnoj analizi daje poglavlje o posebnostima pisanja u srednjem vijeku, s naglaskom na vizualno predstavljanje teksta. Ovo poglavlje govori o društvenoj funkciji knjige u srednjem vijeku i načinima njezina čitanja. Vrlo su zanimljivi i poticajni pogledi na čitanje i pisanje u kontekstu pravila redovničkoga života, kao i tematizacija glasnoga i tihoga čitanja u srednjem vijeku. Prisutna je snažna autorska svijest o nemogućnosti tretiranja usmenoga i pismenoga jezičnoga izražavanja izvan konteksta vremena i prostora i u tom smislu obu-

hvaćeni su važni aspekti konstituiranja kulture knjige koji su uspostavljeni u srednjovjekovlju.

Naziv „grafolingvistika“ nije uobičajen u terminološkoj tradiciji hrvatskoga jezikoslovlja. Širinu toga pojma naznačuje Helmut Glück u Metzlerovu *Jezičnome leksikonu*, gdje grafolingvistiku (*Schriftlinguistik*) određuje kao napore uložene u smjeru opisa i raščlambe pisanih jezičnih oblika, ali i razvijanja svojevrstne opće teorije pisma kao sastavnog dijela opće teorije jezika.

Tradicionalna paleografija ne nudi lingvistički osmišljena istraživanja pismovnih posebnosti; cilj paleografskog opisa vrlo je često neovisan o jeziku koji pismo posreduje, pri čemu se jezični problemi u većini slučajeva dotiču samo pri određivanju odnosa grafem: fonem. Grafolingvistički utemeljena paleografija, pak, pristupa usporedno usmenoj i pismovnoj jezičnoj realizaciji. Pisanje je prihvaćeno kao oblik jezičnog izražavanja koji je ravnopravan usmenome, pa je stoga nužno i jezikoslovno osmišljavanje cjelovitoga opisa pisanja. „Pismo“ se povlači iz prvog plana kao dovršena supstancija i nadomješta ga „pisanje“.

Žagarov pristup pokazuje se kao uspješna metoda u proučavanju korpusa starih tekstova, kojima je potrebno rekonstruirati podrijetlo, mjesto i vrijeme nastanka, ali i objasniti njihovu tipičnost, odnosno odstu-

panje u odnosu na razvoj unutar neke pismovne zajednice. Proširujući područje paleografskog opisa autor prikazuje važne dosadašnje uvide u problematiku, ali i jasno se određuje prema postavljenim pitanjima izlažući vlastite spoznaje i produbljujući svoja dosadašnja istraživanja.

Ova knjiga važan je prinos znanstvenim spoznajama o pisanju, pri čemu je važno istaknuti da je njezino ishodište u jezikoslovlju, koje autor naziva domovinom paleografije kakva je nama nesumnjivo potrebna. Stoga će biti zanimljiva jezikoslovcima, a nadasve korisna studentima. Žagarov rad vrlo je slojevit i stoga može biti poticajan stručnjacima različitih disciplina, ali i inspirativan čitatelju koji želi obogatiti svoje spoznaje o srednjovjekovnoj kulturi i načinima njezina upisivanja u tkivo teksta. Polazište je u proučavanju teksta pisanje, koje nije shvaćeno kao dovršenost, nego kao otvoren kognitivan i kreativan proces, koji prelazi put od autora jezične poruke, preko pisara, do konačna primatelja poruke – čitatelja, odnosno slušatelja.

Dubravka Bogutovac